

Заснований у квітні 2015 р.

Зареєстрований
Міністерством
юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 24402-14242ПР
від 28.12.2019 р.

Виходить шість разів на рік.
Мова видання: українська
та англійська.

На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща).

Адреса редакції:
вул. Успенська, 1
м. Одеса, Україна, 65014

Одеський державний університет
внутрішніх справ

Юридичний бюлетень

Випуск 24

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 18 від 27.04.2022 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор – Лєгєза Юлія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Інституту соціальних та гуманітарних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Аброськін В'ячеслав Васильович, кандидат юридичних наук, Одеський державний університет внутрішніх справ

Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ

Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Боровик Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Белогубова Оксана Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача з наукової роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

Галуцько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Іванський Андрій Йосипович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики та права Національної академії правових наук України, професор кафедри Державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Ізбаш Катерина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ

Ісмайлов Карен Юрійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ

Ільків Олег Васильович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

Лєгєза Євген Олександрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів

Миронюк Роман Вікторович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Резніченко Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

Тильчик В'ячеслав В'ячеславович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України

Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc, Lecturer in International Relations, School of Law, Tallinn Technical University (Tallinn, Estonia)

Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil., Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design Fakultät für Wirtschaftswissenschaften Wismar Business School Philipp-Müller-Straße (Wismar, Germany)

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА**

Бакай Юлія Юріївна, Кузьміна Валерія Олександрівна
МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ
В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ВИРІШЕННЯ АГРОЕКСПОРТНИХ СПОРІВ 9

Завальнюк Ігор Вікторович
ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД
У СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ.....18

**ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО
ТА ТРУДОВОГО ПРАВА**

*Возняковська Крістіна Анатоліївна, Товт Тинде Олександрівна,
Поліщук Олена Анатоліївна*
ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ ВІЙНИ..... 25

Дякович Мирослава Михайлівна
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ НЕДІЙСНИМ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ..... 33

Короєд Сергій Олександрович
ЗМІНА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ПІДСУДНОСТІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ
ВНАСЛІДОК ПРИПИНЕННЯ РОБОТИ СУДУ У ЗВ'ЯЗКУ
ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ ТА НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ.....41

*Косяченко Ксенія Едуардівна, Піскун Дар'я Анатоліївна,
Маковицький Богдан Олександрович*
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ:
ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН..... 48

Кушнір Альберт Андрійович
АКТУАЛЬНІСТЬ ДОКТРИНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОСОБЛИВОСТЕЙ
НЕРУХОМОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА ПРАВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ.....55

Прокотюк Анастасія Сергіївна
ЮРИДИЧНІ ПІДСТАВИ КОРПОРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 62

Устюжанінова Ольга Тарасівна, Гресько Мирослава Олександрівна
ЕКСПЕРТ З ПИТАНЬ ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ:
НОВЕЛА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД70

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Боксгорн Анастасія Вікторівна
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АДМІНІСТРУВАННЯ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ76

<i>Грицай Сергій Олександрович</i> ЦИФРОВА ВАЛЮТА ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ – СУЧАСНИЙ ОГЛЯД.....	84
<i>Дзигора Єлизавета Сергіївна</i> ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «ПРИНЦИП АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА».....	92
<i>Зелінська Яна Сергіївна, Спасенко Вікторія Олександрівна</i> ПРОЯВИ ЗЛОВЖИВАНЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ПІД ЧАС ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ТА БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ.....	99
<i>Кейдалюк Володимир Олександрович</i> ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ ПРИТУЛКІВ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	108
<i>Колеснікова Марія Вікторівна, Сагайдак Вікторія Олегівна</i> ОСОБЛИВОСТІ, СОЦІАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИДИ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ЗВЕРНЕННЯМ ГРОМАДЯН.....	115
<i>Кузьменко Юлія Василівна</i> ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	122
<i>Миронюк Роман Вікторович, Слестнікова Ганна Олександрівна</i> ОСОБЛИВОСТІ ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	128
<i>Нікітін Анатолій Анатолійович</i> ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ПІДРОЗДІЛІВ ЯК СУБ'ЄКТА СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ.....	137
<i>Пономаренко Марія Вікторівна</i> МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ РЕКЛАМИ В УКРАЇНІ.....	143
<i>Славицька Антоніна Керимівна</i> ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	152

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

<i>Бабич Артур Олегович</i> ЩОДО МОЖЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ЗВ'ЯЗКУ МІЖ СПІВЗАПОДІЮВАЧАМИ ШКОДИ З НЕОБЕРЕЖНОСТІ.....	156
<i>Бездольний Максим Юрійович</i> АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЗАХОДУ – ПРОНИКНЕННЯ ДО ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ.....	163
<i>Боровик Андрій Володимирович</i> РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ.....	168

<i>Воронов Ігор Олександрович</i> КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРІВ.....	180
<i>Лісніченко Дмитро Вікторович</i> ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	187
<i>Руфанова Вікторія Миколаївна</i> ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ.....	193

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

<i>Соцький Артур Михайлович</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ.....	199
---	-----

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

<i>Новіков Микола Михайлович, Васта Валерія Володимирівна</i> ЩОДО ІННОВАЦІЙНОГО ТА НАУКОВО-МЕТРИЧНОГО ВИКЛАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН ЗА МУЛЬТИМЕДІЙНИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ.....	205
<i>Пренько Яна Олегівна, Васта Валерія Володимирівна</i> МЕТОДИ НАВЧАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ.....	215

CONTENTS

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF THE STATE AND LAW

<i>Bakay Yuliia Yuriivna, Kuzmina Valeriia Oleksandrivna</i> INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION IN THE SYSTEM OF OF AGRO-EXPORT DISPUTE RESOLUTION.....	9
<i>Zavalniuk Ihor Viktorovych</i> THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN MODERN EUROPEAN CONSTITUTIONALISM.....	18

ISSUES OF CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR LAW

<i>Vozniakovska Kristina Anatoliivna, Tovt Tynde Oleksandrivna, Polishchuk Olena Anatoliivna</i> PECULIARITIES OF ECONOMIC ACTIVITY IN WAR CONDITIONS.....	25
<i>Diakovych Myroslava Mykhailivna</i> SOME ISSUES OF MARRIAGE ANNULMENT UNDER THE UKRAINIAN LEGISLATION.....	33
<i>Koroied Serhii Oleksandrovyich</i> CHANGE IN THE TERRITORIAL JURISDICTION OF CIVIL CASES DUE TO THE TERMINATION OF THE COURT ACTIVITY DUE TO MARTIAL LAW AND IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES.....	41
<i>Kosiachenko Kseniia Eduardovna, Piskun Daria Anatoliivna, Makovytsky Bohdan Oleksandrovyich</i> PECULIARITIES OF EXECUTIVE PROCEEDINGS: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES.....	48
<i>Kushnir Albert Andriiovych</i> TOPICALITY OF DOCTRINAL RESEARCH REGARDING PECULIARITIES OF REAL ESTATE AS AN OBJECT OF RIGHTS UNDER THE CIVIL CODE OF UKRAINE.....	55
<i>Prokopiuk Anastasiia Serhiivna</i> LEGAL GROUNDS FOR CORPORATE RESPONSIBILITY.....	62
<i>Ustiuzhaninova Olha Tarasivna, Hresko Myroslava Oleksandrivna</i> EXPERT ON LAW IN CIVIL PROCEDURE: A NOVEL OF THE PROCEDURAL CODE OF UKRAINE. INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	70

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY

<i>Bokshorn Anastasiia Viktorivna</i> IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF TAX LEGISLATION THROUGH THE PRISM OF THE ADMINISTRATION OF LOCAL TAXES AND FEES.....	76
---	----

<i>Hrytsai Serhii Oleksandrovykh</i> DIGITAL CURRENCY BY CENTRAL BANKS – A MODERN OVERVIEW.....	84
<i>Dzygora Yelyzaveta Serhiivna</i> THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE CATEGORY “PRINCIPLE OF ADMINISTRATIVE JUDICIARY”	92
<i>Zelinska Yana Serhiivna, Spasenko Viktoriia Oleksandrivna</i> MANIFESTATIONS OF ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS DURING THE APPEAL AGAINST DECISIONS, ACTIONS AND OMISSIONS OF STATE CIVIL REGISTRATION AUTHORITIES.....	99
<i>Keidaliuk Volodymyr Oleksandrovykh</i> PROBLEMATIC ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF SHELTERS FOR VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE.....	108
<i>Kolesnikova Maria Viktorivna, Sagaidak Viktoria Olehivna</i> PECULIARITIES, SOCIAL PURPOSE AND TYPES OF PROCEEDINGS AT THE APPEAL OF CITIZENS.....	115
<i>Kuzmenko Iuliia Vasylivna</i> STATE FINANCIAL CONTROL: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS.....	122
<i>Mironyuk Roman Viktorovych, Slastnikova Hanna Oleksandrivna</i> FEATURES OF ALIENATION OF PROPERTY IN MARTIAL LAW: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT.....	128
<i>Nikitin Anatolii Anatoliiovych</i> THE CONCEPT, CONTENT AND STRUCTURE OF THE LEGAL STATUS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AND ITS UNITS AS A SUBJECT OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR.....	137
<i>Ponomarenko Maria Viktorivna</i> MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF SUPPORTERS IN THE SPHERE OF ADVERTISING IN UKRAINE.....	143
<i>Slavytska Antonina Kerimivna</i> TOOLS TO ENSURE THE IMPLEMENTATION OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN UKRAINE.....	152
PROBLEMS OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY	
<i>Babych Artur Olegovich</i> REGARDING THE POSSIBILITY OF A SUBJECTIVE CONNECTION BETWEEN THE CO-PERPETRATORS OF NEGLIGENT HARM.....	156
<i>Bezdolny Maxim Yurievich</i> ANALYSIS OF FEATURES OF APPLICATION AND DESIGN OF PREVENTIVE POLICE MEASURE – PENETRATION OF HOUSING OR OTHER PERSONAL PROPERTY.....	163
<i>Borovyk Andrii Volodymyrovych</i> GENERIC OBJECT OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST GOVERNMENT OFFICIALS.....	168
<i>Voronov Igor Oleksandrovykh</i> FORENSIC ANALYSIS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF COMPUTER USE.....	180

Lisnichenko Dmytro Viktorovych
LIABILITY FOR BREACH OF LEGISLATIVE REQUIREMENTS
DURING COVER INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS.....187

Rufanova Victoriia Mykolaivna
MAIN DIRECTIONS OF PUBLIC POLICY IMPLEMENTATION
TO PREVENT AND COMBATE GENDER-BASED VIOLENCE.....193

**CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE;
OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY**

Sotsky Artur Mikhailovich
ENSURING THE SAFETY OF PERSONS INVOLVED
IN CRIMINAL PROCEEDINGS: SOME ASPECTS.....199

LEGAL PSYCHOLOGY AND LEGAL EDUCATION

Novikov Mykola Mykhailovych, Vasta Valeriia Volodymyrivna
ON INNOVATIVE AND SCIENTIFIC-METRIC TEACHING
OF LEGAL DISCIPLINES IN MULTIMEDIA TECHNOLOGIES.....205

Prenko Yana Olehivna, Vasta Valeria Volodymyrivna
METHODS OF TEACHING PHILOLOGICAL DISCIPLINES
IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF LEGAL PROFILE.....215

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 346.3

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.01>

МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ВИРІШЕННЯ АГРОЕКСПОРТНИХ СПОРІВ

Бакай Юлія Юріївна,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри земельного
та аграрного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

Кузьміна Валерія Олександрівна,

студентка 4 курсу факультету
адвокатури
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

Актуальність обраної теми обумовлена насамперед тим, що гармонізація вітчизняного законодавства з європейськими стандартами сприяє впровадженню альтернативних способів вирішення спорів в нашій правовій системі. Так, Концепцією вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, ухваленої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006, було визначено, що саме з метою розвантаження судів потрібно розвивати альтернативні (позасудові) способи врегулювання спорів, а також створювати умови для стимулювання дешевих і менш формалізованих способів їх врегулювання.

Альтернативне вирішення спорів (Alternative Dispute Resolution – ADR) вперше почали використовувати в США у 60-70 рр. ХХ ст., як протипагу офіційному правосуддю та реакцію на кризу в ефективності судової діяльності, високої вартості судових витрат, тривалості процесу, а також формальності судових процедур.

Агроекспортні спори відносяться до міжнародних комерційних спорів та являють собою протиріччя між суб'єктами господарсько-торговельної діяльності різних держав, що виникають із договірних правовідносин з реалізації сільськогосподарської продукції під час зовнішньоторгівельної діяльності. Визначальними рисами таких спорів є: 1) наявність іноземного елемента, тобто суб'єкти господарювання належать до різних держав із різними правовими, економічними та соціальними системами; 2) предметом спору є сільськогосподарська продукція, з приводу якої виник конфлікт між сторонами, це може бути як сировина, так і готова продукція;

3) відсутність єдиного міжнародного органу, який вирішував би такі комерційні спори; 4) є наслідком невиконання або неналежного виконання умов зовнішньоекономічного договору.

Привабливість альтернативних способів вирішення агроекспортних спорів безпосередньо залежить від можливості фактичного виконання й реалізації досягнутих домовленостей, враховуючи те, що в такому спорі присутній міжнародний елемент, суб'єкти перебувають в різних юрисдикціях тому дуже часто присутня відмінність законодавчого врегулювання альтернативних способів вирішення спорів в різних країнах світу, що в свою чергу призводить до труднощів під час виконання взаємної угоди.

Доцільно вказати, що використання альтернативних способів урегулювання агроекспортних спорів мають позитивний ефект, при цьому саме такі способи дозволяють скоротити строк розгляду справ, зменшити судові витрати, скоротити навантаження судів, досягти балансу інтересів сторін, що конфліктують, а тому потребують подальшого дослідження.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, агроекспорт, альтернативні способи врегулювання спорів, зовнішньоекономічний договір.

INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION IN THE SYSTEM OF OF AGRO-EXPORT DISPUTE RESOLUTION

Bakay Yuliia Yuriivna,
PhD in Law,
Assistant of the Department of Land
and Agrarian Law
(Yaroslav Mydryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

Kuzmina Valeriia Oleksandrivna,
Student of the Faculty of Advocacy
(Yaroslav Mydryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The relevance of the chosen topic is due, first of all, to the fact that the harmonization of domestic legislation with European standards contributes to the introduction of alternative methods of dispute resolution in our legal system. Thus, the Concept for the Improvement of Legal Proceedings for the establishment of a fair trial in Ukraine, in accordance with European standards, adopted by the Decree of the President of Ukraine dated May 10, 2006, No. 361/2006, it was determined that it is precisely for the off-loading of courts that alternative (out-of-court) methods of dispute resolution should be developed, as well as conditions should be created to stimulate cheap and less formalized methods of their settlement.

The Alternative Dispute Resolution (ADR) was first used in the United States in the 1960s and 1970s as a counterbalance to official justice and a response to a crisis in judicial efficiency, high cost of court costs, length of the process, and formality of judicial procedures.

Agro-export disputes refer to international commercial disputes and represent contradictions between the subjects of economic and trade activities of different States arising from contractual legal relations for the sale of agricultural products during foreign trade activities. The defining features of such disputes are the following: 1) the existence of a foreign element, that is, business entities belong to different States with different legal,

economic, and social systems; 2) the subject of the dispute is agricultural products, in respect of which a conflict arose between the Parties; it can be both raw materials and finished products; 3) the absence of a single international body, resolving such commercial disputes; 4) it is a consequence of non-fulfillment or improper fulfillment of foreign economic agreement terms.

The attractiveness of alternative ways to resolve agro-export disputes directly depends on the possibility of actually performing and implementing the agreements reached, given that there is an international element in such a dispute, the subjects are in different jurisdictions, therefore, very often there is a difference in the legislative settlement of alternative dispute resolution methods in different countries of the world, which, in turn, leads to difficulties in the implementation of a mutual agreement.

It is advisable to point out that the use of alternative methods for resolving agro-export disputes has a positive effect, while it is these methods that can reduce the time for consideration of cases, cut legal costs, reduce the workload of the courts, achieve a balance of interests of the conflicting parties, and, therefore, require further research.

Key words: international commercial arbitration, agricultural export, alternative dispute resolution methods, foreign economic agreement.

Одним з найпоширеніших альтернативних способів вирішення агроекспортних спорів, який сьогодні успішно застосовують у багатьох країнах світу та привертають увагу представників вітчизняного агробізнесу, є міжнародний комерційний арбітраж.

Варто зазначити, що на сьогодні відсутнє законодавче закріплення терміну «міжнародний комерційний арбітраж». Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» визначає лише окремо «арбітраж» як будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою, зокрема Міжнародним комерційним арбітражним судом або Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України. А також термін «комерційний», який тлумачиться широко і охоплює питання, що впливають з усіх відносин торгового характеру, – як договірних, так і недоговірних. Відносини торгового характеру включають такі угоди, не обмежуючись ними: будь-які торгові угоди про поставку товарів або надання послуг чи обмін товарами або послугами; угоди про розподіл, торгове представництво; факторні операції; лізинг; інжиніринг; будівництво промислових об'єктів; надання консультативних послуг; купівля-продаж ліцензій; інвестування; фінансування; емісія облігацій, надання забезпечення за облігаціями; банківські послуги; страхування; угоди про експлуатацію або концесії; спільні підприємства та інші форми промислового або підприємницького співробітництва; перевезення товарів та пасажирів повітрям, морем, залізничними та автомобільними шляхами [1].

На думку А.В. Приходько, арбітраж є тим способом вирішення спору, який дозволяє забезпечити необхідний ступінь конфіденційності та право учасників на формування складу професійних арбітрів, які розглядатимуть спір, така можливість надає гнучкість та індивідуальність кожній справі, втім повноваження арбітру ґрунтуються на угоді між учасниками спору, тобто волі сторін, а не на загальному законі. Окрім того, арбітраж не протиставляється, а доповнює, знаходиться у логічному ланцюгу засобів вирішення спірних питань залежно від їх складності і доцільності залучення додаткових суб'єктів для знаходження консенсусу [2, с. 182].

О.М. Макеєва та Р.Р. Мудрик розглядають міжнародний комерційний арбітраж як правовий інститут, що застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, який є системою правових норм, що регулює процесуальні

відносини арбітражного суду з іншими учасниками (сторонами) процесу, які добровільно передали вирішення спору до суду та уклали арбітражну угоду [3, с. 64].

Міжнародному комерційному арбітражу як особливому засобу вирішення спорів притаманні такі ознаки: спір вирішується третіми неупередженими особами (особою), арбітрами, які не є представниками сторін та/або судової влади відповідної держави; повноваження арбітрів випливають з угоди сторін; унаслідок укладання арбітражної угоди виключається компетенція державних судів у справі; спори, передані на розгляд арбітражу, можуть бути фактичного, правового або змішаного характеру; розгляд спору здійснюється на основі права і завершується винесенням арбітражного рішення, яке є остаточним і обов'язковим для сторін [4, с. 512].

Окрім того, О.П. Подцерковний виокремив чотири фундаментальні ознаки міжнародного комерційного арбітражу: міжнародний комерційний арбітраж є для сторін спору альтернативою національним державним судам; міжнародний комерційний арбітраж є недержавним (приватним) механізмом вирішення господарських спорів; міжнародний комерційний арбітраж обирається та контролюється самими сторонами господарського спору; рішення міжнародного комерційного арбітражу є остаточним і обов'язковим щодо прав та обов'язків сторін господарського спору [5].

Міжнародний комерційний арбітраж як різновид третейського розгляду, що містить іноземний елемент, у сучасних умовах являє собою основний і найбільш розповсюджений альтернативний спосіб вирішення спорів, що виникають між господарюючими суб'єктами під час здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності, з усталеною практикою [6, с. 13].

Як свідчить міжнародний досвід, значна кількість спорів між сторонами зовнішньоекономічних контрактів, за якими експортується сільськогосподарська продукція, розглядається міжнародними комерційними арбітражами, які спеціалізуються на міжнародній торгівлі зерном, кормами, маслами, жирами. До таких організацій, зокрема, належать:

– Міжнародна асоціація торгівлі зерном та кормами (Grain and Feed Trade Association – GAFTA), яка на сьогодні нараховує близько 1900 членів з 98 країн світу. Метою GAFTA є розвиток сектору міжнародної торгівлі зерновими культурами та кормами, вдосконалення та стандартизація договірних умов, методів визначення ваги та якості товару, сертифікація, захист учасників ринку тощо.

– Федерація асоціацій торгівлі олійними, насінням олійних культур та жирами (Federation of Oils, Seeds and Fats Associations Ltd – FOSFA), до якої входить понад 1100 членів з 89 країн. FOSFA є міжнародним професійним співтовариством та арбітражним інститутом, метою якого є розвиток сектору міжнародної торгівлі олійними культурами, їх насінням та жирами, вдосконалення та стандартизація договірних умов та ін.

Важливим напрямом діяльності GAFTA та FOSFA є розробка стандартних контрактів залежно від виду сільськогосподарської продукції, умов поставки (CIF, FOB, FCA та ін.), а також регіону чи країни походження. Стандартні форми контрактів інкорпорують такі умови, як зважування сільськогосподарської продукції, апробації номінації судна, страхування, розвантаження товару, порушення умов контракту, форс-мажор тощо. Використання таких стандартних форм контрактів дозволяє сторонам заощаджувати час на його укладання, шляхом посилення у своєму договорі на конкретну стандартну форму та приділяти більше уваги таким важливим умовам як ціна, кількість, якість, специфікація тощо.

Для того щоб сторони міжнародного контракту могли звернутися до арбітражу GAFTA, FOSFA чи будь-якого іншого міжнародного комерційного арбітражу, має

бути укладена арбітражна угода у вигляді арбітражного застереження в контракті або у вигляді окремої угоди. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» арбітражною є угода сторін про передачу до арбітражу всіх або певних спорів, які виникли або можуть виникнути між ними в зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, чи мають вони договірний характер чи ні [1]. При цьому, варто зазначити, що торгівельні компанії усього світу можуть здійснювати свою діяльність у відповідності до єдиної системи стандартів, правил та принципів міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією, які розроблені GAFTA та FOSFA, а також звертатись до міжнародного комерційного арбітражу з метою захисту інтересів всіх учасників торгових операцій, незалежно від членства в таких організаціях. Окрім того, інкорпоруючи стандартну форму контракту, сторони інкорпорують арбітражне застереження.

Особливості розгляду міжнародним комерційним арбітражем GAFTA та FOSFA агроекспортних спорів полягають у наступному:

1. зазначені міжнародні арбітражі мають дворівневу систему: перша інстанція – арбітраж, друга – апеляція, тобто незважаючи на обов'язковість арбітражного рішення, воно може бути оскаржене не пізніше одного місяця після його винесення. При цьому, як правило склад трибуналу арбітражу GAFTA/FOSFA – три арбітри, кожна сторона призначає свого арбітра та після подання позову або заяви про застосування проміжних заходів забезпечення позову, GAFTA призначає третього арбітра, який очолює трибунал. В арбітражі FOSFA третій арбітр призначається відразу після призначення його двома сторонами або Федерацією без очікування подання позову або вчинення будь-яких інших процесуальних дій. Разом з тим, сторони можуть погодити розгляд справи одним арбітром;

2. спеціалізація – арбітри включені до списків (Gafta Qualified Arbitrator/ Fosfa Trading, Full Broker and Full Non-Trading Members) є висококваліфікованими спеціалістами, які мають спеціальні знання у сфері торгівлі зерновими та олійними культурами, їх насінням, кормами, жирами тощо, володіють досвідом у трейдингу, обізнані у торгових звичаях, специфіці ринку сільськогосподарської сировини, пройшли атестацію, на постійній основі підвищують свою кваліфікацію та не займаються юридичною практикою;

3. вартість проведення процедури є досить високою, так наприклад, розмір депозиту складає: £8000 – при розгляді справ одноособовим арбітром в першій інстанції; £12000 – при розгляді спорів обидві сторони якого є членами GAFTA; £13500 – якщо одна із сторін спору не є членом GAFTA; £15000 – якщо обидві сторони спору не є членами GAFTA; £17000 – всі справи, що розглядаються в апеляції. Вартість депозиту в першій інстанції FOSFA – £5000, в апеляції – £10000. Окрім того, вартість послуг арбітра визначається ним самостійно, але не може бути нижчою ніж £750;

4. простота розгляду спорів полягає в тому, що спір розглядається на підставі поданих сторонами документів, усні слухання не є обов'язковими, але можуть бути проведеними за клопотанням однієї зі сторін спору;

5. місцем проведення слухань справ є Лондон або будь-яке інше місце за погодженням сторін, однак світова пандемія COVID-19 вплинула й на процес проведення арбітражу. Враховуючи те, що багато країн обмежили можливість вільного пересування, заборонили міжнародне авіасполучення, запровадили режим самоізоляції по прибуттю до країни, що в свою чергу ускладнило процес проведення, до Правил GAFTA № 125 були внесені зміни, згідно з якими передбачено можливість дистанційно проводити слухання;

6. строки ініціювання арбітражу GAFTA залежать від категорії спору та умов поставки (CIF, CNF, FOB та ін.) й може складати від 10 днів до 1 року, FOSFA від 90 до 120 днів. В середньому строк розгляду спорів арбітражем GAFTA з трьома арбітрами складає 5-7 місяців, а при апеляційному розгляді – ще 7-9 місяців;

7. всі справи та рішення арбітражу є конфіденційними, враховуючи те, що розгляд спорів здійснюється на закритих засіданнях та особи, які беруть участь у розгляді справ не мають права розголошувати дані цієї справи або будь-яку інформацію, яка стала їм відома;

8. спори розглядаються за англійським правом, але це не позбавляє сторін права передбачити застосування іншого матеріального права до контракту. Заслуговує на увагу те, що саме англійське право є найпоширенішим для врегулювання міжнародних комерційних відносин у всьому світі, оскільки має передбачувану, адаптовану та розвинену для вирішення комерційних спорів правову систему.

В Україні комерційні спори, у тому числі агроекспортні, вирішуються Міжнародним комерційним арбітражним судом або Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України. Так, за 2020 рік було розглянуто 341 справу, з яких 36 належать до агропромислової галузі. До рекомендованого списку арбітрів входять 122 арбітри з 35 країн, серед яких науковці та практикуючі юристи, рекомендовані авторитетними міжнародними рейтингами Legal 500, Chambers&Partners та Who's Who Legal. 40 відсотків арбітрів – представники України та 60 – іноземних країн.

8 квітня 2021 року було зареєстровано проект Закону України № 5347 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення діяльності арбітражів», згідно з яким було запропоновано внести зміни до частини 1 статті 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» та передбачити можливість утворення в Україні постійно діючих арбітражних установ, крім Міжнародного комерційного арбітражного суду та Морської арбітражної комісії при Торгово-промисловій палаті України, засновниками яких пропонується визначити неприбуткові організації, що зареєстровані відповідно до законодавства України, або філії та представництва організацій, що зареєстровані відповідно до законодавства іноземної держави, та які є засновниками арбітражних установ за кордоном [7]. Доцільно зазначити з цього приводу, що внесення таких змін та розширення постійно діючих арбітражних установ є недоречним, оскільки, по-перше, в цьому немає об'єктивної потреби, існуючі арбітражні установи вирішують численні міжнародні комерційні спори між українськими та іноземними компаніями, по-друге, аналіз досвіду зарубіжних країн свідчить, що протягом багатьох десятиліть існують комерційні арбітражі, такі як GAFTA та FOSFA, які є провідними арбітражними установами у вирішенні міжнародних комерційних спорів, якими напрацьовані кращі практики, сформований висококваліфікований склад фахівців з вирішення таких спорів, впроваджуються найвищі стандарти арбітрування, володіють високим авторитетом та користуються довірою з боку бізнесу.

Важливим питанням на сьогодні є підвідомчість справ, пов'язаних з оскарженням рішень міжнародного комерційного арбітражу, визнанням та наданням дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу. Згідно з ч. 8 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України такі справи відносяться до юрисдикції загальних судів [8]. Господарські суди не наділені повноваженнями з розгляду справ, що стосуються рішень міжнародних комерційних арбітражів [6, с. 15]. Разом з тим, частинами 2 та 3 статті 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [9] передбачено, місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення

у випадках та порядку, визначених процесуальним законом. Місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції. Враховуючи те, що за правовою природою справи, предметом яких є міжнародний комерційний арбітраж є господарськими. Уявляється доцільним внести зміни до чинного законодавства й віднести таку категорію справ до господарського судочинства. З цього приводу, доречною є думка Б. Львова, що саме господарські суди є ланкою, яка найбільше відповідає принципам професійного спеціалізованого судочинства, забезпечує оперативний захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, що пов'язано зі швидкістю економічного обігу, убезпеченням від затягування вирішення спорів через загрози чималих витрат як для суб'єктів господарювання, так і для держави в цілому [6, с. 16].

Важливе значення на ефективність міжнародного комерційного арбітражу, як альтернативного способу вирішення спорів, має вжиття забезпечувальних заходів. Так, згідно зі ст. 9 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» звернення сторони до суду до або під час арбітражного розгляду з проханням про вжиття забезпечувальних заходів та винесення судом ухвали про вжиття таких заходів не є несумісними з арбітражною угодою [1]. Разом з тим, за статтею 25 Регламенту Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, затвердженого Рішенням Президії Торгово-промислової палати України від 27 липня 2017 року № 25 (6) [10], будь-яка сторона може звернутися з письмовим обґрунтованим клопотанням до голови МКАС, а після сформування складу до Арбітражного суду, з проханням встановити забезпечувальні заходи. Забезпечувальні заходи мають бути співрозмірними із заявленими вимогами і застосовуватися лише у тому випадку, коли заявник документально обґрунтував необхідність їхнього вжиття з урахуванням наявності зв'язку між конкретними заходами щодо забезпечення позову і змістом вимог, обставинами, на яких ґрунтується позовна заява, а також доказами, які подані на підтвердження заявленого клопотання. Після розгляду клопотання суд виносить постанову про встановлення розміру та форми забезпечення вимог, яка є обов'язковою для сторін, виконується негайно й діє до винесення остаточного арбітражного рішення, якщо вона не буде змінена або скасована раніше в порядку передбаченому Регламентом. Варто зазначити, що ні Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж», ні вищезазначений Регламент МКАС не містить положень якими б були визначені порядок та строки розгляду клопотань про забезпечувальні заходи, а також види забезпечувальних заходів, які можуть бути застосовані міжнародним комерційним арбітражем. Окрім того, міжнародний комерційний арбітраж не має повноважень накладати арешт на майно або грошові кошти відповідача, забороняти вчиняти певні дії або зобов'язувати вчиняти певні дії, тому для захисту своїх інтересів позивач має звернутися до суду.

Судова практика свідчить про велику кількість таких справ, так наприклад, за Постановою Верховного Суду України від 24 вересня 2018 р. № 785/1018/18, № 61-19417ав18 компанія «СОФТКОММОДІТІС ТРЕЙДІНГ КОМПАНІ СА» звернулася з заявою забезпечити позов про стягнення збитків з компанії «ЕЛАН СОФТ ЛЛП» у результаті невиконання договору у справі № 17-152, яка передана на розгляд міжнародного комерційного арбітражу шляхом: накладення арешту на майно у вигляді пшениці фуражної українського походження 2017 року врожаю в кількості 1290,395 тон, що за умовами контракту належить компанії «ЕЛАН СОФТ ЛЛП» і знаходиться на складі іншого підприємства ТОВ «Фірма Давос» на території портового пункту Філія державного підприємства «Морський торговельний порт Усть-Дунайськ», заборонити ТОВ «Фірма Давос» здійснювати дії, направлені на передачу компанії «ЕЛАН СОФТ

ЛПП» або іншій особі за вказівкою цієї компанії пшениці фуражної, заборони ДП «Морський торговельний порт Усть-Дунайськ» здійснювати дії за допомогою вантажного комплексу щодо вивантаження зі складу ТОВ «Фірма Давос» на території портового пункту Філія ДП «Морський торговельний порт Усть-Дунайськ».

Відповідно до ч. 3 ст. 149 та ч. 3 ст. 152 ЦПК України, за заявою сторони у справі, яка передана на розгляд міжнародного комерційного арбітражу, третейського суду, суд може вжити заходів забезпечення позову у порядку та з підстав, визначених цим кодексом, при цьому, заява про забезпечення позову має бути подана до апеляційного суду за місцезнаходженням арбітражу, третейського суду, місцезнаходженням відповідача або його майна за вибором заявника. Видами забезпечення позову є: накладення арешту на майно та (або) грошові кошти, що належать або підлягають передачі або сплаті відповідачеві і знаходяться у нього чи в інших осіб; заборона вчиняти певні дії; заборону іншим особам вчиняти дії щодо предмета спору або здійснювати платежі, або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання; зупинення митного оформлення товарів чи предметів тощо [8]. У вищезазначеній постанові Верховний Суд України дійшов висновку, що метою забезпечення позову є вжиття судом, у провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача від можливих недобросовісних дій із боку відповідача з тим, щоб забезпечити позивачу реальне та ефективне виконання судового рішення, якщо воно буде прийняте на користь позивача, в тому числі задля попередження потенційних труднощів в подальшому при виконанні такого рішення. Забезпечення позову по суті – це обмеження суб'єктивних прав, свобод та інтересів відповідача або пов'язаних із ним інших осіб в інтересах забезпечення реалізації в майбутньому актів правосуддя і задоволення вимог позивача (заявника).

Викладене дозволяє зробити висновок, що виникнення спорів між сторонами зовнішньоекономічних договорів з реалізації сільськогосподарської продукції є звичайним та розповсюдженим явищем в процесі виконання умов таких контрактів. Результатом цих спорів можуть бути тривалі судові процеси чи більш популярна в міжнародній торгівлі альтернатива судам – міжнародний комерційний арбітраж. На сьогодні існує ціла система міжнародно-правових актів щодо діяльності міжнародного комерційного арбітражу, яка створює передумови для його розвитку у різних державах. А отже, кожна країна, яка зацікавлена в розвитку зовнішньоекономічних відносин має створити власне національне законодавство про міжнародний комерційний арбітраж, який буде базуватися на міжнародних нормах та принципах, але й водночас враховувати національну специфіку ринкових засад економіки.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994 р. № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>.
2. Приходько А.В. Теоретико-правовий аналіз існуючих альтернативних засобів врегулювання спорів у сфері міжнародного приватного права. Європейські перспективи. 2014. № 8. С. 178-185.
3. Макеєва О.М., Мудрик Р.Р. Міжнародний комерційний арбітраж: теоретико-правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2020. № 3(56). С. 61-66.
4. Олексієнко А.В. Міжнародний комерційний арбітраж: сутність та переваги. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8. 2020. С. 511-514. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/127>.
5. Подцерковний О.П. Господарський процес. Х.: Одиссей, 2010. С. 640.

6. Львов Б. Вдосконалення національного законодавства у сфері міжнародного комерційного арбітражу і третейського розгляду спорів у процесі судової та конституційної реформ в Україні. *Право України*. 2016. № 5. С. 12-18.

7. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих аспектів України щодо вдосконалення діяльності арбітражів» від 08.04.2021 р. № 5347. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71614.

8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

9. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

10. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, затв. Рішенням Президії Торгово-промислової палати України від 27.07.2017 р. № 25 (6). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0025571-17#Text>

УДК 342(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.02>

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ

Завальнюк Ігор Вікторович,
кандидат юридичних наук,
суддя
(Одеський окружний адміністративний
суд, м. Одеса, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-6387-0199>

У статті здійснено теоретико-правове дослідження основних аспектів права на справедливий суд у сучасному європейському та міжнародному конституціоналізмі. Аргументовано, що конституціоналізм як ідеальна модель створення умов для реалізації, забезпечення і захисту основ конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, а також демократичного політичного режиму є можливим тільки при забезпеченні верховенства права. Визначено, що основою для українського конституційного регулювання послужили ідеї позитивізму в праві, сутність яких становить ретельний аналіз чинного законодавства, його конкретних форм і приписів, без урахування питань про сутність права, його призначення і ролі в суспільстві. Відповідно, при точності правових формулювань і орієнтованості на буквальне тлумачення конституційних норм існує ризик невідповідності форми змісту правової норми. Обґрунтовано, що ідеї конституціоналізму можуть реалізуватися тільки за умови забезпечення верховенства права, одним із засобів створення якого є судовий конституційний контроль, заснований на розширювальному тлумаченні Конституції. Аргументовано, що основні форми розвитку концепції європейського конституціоналізму полягають, по-перше, у встановленні того, чи має міжнародний правовий порядок базові принципи конституційного ладу; по-друге, в ідеї створення конституційного ладу європейського та міжнародного співтовариства. Визначено, що процес конституціоналізації європейського та міжнародного права – це оновлення його основних принципів, яке пов'язує міжнародне право як право над державами з конституційним правом як правом національним, тим самим створюється єдина загальнообов'язкова система норм, що забезпечується заходами міжнародного примусу. Наголошено, що застосування ідей міжнародного європейського конституціоналізму до регулювання права на справедливий суд обумовлено тією обставиною, що саме за допомогою реалізації даного права можна повноцінно забезпечити відновлення та захист оспорюваних або порушених основних прав та свобод людини і громадянина. Акцентовано увагу, що в рамках європейського конституціоналізму слід вивчити і уніфікувати гарантії права на справедливий суд з метою надання йому загальнообов'язкової сили і глобального характеру. Зроблено висновок, що включення зазначеного права в основу міжнародного конституціоналізму дозволить вийти за межі країн Ради Європи, надавши відповідні гарантії іншим державам, при цьому особистість буде захищена від можливого свавілля і дискреції конкретного правозастосовувача, що забезпечить будь-якій людині свободу в реалізації своїх прав.

Ключові слова: конституціоналізм, конституціоналізація, право на справедливий суд, справедливий судовий розгляд, справедливість, конституція, судова система, конституційне право, судочинство, правосуддя, судовий процес, верховенство права.

THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN MODERN EUROPEAN CONSTITUTIONALISM

Zavalniuk Ihor Viktorovich,
PhD in Law, Judge
(Odesa Circuit Administrative Court,
Odesa, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-6387-0199>

The article provides a theoretical and legal study of the main aspects of the right to a fair trial in modern European and international constitutionalism. It is argued that constitutionalism as an ideal model for creating conditions for the implementation, provision and protection of the foundations of the constitutional system, human and civil rights and freedoms, as well as a Democratic political regime is possible only if the rule of law is ensured. It is determined that the basis for Ukrainian constitutional regulation was the ideas of positivism in law, the essence of which is a thorough analysis of the current legislation, its specific forms and prescriptions, without taking into account questions about the essence of law, its purpose and role in society. Accordingly, if the legal wording is accurate and the literal interpretation of constitutional norms is focused, there is a risk of inconsistency in the form of the content of the legal norm. It is proved that the ideas of constitutionalism can be implemented only if the rule of law is ensured, one of the means of creating which is judicial constitutional control based on an expansive interpretation of the Constitution. It is argued that the main forms of development of the concept of European constitutionalism consist, firstly, in establishing whether the international legal order has basic principles of the constitutional order; secondly, in the idea of creating the constitutional order of the European and international community. It is determined that the process of constitutionalization of European and international law is an update of its basic principles, which connects international law as law over states with constitutional law as national law, thereby creating a single generally binding system of norms, which is provided by measures of international coercion. It is noted that the application of the ideas of international European constitutionalism to the regulation of the right to a fair trial is due to the fact that it is through the implementation of this right that it is possible to fully ensure the restoration and protection of disputed or violated fundamental human and civil rights and freedoms. It is emphasized that within the framework of European constitutionalism, guarantees of the right to a fair trial should be studied and unified in order to give it a generally binding force and global character. It is concluded that the inclusion of this right in the basis of international constitutionalism will allow to go beyond the borders of the countries of the Council of Europe, providing appropriate guarantees to other states, while the individual will be protected from possible arbitrariness and discretion of a particular law enforcement officer, which will provide any person with freedom in the exercise of their rights.

Key words: constitutionalism, constitutionalization, right to a fair trial, fair trial, justice, constitution, judicial system, constitutional law, judicial proceedings, justice, judicial process, rule of law.

Постановка проблеми. Справедливість є засобом забезпечення соціальної цінності норм права. Не маючи в основі правових норм ідеї справедливості, яка виступає в якості критерію порівнянності поведінки людей, правове регулювання є вкрай важким. Однак з іншого боку в класовому суспільстві неможливою є реалізація пануючого ідеалу справедливості без правового регулювання, і це історичний факт. Якщо держава через створені нею установи не забезпечує справжнього захисту прав, і свобод,

то вони, як свідчить історичний досвід, перетворюються на нездійсненну обіцянку, декларацію про наміри. Ця очевидна обставина змушує багато країн, що дотримуються демократичних принципів і засад, звертати пильну увагу на матеріальні, інституційні, процесуальні та інші гарантії конституційно-правового характеру щодо реалізації національних, а також міжнародних правових установок. У цьому аспекті першорядна роль відводиться праву на справедливий суд, що відноситься до першого покоління прав, та яке закріплено відразу декількома базовими міжнародними юридичними документами, що підкреслює його як основне і невідчужуване. Право на справедливий суд є дієвою гарантією забезпечення захисту ти прав і свобод людини в Європейському суді з прав людини. Широке застосування даного права обумовлено його закріпленням у Європейській конвенції Про захист прав людини та основних свобод. Забезпечення реалізації права на справедливий суд одночасно є гарантією захисту будь-якого іншого права. Кожна держава, яка взяла на себе зобов'язання за міжнародними договорами забезпечувати для своїх громадян право на справедливий суд розгляд, має не лише конституційний обов'язок закріпити і гарантувати це право в законодавстві, а й усунути всі перешкоди на шляху його реалізації. Порушення права на справедливий суд найчастіше ставали предметом розгляду Європейського суду з прав людини, а отже, проблема реалізації даної міжнародно-правової норми існує для багатьох держав. Міжнародні механізми судового захисту здатні ефективно діяти лише як доповнення до внутрішньодержавної системи права, а тому дуже важливо забезпечити здійснення справедливого правосуддя в національних судових органах конституційно-правовим чином. Усе вищезазначене і зумовило вибір теми цього дослідження.

Метою статті є теоретико-правове дослідження основних аспектів права на справедливий суд у сучасному європейському та міжнародному конституціоналізмі.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження категорії справедливості правосуддя та права на справедливий суд у своїх роботах зверталися такі науковці як: О. Белінська, С. Бондарчук, Ш. Гасс, Н. Грень, В. Городовенко, О. Грищук, С. Демченко, О. Дзьобань, І. Жаровська, О. Зайчук, В. Землянська, І. Ізарова, В. Комаров, В. Литвин, С. Лунін, А. Олійник, М. Погорецький, С. Прилуцький, О. Прокопенко, П. Рабінович, Н. Сакара, В. Тацій, Т. Цувіна, С. Шевчук та інші.

Виклад основного матеріалу. Конституціоналізм як ідеальна модель створення умов для реалізації, забезпечення і захисту основ конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, а також демократичного політичного режиму є можливим тільки при забезпеченні верховенства права. Ю. Тодика пов'язує конституціоналізм з конституційною ідеєю, наявністю нормативно-правового фундаменту, досягненням фактичного режиму, системою захисту конституційного ладу і власне конституції [16].

У Конституції України поняття «верховенство права» закріплено в ст. 8: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [12]. З аналізу названих норм випливає, що основою для українського конституційного регулювання стали ідеї позитивізму в праві, сутність яких становить ретельний аналіз чинного законодавства, його конкретних форм і приписів, без урахування питань про сутність права, його призначення і ролі в суспільстві. Відповідно, при точності правових формулювань і орієнтованості на буквальне тлумачення конституційних норм існує ризик невідповідності форми та змісту правової норми.

Подоланню зазначеного ризику шляхом забезпечення єдності форми і змісту норм права покликаний сприяти Конституційний Суд України (далі – КС України). Судовий орган конституційного контролю при реалізації своїх повноважень не обмежується буквальною тлумаченням положень Основного Закону. Навпаки, КС України задіює різні «нові (спеціальні) правові засади» з метою визначення критеріїв конституційності (принцип правової визначеності), правомірності правового регулювання прав і свобод людини і громадянина (принцип пропорційності), механізму і меж перегляду судових рішень, що вступили в законну силу (принципи правової стабільності і правової безпеки), обмеження прав і свобод людини і громадянина (принцип балансу приватних і публічних інтересів), відповідальності громадян, посадових осіб, органів публічної влади і місцевого самоврядування (принцип сумлінності правореалізації і неприпустимості зловживання правом) [18]. Крім цього, КС України активно використовує універсальний принцип справедливості, який текстуально не знайшов свого закріплення в Конституції України [9].

Більш того, про рух до шляху подолання позитивізму в конституційному регулюванні свідчить факт використання КС України аксіологічного (ціннісного) потенціалу окремих положень Конституції України. Застосування зазначеного підходу дозволить в процесі тлумачення Конституції України наділити конституційні норми новим ціннісним змістом, розширюючи тим самим охоронну природу актів Конституційного Суду України [17, с. 59].

З метою надання конституційним цінностям конкретики А. Погосян пропонує розробку практичної конституційно-судової аксіології. На думку вченого, представлена ідея дозволить по-новому інтерпретувати окремі положення Конституції України з урахуванням соціального, економічного, культурного розвитку суспільства та держави і при забезпеченні стабільності і жорсткості Основного Закону [14]. Відзначимо, що подібна інтерпретація повинна проводитися виключно на основі принципу верховенства права.

Ідеї створення практичної конституційно-судової аксіології мають спільні риси з концепцією Г. МакБейна про «живу» конституцію [19]. Основу названої концепції утворює ідея динамічного змісту конституції, яка має на увазі, що тлумачення основного закону повинно проводитися відповідно до діючих в суспільстві соціально-економічних і політичних реалій безпосередньо в момент застосування конституційної норми. Особливого інтересу зазначені ідеї набувають у світлі доктрини верховенства права А. Дайсі, який вважав, що конституційне право створюється рішеннями судів [6].

З урахуванням сказаного приходимо до висновку про те, що ідеї конституціоналізму можуть реалізуватися тільки за умови забезпечення верховенства права, одним із засобів створення якого є судовий конституційний контроль, заснований на розширювальному тлумаченні Конституції.

Глобальні проблеми сучасності (тероризм, голод, забруднення навколишнього середовища тощо) мають транскордонний характер і кидають виклик не тільки існуючим, а й майбутнім поколінням. У зв'язку з цим забезпечення законності і дотримання прав та свобод особистості є завданням всього міжнародного співтовариства. Так, з метою створення світового правопорядку висувуються ідеї конституціоналізації європейського та міжнародного права.

Основні форми розвитку концепції європейського конституціоналізму полягають, по-перше, у встановленні того, чи має міжнародний правовий порядок базові принципи конституційного ладу; по-друге, в ідеї створення конституційного ладу європейського та міжнародного співтовариства.

Процесом конституціоналізації міжнародного права є динаміка надання міжнародним нормам загальнообов'язкового характеру на основі єдиних взаємоузгоджених правил. При цьому дані правила повинні бути схвалені міжнародним співтовариством, що передбачає створення спеціальної системи гарантій їх виконання. Тим часом, якщо загальнообов'язковість зазначених норм буде прийнята тільки частиною країн, то конструкція міжнародного конституціоналізму буде певною мірою усіченою. Це обумовлено відсутністю узгодження названих правил іншими державами.

Видаються спірними пропозиції щодо створення абсолютно єдиних і загальнообов'язкових правил, єдиної «Конституції міжнародного співтовариства» для всіх країн. В цьому сенсі є доречними «побоювання» Ш. Монтеск'є, який писав: «законодавець повинен узгоджуватися з духом народним, якщо він не суперечить принципам правління, тому що найкраще ми робимо те, що робиться нами вільно» [13]. І. Кант вказував, що для ефективного і довгострокового правового забезпечення миру і свободи необхідні транснаціональні інститути, наділені публічною владою над державами, що беруть у них участь [7]. У пізніших працях він відмовляється від цієї ідеї, пропонуючи тільки «вільний федералізм» за відсутності загальних інститутів для посилення міжнародного права як засобу боротьби з неправомірною поведінкою держав [15].

Враховуючи існуючі полярні позиції в доктринах європейського та міжнародного права, видається, що побудова єдиних реально діючих уніфікованих правил в найближчій перспективі являє собою важко реалізоване завдання. Однак ідеями міжнародного конституціоналізму не можна нехтувати, оскільки прийняття єдиної міжнародної Конституції є лише одним з ймовірних шляхів розвитку даної концепції. Незважаючи на те, що перспектива створення єдиної Конституції на міжнародному рівні є досить примарною, її функції на даному етапі розвитку міжнародного співтовариства в змозі виконати (за аналогією з англо-саксонською правовою системою) як наявні міжнародні правові акти, так і прийняті в перспективі. На сьогоднішній день лише деякі міжнародні норми виконують конституційну функцію, перш за все, у сфері забезпечення миру, безпеки, встановлення законності як між державами, так і в межах їх суверенних територій. При цьому більшість названих норм мають декларативний характер, а їх реальне дотримання залежить від волі держав [4].

Вбачається, що з метою створення єдиних реально діючих конституційних норм на міжнародному рівні, потрібна послідовна розробка поняття, принципів і структури міжнародного конституціоналізму. Видається, що ідеї міжнародного конституціоналізму, перш за все, спрямовані на захист основ міжнародного правопорядку і забезпечення ефективної реалізації прав і свобод особистості.

Принципи названої концепції могли б бути розроблені кворумом зацікавлених держав, що приймають правила і саму ідею створення міжнародного конституціоналізму. При цьому частина з них цілком могла б складатися з таких класичних принципів правової держави, як верховенство права, пріоритет прав і свобод особистості, справедливість, рівність, поділ влади, неприпустимість зловживання правом [8].

Особливої уваги заслуговує принцип справедливості, що повністю охоплює соціальну життєдіяльність і є ключовим при здійсненні правосуддя [1]. Судовий захист перерахованих принципів є необхідним з метою забезпечення стабільного і сталого розвитку не тільки процесу конституціоналізації міжнародного та європейського права, а й створення умов для вільного здійснення актів реалізації прав людини, її безпечного існування і вільного розвитку, що забезпечує стан захищеності, гарантування правового статусу людини і громадянина [3].

Процес конституціоналізації європейського та міжнародного права – це оновлення його основних принципів, яке пов'язує міжнародне право як право над державами з конституційним правом як правом національним. Тим самим створюється єдина загальнообов'язкова система норм, що забезпечується заходами міжнародного примуму. «Тільки долучаючись до спільних для всіх ідеалів», – писав В. Городовенко, – народ стає історичним народом. У той же час ідеалізм підносить на висоту, іноді навіть надмірну, а реалізм навпаки принижує [5].

У разі, якщо процес конституціоналізації набуває глобального характеру і стосуватиметься всієї національної системи фундаментальних прав, то конституціоналізація міжнародного права може стати загрозою суверенітету держав [2]. З метою збереження державного суверенітету і забезпечення ефективного захисту прав і свобод особистості представляється необхідним «конституціоналізувати» положення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з яким кожен має право на справедливий судовий розгляд [10].

Застосування ідей міжнародного європейського конституціоналізму до регулювання права на справедливий суд обумовлено тією обставиною, що саме за допомогою реалізації даного права можна повноцінно забезпечити відновлення та захист оспорюваних або порушених основних прав і свобод людини і громадянина.

Реалізація права на справедливий суд забезпечується за допомогою принципів законності, справедливості, незалежності суду, рівності сторін, гласності судового процесу [11]. Особливе місце серед гарантій реалізації зазначеного права займає принцип справедливості. Категорія справедливості, що лежить в основі цього принципу, багато в чому залежить від правосвідомості, ціннісних поглядів, морально-етичної бази конкретного правозастосовувача. У зв'язку з цим доречно навести позицію КС України щодо конституційно-правового статусу суддів. Так, статус суддів зумовлюється публічно-правовими цілями правосуддя, відповідно, законодавець має право пред'являти до них як до носіїв судової влади особливі кваліфікаційні та інші вимоги, в тому числі морально-етичного характеру, встановлювати порядок формування суддівського корпусу, забезпечувати відбір кандидатів, що відповідають цим вимогам [18].

Тим часом судді є незалежними і такими, що підпорядковуються тільки Конституції України. Так, згідно ст. 126 Конституції України: «Незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку» [12]. В силу того, що загальновідомі принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори України є складовою частиною системи національного законодавства (ст. 9 Конституції України), дотримання гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод права заявника на справедливий судовий розгляд є обов'язком української судової системи.

Висновки. Застосування ідей міжнародного європейського конституціоналізму до регулювання права на справедливий суд обумовлено тією обставиною, що саме за допомогою реалізації даного права можна повноцінно забезпечити відновлення та захист оспорюваних або порушених основних прав та свобод людини і громадянина. В рамках європейського конституціоналізму слід вивчити і уніфікувати гарантії права на справедливий суд з метою надання йому загальнообов'язкової сили і глобального

характеру. Включення зазначеного права в основу міжнародного конституціоналізму дозволить вийти за межі країн Ради Європи, надавши відповідні гарантії іншим державам. При цьому особистість буде захищена від можливого свавілля і дискреції конкретного правозастосовувача, що забезпечить будь-якій людині свободу в реалізації своїх прав.

Список використаних джерел:

1. Арістотель. Політика/ Арістотель. Київ: Основи, 2003. 239 с.
2. Бучик А. Стандарти справедливого суду в розрізі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Віче*. 2015. № 22. С. 2–5.
3. Гардашук Т. Ідея справедливості в сучасному суспільстві. *Філософська думка*. 2003. № 1. С. 102–122.
4. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ ООН від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. С. 89.
5. Карпачова Н.І. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні. *Право України: юридичний журнал*. 2009. № 4. С. 4–21.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950. Рада Європи. *Урядовий кур'єр*. 2010. 17 листоп. № 215.
7. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Кононенко В. Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Право України*. 2008. № 3. С. 131–113.
9. Магрело М. Прецедент, який не зобов'язує: деякі аспекти сутності рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі континентального права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 3(28). С. 61–67.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 02.02.2022 р.).
11. Паскаль Б. Думки. пер. з французької А. Перепаді, О. Хоми. Київ: Дух і літера, 2009. 704 с.
12. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 18, № 19-20. ст. 132.
13. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації : монографія / О. Б. Прокопенко. Харків: ФІНН, 2011. 248 с.
14. Ролз Дж. Шлях до «Теорії справедливості»/ Д. Кирюхин. *Філософська думка*. № 1. 2022. С. 23-35.
15. Сэндел М. Справедливість. Курс лекцій Гарвардського університету. URL: <https://osvita.ua/news/lifelonglearn/77669/> (дата звернення: 03.02.2022 р.).
16. Фрицький О. Ф. Конституційне право України. Київ: Юрінком. Інтер., 2004. 455 с.
17. Чернишова Н.В. Судова влада в Україні. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 104 с.
18. Шишкіна Є. Деякі аспекти правової природи рішень Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2005. № 4. С. 102–104.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 346.2:335.01

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.03>

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Возняковська Крістіна Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарського
права і процесу
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)
orcid.org/0000-0002-0351-7107

Товт Тинде Олександрівна,
юрисконсультант закладу,
асистент кафедри обліку і аудиту /
аспірант кафедри цивільного права
та процесу
(Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці II, м. Берегове /
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», м. Ужгород, Україна)
orcid.org/0000-0002-6384-5030

Поліщук Олена Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціально-
гуманітарних та правових дисциплін
(Уманський національний університет
садівництва, м. Умань, Україна)
orcid.org/0000-0001-6606-3221

У статті розкрито особливості ведення господарської діяльності в умовах війни з точки зору правового аспекту. Проаналізовано нормативно-правові документи, якими регламентуються особливості ведення господарської діяльності в умовах війни. Встановлено, що дійсно переважна більшість змін спрямована на максимальне покращення податкового законодавства із врахуванням тих проблем, які виникли в нашій країні під час війни. Визначено, що положеннями Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії

норм на період дії воєнного стану», Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану», Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» та Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану» передбачено надати можливість суб'єктам господарювання ефективно функціонувати в умовах війни. У відповідності до нового чинного законодавства платники податків звільняються від відповідальності при відсутності можливості своєчасно виконати податковий обов'язок, при тому законом визначено період, за який суб'єкти господарювання зобов'язуються виконати податковий обов'язок. Законодавством також передбачено ввести ряд перехідних положень щодо податку на прибуток для осіб, які будуть мати наміри перейти спрощену систему оподаткування. У законодавстві також передбачено розширити перелік видів діяльності, дозволених третій групі єдиного податку. Прийнято положення про те, що платники єдиного податку третьої групи звільняються від податкового обов'язку з ПДВ щодо операцій з постачання товарів чи послуг, місце постачання яких знаходиться на митній території України.

Ключові слова: господарська діяльність, оподаткування, форс-мажорні обставини, війна, законодавство.

PECULIARITIES OF ECONOMIC ACTIVITY IN WAR CONDITIONS

Vozniakovska Kristina Anatoliivna,

Doctor of Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Economic
Law and Procedure

(National University Odesa Law
Academy, Odesa, Ukraine)

orcid.org/0000-0002-0351-7107

Tovt Tynde Oleksandrivna,

legal adviser to the institution,
assistant at the Department of Accounting
and Auditing / postgraduate at the
Department of Civil Law and Procedure,
(Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian
Hungarian Institute

Kossuth Square, Beregszász / Uzhhorod
National University, Uzhhorod, Ukraine)

orcid.org/0000-0002-6384-5030

Polishchuk Olena Anatoliivna,

Ph.D. in Pedagogics, Associate Professor
at the Department of social-humanitarian
and legal disciplines

(Uman National University of
Horticulture, Uman, Ukraine)

orcid.org/0000-0001-6606-3221

The article reveals the peculiarities of economic activity in wartime in terms of legal aspect. The normative-legal documents regulating the peculiarities of conducting economic activity in the conditions of war are analyzed. It has been established that the vast majority of changes are aimed at maximally improving tax legislation, taking into account the problems that arose in our country during the war. It is determined that the provisions of the Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on the effect of norms for the period of martial law», the Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine to improve legislation for the period of Martial Law», the Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Peculiarities of Taxation and Reporting during Martial Law» and the Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Administration of Certain taxes during martial law, state of emergency» is intended to enable businesses to function effectively in conditions of war. Under the new legislation, taxpayers are exempt from liability if they are unable to meet their tax obligations in a timely manner, and the law specifies the period during which businesses are required to comply with their tax obligations. The legislation also provides for the introduction of a number of transitional provisions on income tax for persons who intend to switch to a simplified system of taxation. The legislation also provides for expanding the list of activities allowed to the third group of the single tax. It is stipulated that the payers of the single tax of the third group are exempt from VAT in respect of transactions for the supply of goods or services, the place of supply of which is located in the customs territory of Ukraine.

Key words: economic activity, taxation, force majeure, war, legislation.

Постановка проблеми. Україна продовжує своє героїчне протистояння російському вторгненню. Окрім безпосереднього фронту бойових дій, не менш важливим є фронт економічний. Адже війна коштує Україні мільярдів доларів, які необхідні для забезпечення оборони та підтримання (а в подальшому і відновлення) нашої інфраструктури.

Підприємці та бізнес здатні стабільно працювати в умовах війни. Підтримання національного бізнесу – це запорука наповнення державного бюджету та збереження платоспроможності населення. З огляду на такі обставини, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України було запроваджено низку ініціатив, які націлені на підтримання суб'єктів господарювання в умовах війни. Такими правилами передбачено послаблення вимог до особливостей ведення бізнесу; суб'єктам господарювання надається доступ до спрощеного кредитування. Такі правила установлені законодавством і виступають підтримкою бізнесу в умовах функціонування, які диктуються воєнним станом.

Аналіз останніх досліджень. Над проблематикою функціонування суб'єктів господарювання, зокрема у ході здійснення ними діяльності в умовах війни, працювали та продовжують працювати такі дослідники та науковці як В. Бугас, Т. Букіна, Т. Васильців, О. Левицька, Ю. Огренич, О. Рудковський, А. Тарасенкова, Т. Хмельковська та інші.

Проте, враховуючи дослідження, здійснені вищезазначеними вченими, доцільно відзначити, що проблематика особливостей ведення господарської діяльності в умовах війни з точки зору правового аспекту є не до кінця розкритою та потребує проведення більш ґрунтовних досліджень.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження нормативно-правової бази ведення господарської діяльності в умовах війни та аналіз основних змін до законодавства України в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Військова агресія проти України вплинула і на бізнес, який по факту зупинився внаслідок неможливості функціонувати. Терміни щодо зобов'язань за договорами наближаються, а можливості їх виконати фізично немає. З огляду на те, перед кожним суб'єктом господарювання стоїть питання, як діяти в таких умовах і як захистити себе від відповідальності за зобов'язання, які не можливо виконати.

Зовсім недавно Торгово-промисловою палатою України було оприлюднено загальний офіційний лист, у якому наведено пункти про засвідчення форс-мажорних обставин, обсяг таких звільнень, умови, терміни та процедура звільнення [1].

Сертифікати Торгово-промислової палати України мають засвідчувати форс-мажорні обставини, які виникають для договірних відносин, тому необхідно проводити ретельний аналіз договорів на наявність положень, що пов'язані із форс-мажорними обставинами.

Враховуючи надзвичайно складну ситуацію, Торгово-промислова палата України у такий спосіб спростила процедуру засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) і задля позбавлення обов'язкового звернення до неї та з ціллю підготовки пакету документів у період дії введеного воєнного стану, представила загальний офіційний лист Торгово-промислової палати України стосовно засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

Цей сертифікат можна використовувати у суді як доказ. Незважаючи на те, що Торгово-промислова палата України, видаючи сертифікат, перш за все, намагається вирішити завдання щодо встановлення наявності форс-мажорних обставин, можливості відворотності таких обставин, надзвичайності і непередбачуваності. Для суду такий сертифікат не має наперед визначеної сили. Однак для виконання договорів, то це вказує на те, що у ході вирішення судом питання про звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, вбачатиметься не тільки факт наявності форс-мажорної обставини, наприклад війни. Тут будуть враховуватись відповідні заходи або події, запровадження яких відбулося на час воєнного стану. Враховуватимуться також нездатність сторін виконати свої зобов'язання, а також причинно-наслідковий зв'язок між впровадженими заходами і виконанням зобов'язань.

Узагальнюючи аналіз судової практики та законодавства з цього питання, можна зробити наступні підсумки, а саме: Торгово-промислова палата України видала загальний офіційний лист про засвідчення форс-мажорних обставин, який засвідчує їх невідворотність та непередбачуваність. Доцільно врахувати і те, що сертифікат, виданий Торгово-промисловою палатою України, не має наперед визначеної сили для суду, хоч і є висновком Торгово-промислової палати України.

У ході розкриття мети дослідження доцільно також звернути увагу на особливості державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців в умовах воєнного стану.

Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» від 06 березня 2022 року № 209 [2] зазначено, що в умовах воєнного стану державна реєстрація юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень здійснюється із врахуванням наступних особливостей, а саме, «державна реєстрація проводиться виключно державними реєстраторами юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, державними реєстраторами речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (далі – державні реєстратори), посадовими особами Міністерства юстиції, його територіальних

органів (далі – посадові особи). Посадові особи мають право проводити реєстраційні дії щодо фізичних осіб-підприємців, усіх видів юридичних осіб та громадських формувань, а також приймати рішення про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, якщо відповідні обмеження (умови) не передбачено переліком».

Державний реєстратор чи посадова особа, провівши перевірку підпису у документі, завантажує результати такої перевірки до реєстру та розпочинає опрацювання отриманих документів.

Державна реєстрація може проводитись не за місцезнаходженням нерухомого майна, місцезнаходженням юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців або громадських формувань.

Доцільно також більш детально розглянути нові зміни до Податкового кодексу України [3] та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків в період воєнного, надзвичайного стану.

Так, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2120-IX [4] надано дозвіл переходити на третю групу спрощеної системи оподаткування платникам податку із оборотом до 10-ти мільярдів гривень з не лімітованою кількістю найнятих працівників. Платники податку, які скористаються спрощеною системою оподаткування, мають сплачувати 2% податок з доходу замість податку на прибуток та ПДВ.

Збільшено перелік операцій, щодо яких платник єдиного податку третьої групи звільнятиметься від податкового обов'язку з ПДВ та змінено податковий період.

Законом України № 2120-IX [4] було прийнято положення, що платники єдиного податку третьої групи звільняються від податкового обов'язку з ПДВ щодо операцій з постачання товарів чи послуг, місце постачання яких знаходиться на митній території України. Доцільно врахувати, що збільшено звільнення також на операції по ввезенню товарів на митну територію України, окрім товарів, що імпортуються з країни-агресора. Разом з тим, змінено і період подання податкової декларації, натомість подавати декларацію необхідно буде щомісячно.

Розширене коло осіб, які не мають права перейти на спрощену систему оподаткування на спеціальних умовах. З огляду на положення Закону України № 2120-IX [4], до переліку осіб, які не набудуть права стати платниками єдиного податку за ставкою 2% ввійшли особи, які здійснюють діяльність щодо імпорту автомобілів легкових, кузовів до них, причепів та напівпричепів, мотоциклів, транспортних засобів, призначених для перевезення 10-ти осіб і більше, транспортних засобів для перевезення вантажів. В той час, коли для звичайних фізичних осіб, імпорт автомобілів повністю звільнений від мита, акцизу та ПДВ.

Відповідно до Закону України № 2120-IX [4] передбачено подавати заяву про перехід не пізніше останнього дня кварталу, що означало його реєстрацію платником з єдиного податку з першого дня наступного кварталу. Для платників податків, які не встигнули б подати відповідні заяви до 31 березня – не мали б право перейти на новий режим оподаткування до липня 2022 року.

Водночас Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» від 24 березня 2022 року № 2142-IX [5] вказано, що особи будуть вважатись платниками єдиного податку з 01 квітня 2022 року – у разі якщо вони нададуть заяви до 01 квітня 2022 року; і з наступного робочого дня після подання такої заяви – у разі подання заяви після 01 квітня 2022 року.

У разі використання товарів та активів, придбаних з формуванням податкового кредиту, необхідно буде додатково нараховувати компенсаційні податкові зобов'язання з ПДВ. В той час, додаткове нараховування таких зобов'язань потрібно буде провести не пізніше останнього дня звітного періоду, в якому здійснено відновлення реєстрації платником ПДВ, тобто після скасування воєнного стану в Україні.

Відповідно до Закону України № 2142-IX [5] було запроваджено обов'язок подання звітності з податку на прибуток підприємств за ті періоди протягом календарного року, в яких платник був платником відповідного порядку. Водночас до доходу платника єдиного податку не потрібно буде включати суми коштів, що надійшли як оплата товарів, робіт чи послуг, реалізованих у період перебування на загальній системі, вартість яких була включена до доходу при обчисленні податку на прибуток.

Платники податків звільняються від відповідальності при відсутності можливості своєчасно виконати податковий обов'язок.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» від 3 березня 2022 року № 2118-IX [6] було встановлено, що у випадку відсутності у платника податків можливості вчасно виконати свій податковий обов'язок, платники податків звільняються від відповідальності щодо обов'язкового виконання таких обов'язків на період трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні. Наведемо невиключний перелік прикладів таких податкових обов'язків: порушення строків подання звітності, сплати податкових зобов'язань; реєстрації податкових накладних.

Водночас Законом України № 2142-IX [5] визначено строк, протягом якого необхідно буде виконати податковий обов'язок. Цей строк збільшено з трьох до шести місяців з моменту припинення або скасування воєнного стану в Україні.

На підставі податкової звітності, наданої за минулий та поточний податковий (звітні) роки, скасовано нарахований податок на нерухоме майно за об'єкти житлової нерухомості, які розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих територіях, та за об'єкти житлової нерухомості, що стали непридатними для проживання у зв'язку з збройною агресією.

Доцільно також відмінити ряд обмежень для обрання спрощеної системи оподаткування на період дії воєнного стану. Заплановано розширити перелік видів діяльності, дозволених третій групі єдиного податку. Таким чином, наразі обирати 2% податок зможуть підприємці, які займаються видобуванням підземних та поверхневих вод при наданні послуг централізованого водопостачання та водовідведення, а також всі підприємці, які працюють в роздрібній торгівлі підакцизними товарами.

Заплановано ввести ряд перехідних положень щодо податку на прибуток для осіб, які будуть мати наміри перейти на спрощену систему оподаткування.

Також особи, які зі сплати податку на прибуток, будуть мати наміри перейти на сплату 2% єдиного податку, будуть мати можливість враховувати надміру сплачену суму грошових зобов'язань, сплачені авансові внески, від'ємне значення об'єкту оподаткування та відсотки, після поновлення сплати податку на прибуток підприємств.

Декларація з податку на прибуток після поновлення його сплати буде заповнюватись наростаючим підсумком. За цих обставин доходи, отримані за час перебування на спрощеній системі оподаткування, не будуть рахуватись при обчисленні податку на прибуток. Водночас з метою реалізації вимог щодо трансферного ціноутворення, доходи за період перебування на єдиному податку будуть рахуватись.

Доцільно також відзначити положення Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо

адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану» від 1 квітня 2022 року № 2173-IX [7], за яким контролюючий орган отримав право проводити перевірки щодо дотримання законодавства про ціноутворення. Водночас лише уповноважений орган, після отримання акту перевірки від податкової служби, зможе застосувати штрафи. Треба врахувати, що на період воєнного стану контролюючі органи можуть надсилати акти камеральних перевірок не поштовим відправленням, а в електронному кабінеті або електронною поштою. Водночас зупинені строки в процедурі оскарження для подання заперечень.

Законом України № 2173-IX [7] також врегульоване питання щодо можливих випадків втрати первинних документів, а саме у разі якщо платник податків втратив первинні документи щодо своєї діяльності чи не має можливості здійснити їх перевезення з окупованої території, зобов'язаний подати повідомлення до податкової служби із зазначенням обставин втрати чи неможливості вивезення первинних документів з окупованих територій, податкових періодів та загального переліку первинних документів. Разом з тим, вищезазначені обставини зможуть бути застосовані у разі, якщо втрата документів пов'язана з проведенням бойових дій на території населених пунктів, де розташоване підприємство. Обов'язок доказування відсутності такого зв'язку покладається на контролюючий орган. У разі втрати документів із обставинами, які не пов'язані з бойовими діями, то платника податків можуть визнати як таким, що навмисно ухиляється від сплати податків та притягнути до відповідальності.

Висновки. Таким чином, аналіз нормативно-правових документів, якими регламентуються особливості ведення господарської діяльності в умовах війни, показав, що дійсно переважна більшість перелічених змін спрямована на максимальне покращення податкового законодавства із врахуванням тих проблем, які виникли в нашій країні під час війни. Так, за час війни були прийняті низка законів, зокрема Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану», Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану», Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану». Положеннями прийнятих документів передбачено надати можливість суб'єктам господарювання ефективно функціонувати в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин. Сайт Торгово-промислової палати України. URL: <https://uccs.org.ua/press-center/uccs-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavin-z-28-02-2022>
2. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#Text>
3. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 01.04.2022 № 2173-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-IX#Text>

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.04>

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ НЕДІЙСНИМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Дякович Мирослава Михайлівна,
доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права
і процесу
(Львівський національний університет
імені Івана Франка, м. Львів, Україна)

Сімейні правовідносини між подружжям при їх житті можуть припинитися, крім розірвання шлюбу, внаслідок визнання шлюбу недійсним.

Цивільний кодекс України не дає визначення поняття недійсності шлюбу, а лише вказує на умови, порушення яких ведуть до визнання шлюбу недійсним.

Недійсність шлюбу – це форма відмови держави від визнання укладеного шлюбу у якості юридичного акту, яка виражається у вигляді анулювання органом ДРАЦС актового запису про шлюб або у рішенні суду на підставі порушення визначених у законі умов укладення шлюбу.

У статті розглянуто закріплену у Сімейному кодексі України концепцію щодо можливого «автоматичного» (без рішення суду) визнання шлюбу недійсним на підставі статті 39 СК України та встановлені недоліки, які впливають із цього.

У Сімейному кодексі України закріплено три моделі або три правові конструкції недійсності шлюбу:

- шлюб, який є недійсним (ст. 39 СК України);
- шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду (ст. 40 СК України);
- шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду (ст. 41 СК України).

Ідея недійсності шлюбу за статтею 39 Сімейного кодексу України полягає у тому, що за певних умов шлюб взагалі вважається недійсним, а за інших обставин для визнання шлюбу потрібне рішення суду.

Процедура визнання шлюбу недійсним і анулювання актового запису про шлюб органами ДРАЦС є занадто ускладненою та на практиці важкою для реалізації, оскільки органи ДРАЦС не наділені повноваженнями суду надавати правову оцінку документам і доказам, а тому у будь-якому випадку викликатимуть суперечності між подружжям щодо цього, а тим паче щодо застосування правових наслідків недійсності шлюбу, які настають від дня державної реєстрації недійсного шлюбу. Доцільніше було б процедуру визнання шлюбу недійсним залишити тільки за судом.

Ключові слова: правозгідний шлюб, шлюб, недійсний шлюб, правові підстави недійсності шлюбу, правова природа недійсності шлюбу, концепція «автоматичного» (без рішення суду) визнання шлюбу недійсним.

SOME ISSUES OF MARRIAGE ANNULMENT UNDER THE UKRAINIAN LEGISLATION

Diakovych Myroslava Mykhailivna,
Doctor of Law,
Professor at the Department of Civil Law
and Process
(Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine)

Family legal relations between spouses during their lifetime, except for divorce, may be terminated as a result of the annulment of the marriage. The Civil Code of Ukraine does not define the concept of invalidity of marriage but merely indicates the conditions, violations of which lead to the recognition of marriage as invalid.

The invalidity of marriage is a form of the state's refusal to recognize the established marriage as a legal act, which is declared in the form of an annulment by the State Civil Registry Office of a reasonable note of marriage or a court decision based on a violation of the statutory conditions of marriage establishment.

The concept, enshrined in the Family Code of Ukraine, regarding a possible "automatic" (without a court decision) invalidation of marriage based on Article 39 of the Family Code of Ukraine is considered, as well as the shortcomings arising from this are identified.

The Family Code of Ukraine enshrines three models or three legal constructions of invalidity of marriage:

- marriage, which is invalid (Article 39 of the Family Code of Ukraine);
- marriage, which is declared invalid by a court decision (Article 40 of the Family Code of Ukraine);
- marriage, which can be declared invalid by a court decision (Article 40 of the Family Code of Ukraine).

According to Article 39 of the Family Code of Ukraine, the idea of the invalidity of a marriage means that, under certain conditions, the marriage is generally considered invalid, but in other circumstances, a court decision is required to recognize marriage.

The procedure for a marriage annulment and a marriage record cancellation by the State Civil Registry Office is too complicated and difficult to implement in practice, as the State Civil Registry Office is not endowed with powers like the court to provide a legal assessment of documents and evidence and, therefore, in any case, will cause disagreement between the spouses in this regard, and especially concerning the legal consequences of the invalidity of marriage, which arise from the date of state registration of an invalid marriage. It would be more appropriate to empower the court only to follow the procedure of marriage invalidation.

Key words: legal marriage, marriage, invalid marriage, legal grounds of marriage invalidity, legal nature of marriage invalidity, the concept of "automatic" (without a court decision) invalidation of marriage.

Вступ. Проблемами інституту шлюбу, його укладення, правової природи шлюбу, визнання шлюбу недійсним займалися такі вчені, як Антокольська М. А., Болховітінова А. Б., Дзера О. В., Жилінкова І. В., Михальнюк О. В., Пергамент В. А., Ромовська З. В., Рясенцев В. А., Сафончик О. І., Червоний Ю. С., Шевченко Я. М., Шимон С. І. та ін.

Правове значення інституту недійсності шлюбу у сімейному праві полягає у тому, що він дає можливість припинити правовідносини між подружжям, які виникли з факту державної реєстрації укладення шлюбу, а саме від дня укладення шлюбу

і таким способом повернути подружжя у правове становище, яке існувало до укладення шлюбу.

Тому важливо реалізувати право на визнання шлюбу недійсним та здійснити захист права на шлюб через юрисдикційний орган, яким є суд.

Постановка завдання. Для написання цієї статті було поставлене завдання дослідити принцип правозгідності шлюбу та закладену у статті 39 СК України концепцію, так званого, «автоматичного» (без рішення суду) визнання шлюбу недійсним.

У зв'язку з цим проаналізована цивільна справа № 461/5273/20, яка розглядалася Галицьким районним судом міста Львова та прийняте 30.10.2020 року рішення у цій справі [1], а також постанова Апеляційного суду Львівської області від 09.08.2021 року [2].

Результати дослідження. Кожний зареєстрований у встановленому законом порядку шлюб вважається таким, що є дійсним. Тому до визнання недійсним, такий шлюб існує як правозгідний і є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя.

Термін «правозгідний шлюб» уперше використаний у юридичній лексиці, зокрема у сімейному праві. Стаття 37 Сімейного кодексу України закріпила правозгідність шлюбу як одну із правових презумпцій. Це означає, що шлюб триває до того часу, та вважається таким, що укладений відповідно до закону, доки не будуть одержані документи, які засвідчують обставини, за яких шлюб буде недійсним, або ж він буде визнаний недійсним за рішенням суду.

У разі документального підтвердження порушення вимоги одношлюбності, наявності близького кровного споріднення чи реєстрації шлюбу з недієздатною особою, презумпція правозгідності шлюбу спростовується автоматично, без рішення суду.

Таким чином, у Сімейному кодексі України закріплено новий підхід до визнання умов недійсності шлюбу та видів недійсних шлюбів. Зокрема, Сімейний кодекс України запропонував три моделі або три правові конструкції недійсності шлюбу:

- шлюб, який є **недійсним** (ст. 39 СК України);
- шлюб, який **визнається недійсним** за рішенням суду (ст. 40 СК України);
- шлюб, який **може бути визнаний недійсним** за рішенням суду (ст. 41 СК України).

Ідея недійсності шлюбу за статтею 39 СК України полягає у тому, що за певних умов шлюб взагалі вважається недійсним, а за інших обставин для визнання шлюбу недійсним потрібне рішення суду. Концепція щодо недійсності шлюбу, яка закріплена у Сімейному кодексі України є занадто ускладненою та на практиці – важкою для реалізації.

Як вказується у Постанові Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», позасудовий порядок визнання шлюбу недійсним настає при вчиненні сторонами при укладенні шлюбу таких істотних порушень умов вступу в шлюб, в силу яких він вважається недійсним і без рішення суду (ст. 39 СК України), зокрема у разі реєстрації шлюбу з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі; між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою; особою, яка до того була визнана недієздатною. У вказаних випадках за заявою заінтересованої сторони орган ДРАЦС анулює актовий запис про шлюб [3].

Суть справи, яка лягла в основу дослідження, наступна.

Громадянин Щ. звернувся із заявою в порядку ст. 39 СК України до органу ДРАЦС про визнання укладеного повторно шлюбу з громадянкою О. недійсним та анулювання актового запису про шлюб. Орган ДРАЦС вимагав додатково заяву і від дружини аналогічного змісту. Однак між сторонами виник спір про право і дружина

категорично заперечувала проти визнання повторного шлюбу недійсним та анулювання актового запису про шлюб органом ДРАЦС.

11 червня 2020 року отримано висновок про відмову в анулюванні повторно складеного актового запису цивільного стану на тій підставі, що існує розбіжність у двох актових записах про шлюб у даті видачі паспорта відповідачки: при укладенні першого шлюбу, 08 травня 1999 року, була вказана дата видачі паспорта громадянки О. 26 червня 1996 року, а при укладенні другого шлюбу, 24 січня 2004 року, – 26 лютого 1996 року та відсутня заява про анулювання актового запису про шлюб № 44 від громадянки О.

Оскільки між подружжям виник спір про право, громадянин Ш. звернувся в суд із позовною заявою до громадянки О., Центрального відділу державної реєстрації Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції про визнання шлюбу, укладеного повторно з громадянкою О., недійсним та анулювання повторно складеного актового запису цивільного стану про шлюб.

08 травня 1999 року громадянин Ш. уклав з громадянкою О. шлюб, зареєструвавши його у Галицькому районному у місті Львові відділі державної реєстрації актів цивільного стану Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів) (відповідний актовий запис № 99). Позивач стверджував, що будучи необізнаним з чинним законодавством та перебуваючи у складних побутових умовах, 24 січня 2004 року повторно уклав ще один шлюб з громадянкою О., який був зареєстрований у Львівському міському відділі державної реєстрації актів цивільного стану Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України (м. Львів), відповідний запис № 44.

Справа слухалась Галицьким районним судом міста Львова 10 жовтня 2020 року і Апеляційним судом Львівської області 10 жовтня 2021 року (справа № 461/5273/20). Обидві інстанції прийняли рішення анулювати повторно складений актовий запис № 44 про шлюб, укладений між громадянином Ш. та громадянкою О. 24 січня 2004 року Львівським міським відділом ДРАЦС Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України (м. Львів) як недійсний у силу закону та анулювати актовий запис про повторний шлюб між громадянином Ш. та громадянкою О.

Аналізуючи цивільну справу, яка розглядалася у порядку позовного провадження, обґрунтування судових інстанцій, порядок дій органу ДРАЦС щодо його висновку про відмову в анулюванні запису про шлюб як недійсний на підставі статті 39 Сімейного кодексу України та Правила внесення змін до актових записів цивільного стану, їхнє поновлення та анулювання, затвердженими Наказом Міністерства юстиції України від 14 січня 2011 року № 96/5, приходимо до висновку, що в основі суперечливих позицій лежать питання, що стосуються процедури визнання шлюбу недійсним органами державної реєстрації актів цивільного стану [4].

З цього виникло кілька правових колізій, які спробуємо розглянути. Зокрема, орган ДРАЦС вимагав подання заяви про анулювання повторного актового запису про шлюб від чоловіка і дружини, хоча, відповідно до Сімейного кодексу України, із заявою про анулювання актового запису про шлюб до органу ДРАЦС може звернутися будь-яка особа.

Однак, оскільки були розбіжності у документах, орган ДРАЦС вимагав додатково заяву дружини, яка категорично відмовилась від процедури анулювання актового запису про повторний шлюб з чоловіком, а тим більше визнання його недійсним в силу закону. Відповідно чоловік не оскаржував відмову органу ДРАЦС в адміністративний суд, а звернувся з позовом про визнання шлюбу недійсним до суду, оскільки між ними виник спір про право.

Крім цього, для суду розглядати цей позов було складно, оскільки відповідно до сімейного законодавства України та інших правових актів, встановлена адміністративна процедура анулювання актового запису про шлюб як недійсного в силу закону.

Об'єктом цього дослідження стали відносини щодо визнання шлюбу недійсним в силу прямого припису закону, без рішення суду. Це є можливим у разі порушення основних умов дійсності шлюбу, а саме: одношлюбності, відсутності кровного зв'язку між найближчими родичами та свідомої згоди сторін на укладення шлюбу. Таким чином, шлюб є недійсним, відповідно до приписів статті 39 Сімейного кодексу України, якщо він зареєстрований:

- з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;
- між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою;
- з особою, яка визнана недієздатною.

Процедура, так званого, «автоматичного» визнання шлюбу недійсним не є новою, однак у Сімейному кодексі України використана вперше, базуючись на наукових позиціях, які були сформульовані у цивільному праві щодо недійсності правочинів. Усі недійсні правочини поділяються на нікчемні та оспорювані. Для недійсності нікчемних правочинів не потрібне рішення суду, оскільки вони визнаються недійсними в силу прямого припису закону. Оспорювані ж правочини можуть визнаватися недійсними лише за рішенням суду. Відповідно нікчемними є правочини, укладені з такими порушеннями закону, які є очевидними і не потребують жодного доведення в суді (наприклад, порушення нотаріальної форми договору). Оспорювані правочини потребують судового розгляду, оскільки підстави їх недійсності мають бути доведені в суді (укладення правочину під впливом обману, насильства і т. ін.).

Якщо ми звернемося до норм Сімейного кодексу України, які регулюють недійсні шлюби, то ми прямо не побачимо такого ж поділу як у цивільному праві (нікчемні та оспорювані шлюби). Тим паче, що закон не закріплює концепції договірної природи шлюбу. Але, порівнюючи статті 39, 40 та 41 Сімейного кодексу України, аналогія з недійсними правочинами є очевидною. Виходячи із змісту частини 1 статті 21 Сімейного кодексу України, шлюбом визнається сімейний союз жінки та чоловіка, а відтак з цього визначення не випливає концепція договірної природи шлюбу. І як відзначала Жилінкова І. В., у зв'язку з тим, що шлюб у Сімейному кодексі України визначається саме як союз, то введення двох видів недійсних шлюбів суперечить юридичній логіці [5, с. 125].

На противагу, З. В. Ромовська поділяє недійсність шлюбу за аналогією з недійсними правочинами на нікчемні та оспорювані [6, с. 99].

Якщо подивитись на історію цього питання, то тільки рішенням суду можна було визнати шлюб як юридичний факт таким, що не відбувся, а шлюбні правовідносини такими, що не виникли.

Зокрема, К. Кавелін, аналізуючи питання недійсності шлюбів, писав: «такий союз чоловіка і жінки, який мав лише оманливий вид шлюбу, насправді ніколи ним і не був і тому не може мати і наслідків дійсного, законного шлюбу [7, с. 61].

Оскільки шлюб – це не правочин, то і поділ недійсних шлюбів як недійсних правочинів на два види – нікчемні та оспорювані, є недоцільним. Вважаємо, що шлюб, який визнаний державою за допомогою акту його реєстрації, може бути визнаний недійсним лише на підставі судового рішення як акту державної влади. Тому визнавати шлюб недійсним можна було б на підставі рішення суду.

У радянський період не у всіх республіканських сімейних актах були норми про недійсність шлюбу, а тільки в кодексах Азербайджанської РСР, Білоруської РСР, Грузинської РСР, Туркменської РСР, та Української РСР.

Так, в Кодексі про шлюб та сім'ю України 1969 року існував єдиний термін – «недійсний шлюб» та закріплювався принцип «від зворотного». Це означало, що шлюб може бути визнаний недійсним у випадку порушення умов, встановлених ст. ст. 15-17 цього кодексу, а також у випадку реєстрації шлюбу без наміру створення сім'ї (фіктивний шлюб). Таким чином, порушення умов дійсності шлюбу означало появу підстави для визнання шлюбу недійсним. Цього було достатньо.

О. В. Дзера виділяє три категорії недійсних шлюбів, які закріплені у Сімейному кодексі України (2004 р.): абсолютно недійсні шлюби; шлюби, які визнаються недійсними за рішенням суду; шлюби, які можуть бути визнані недійсними за рішенням суду. Абсолютно недійсний, продовжує автор, це шлюб, недійсність якого спричинена порушенням певних вимог закону і не вимагає судового рішення, в якому б устанавлювалась недійсність шлюбу [8, с. 105].

Натомість, зазначала Жилінкова І. В., за новою концепцією, що знайшла своє відображення у Сімейному кодексі України, недійсний шлюб – це лише один (перший) вид недійсних шлюбів. Тому при охопленні усіх видів таких шлюбів найбільш скороченою буде фраза – «недійсний шлюб та шлюб визнаний недійсним за рішенням суду», що не додає зручності при використанні норм закону. Крім цього, продовжувала вчена, законодавство України не встановлює різниці щодо наслідків недійсних шлюбів різних видів. Іншими словами, недійсні шлюби усіх трьох категорій мають однакові правові наслідки (ст.ст. 45, 46 СК України). Різниця полягає у підставах і порядку встановлення недійсності шлюбу [5, с. 123].

Ю. С. Червоний і О. І. Сафончик з приводу цього зазначали, що існують два порядки визнання шлюбу недійсним – реєстраційний та судовий [9, с. 71]. Автори вважають, що шлюб визнається недійсним як у першому, так і у другому випадку. Різниця полягає лише в тому, який орган здійснює таке «визнання» – орган ДРАЦС чи суд. Однак, Ю. С. Червоний вважає, що згідно з положенням статті 124 Конституції України, відповідно якого юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, вирішення питання про визнання шлюбу недійсним треба було б у всіх випадках передавати на розгляд суду [10, с. 68].

На думку І. В. Жилінкової, шлюб недійсним може бути визнаний тільки судом [5, с. 125].

У сучасному законодавстві більшості країн СНД і Балтії, та інших зарубіжних країн встановлена презумпція дійсності шлюбу, яка відома ще з часів Стародавнього Риму – *semper praesumptur pro matrimonio*, яку можна було спростувати лише у судовому порядку. До судового визнання шлюбу недійсним він вважається дійсним, таким, що існує, не дивлячись на наявність доказів про укладення його з порушенням закону [10, с. 16].

Як зазначала І. В. Жилінкова, відповідно до ч. 4 ст. 39 СК України орган державної реєстрації актів цивільного стану анулює актовий запис про шлюб, зареєстрований з особами, зазначеними у частинах першій-третьій цієї статті. На перший погляд, анулювання актового запису – це проста формальна процедура. Однак це не так. Для того, щоб анулювати актовий запис, продовжує автор, орган ДРАЦС повинен виконувати невласливі йому функції, а саме – перевіряти та співставляти між собою документи, що одночасно встановлюють та юридично підтверджують протилежні факти. З одного боку, це документ, що підтверджує наявність зареєстрованого шлюбу або кровний зв'язок сторін, які зареєстрували шлюб. Обставини, що підтверджуються такими документами, не є очевидними, вони потребують перевірки, яку може здійснювати лише суд [5, 125].

Також з цього приводу можна навести й інші приклади, як от звернення до органу ДРАЦС із заявою про анулювання актового запису про шлюб за відсутності, наприклад,

копії свідоцтва про попередній шлюб. При цьому є посилання лише на покази свідків або ж листи чи інші документи, які свідчать про наявність попереднього шлюбу.

Законодавство, що визначає порядок реєстрації актів цивільного стану чи їх анулювання, не містить таких приписів як аналіз доказів чи інших дій, які не є властивими для органу ДРАЦС, а лише для суду і визначається цивільно-процесуальним законодавством. Тим паче, органи ДРАЦС не розглядають суперечливих доказів сторін.

З аналізу ч. 4 ст. 39 СК України випливає, що звернутися до органу ДРАЦС із заявою про анулювання актового запису про шлюб може будь-яка заінтересована особа. Коло таких суб'єктів законом не визначене. Заінтересованою особою може бути другий з подружжя, їхні родичі, спадкоємці тощо. Між особою, яка звертається до органу ДРАЦС із заявою про анулювання шлюбу, та особою, яка зареєструвала шлюб, можуть виникати різні відносини, в тому числі спірні. Органи ДРАЦС не наділені повноваженнями і не можуть вирішувати питання про те, яка особа є заінтересованою в анулюванні актового запису про шлюб. Як бачимо термін «заінтересована» особа відноситься до оцінного поняття, яке можливо визначити знову ж таки лише в суді.

Висновки. Все це свідчить про необхідність зміни концепції нікчемних шлюбів та порядку визнання їх недійсними органами ДРАЦС, що знайшла своє закріплення у Сімейному кодексі України. На часі рекодифікація цивільного та сімейного законодавства. Було б доцільним закріпити нові підходи до концепції, так званих, «нікчемних» шлюбів та врешті решт відмовитись від процедури їх визнання недійсними та анулювання записів про це в органах ДРАЦС, залишивши лише судову процедуру. Це дало б можливість у судовому процесі вирішити питання і щодо анулювання всіх правових наслідків укладеного шлюбу з порушенням умов.

Правові наслідки визнання шлюбу недійсним визначаються статтями 45-46 СК України. Їх суть полягає в тому, що шлюб у випадках, передбачених статтями 39-41 Сімейного кодексу України, є недійсним від дня його державної реєстрації.

Сімейний кодекс України у статті 45 поширює настання правових наслідків недійсного шлюбу і на визнання шлюбу недійсним в порядку статті 39 Сімейного кодексу України, коли за заявою заінтересованої особи орган державної реєстрації актів цивільного стану анулює актовий запис про шлюб. Відповідно, якщо між подружжям унаслідок такого шлюбу був укладений шлюбний договір, то недійсність шлюбу тягне за собою і недійсність шлюбного договору з моменту його укладення. Однак всі правові наслідки недійсності шлюбу можливо застосувати лише після факту його визнання недійсним. Логічно напрошується висновок, що такі наслідки можливо застосувати лише в результаті рішення суду про недійсність шлюбу.

Оскільки орган ДРАЦС не вправі застосовувати та встановлювати правові наслідки недійсного шлюбу, то це також є додатковим аргументом на користь визнання шлюбу недійсним виключно на підставі рішення суду.

Список використаних джерел:

1. Рішення Галицького районного суду м. Львова від 30 жовт. 2020 р. у справі № 461/5273/20. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [https://reestr.court.gov.ua] – Режим доступу : https://reestr.court.gov.ua/Review/92544950
2. Постанова Апеляційного суду Львівської області від 09 серп. 2020 р. у справі № 461/5273/20. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [https://reestr.court.gov.ua] – Режим доступу : https://reestr.court.gov.ua/Review/99133293

3. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 груд. 2007 р. № 11 // *Вісник Верховного Суду України* / 2008. № 1.
4. Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання : Наказ Міністерства юстиції від 12 січ. 2011 р. № 96/5 // *Офіційний вісник України*. 2011. № 4. Ст. 238.
5. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
6. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / З. В. Ромовська – Київ : Ін Юре, 2003. – 528 с.
7. Кавелин К. Очерк юридических отношений, возникших из семейного союза / К. Кавелин. Санкт-Петербург : тип. Правительствующего сената, 1884. 170 с.
8. Сімейне право України : підручник / Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера [та ін.]; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.
9. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / Ю. С. Червоний Київ : Істина, 2003. 464 с.
10. Жюрлис Ю. Недействительность брака по советскому семейному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Вильнюс, 1964.

УДК 347.985

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.05>

ЗМІНА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ПІДСУДНОСТІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ВНАСЛІДОК ПРИПИНЕННЯ РОБОТИ СУДУ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ ТА НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Короєд Сергій Олександрович,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-7899-957X

Стаття присвячена дослідженню і висвітленню процесуальних питань теорії і практики цивільного судочинства щодо передачі цивільних справ за підсудністю на розгляд до іншого суду у зв'язку із припиненням роботи суду, який розглядав справу, зокрема у зв'язку із воєнним станом або тимчасовою окупацією територій. Розкривається поняття "суд, встановлений законом" в розумінні Європейського суду з прав людини, зміст якого охоплює дотримання процесуальних норм, які регулюють діяльність суду. До цих норм належить зокрема інститут територіальної юрисдикції – тобто підсудності. Наводиться визначення поняття підсудності в юридичній літературі. Підтримується думка, що під підсудністю (територіальною юрисдикцією) варто розуміти не лише повноваження місцевого суду, які визначені процесуальним законом щодо здійснення правосуддя у цивільних справах на певній території, а й безпосередньо склад суду. Висвітлюються передбачені Цивільним процесуальним кодексом України підстави передачі цивільної справи на розгляд іншого суду. Досліджується історія законодавчого застосування такої підстави передачі справи за підсудністю, як припинення роботи суду, який розглядав справу. Дається характеристика процесуальній процедурі передачі справи на розгляд іншому суду із зазначеної підстави. Обґрунтовується, що в законі фактично мова йде не про передачу справи (як матеріалів справи) за підсудністю у власному розумінні слова, а про передачу повноважень на її розгляд (тобто повноважень на продовження розгляду відповідного правового спору чи іншого правового питання). Розглядаються можливі підстави повернення справи до суду, підсудність якого було змінено, а також подальше провадження у справі у випадку відновлення територіальної підсудності суду, з якого ця справа надійшла на розгляд іншому суду. Робиться висновок, що справу може бути повернуто за підсудністю до "первісного" суду, підсудність якого було змінено, лише у зв'язку із ліквідацією або припиненням роботи суду, до якого справа надійшла на розгляд у зв'язку із зміною підсудності. Водночас обґрунтовано, що якщо у зв'язку із зміною підсудності незакінчена провадженням справа не передавалась на розгляд іншому суду (та/або не приймалась іншим судом до провадження для продовження її розгляду), то після відновлення територіальної підсудності справ суду, який припиняв свою роботу, її розгляд має продовжити той суд, територіальну підсудність якого було відновлено.

Ключові слова: цивільний процес, суд, цивільна справа, територіальна юрисдикція, підсудність, зміна підсудності, воєнний стан, тимчасово окупована територія, припинення роботи суду, передача справи.

CHANGE IN THE TERRITORIAL JURISDICTION OF CIVIL CASES DUE TO THE TERMINATION OF THE COURT ACTIVITY DUE TO MARTIAL LAW AND IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

Koroied Serhii Oleksandrovych,
Doctor of Law, Professor

The article is devoted to the study and coverage of procedural issues of theory and practice of civil proceedings concerning the transfer of civil cases under jurisdiction to another court in connection with the termination of activity of the court that was reviewing the case, in particular due to martial law or temporary occupation. It is revealed the concept of "court established by law" in the sense of the European Court of Human Rights, the content of which covers compliance with procedural rules that are governing the activities of the court. These norms include, in particular, the institution of territorial jurisdiction – i.e. jurisdiction. The definition of jurisdiction in the legal literature is given. It is argued that jurisdiction (territorial jurisdiction) should be understood not only as the powers of a local court as defined by procedural law to administer civil justice in a particular territory, but also by the composition of the court itself. The grounds for transferring of a civil case to another court enshrined by the Civil Procedure Code of Ukraine are reviewed. The history of the legislative application of such grounds for transferring a case under jurisdiction as the termination of the court activity of the court that is reviewing the case is investigated. A description of the procedural procedure for transferring the case to another court on this basis is given. It is substantiated that in the law in fact it is not about the transfer of the case (as case materials) for jurisdiction in the proper sense of the word, but about the transfer of powers to consider it (i.e. the power to continue consideration of the legal dispute or other legal issue). Possible grounds for returning the case to the court whose jurisdiction has been changed are considered, as well as further proceedings in the legal case in case of restoration of territorial jurisdiction of the court from which the case was transferred to another court. It is concluded that the case can be returned to the "original" court whose jurisdiction was changed only in connection with the liquidation or termination of the court to which the case was received due to the change of jurisdiction. At the same time, it is substantiated that if due to the change of jurisdiction the unfinished case was not transferred to another court (and/or was not accepted by another court for further consideration), then after the territorial jurisdiction of the court resumed, its consideration should be continued by the court whose territorial jurisdiction has been restored.

Key words: civil proceedings, court, civil case, territorial jurisdiction, jurisdiction, change of jurisdiction, martial law, temporarily occupied territory, termination of the court activity, transfer of the case.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод визначає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення (п. 1 ст. 6 Конвенції). Закон України "Про судоустрій і статус суддів" також визначає, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом (ч. 1 ст. 1 Закону). Отже, як Конвенція, так й національне законодавство передбачають реалізацію судової влади та права на судовий захист виключно судом, встановленим (утвореним) законом. Європейський суд з прав людини наголошує, що фраза "встановленого законом" поширюється не лише

на правову основу самого існування "суду", але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. У рішенні у справі "Занд проти Австрії" висловлено думку, що термін "судом, встановленим законом" у пункті 1 статті 6 передбачає "усю організаційну структуру судів, включно з питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів..." [1, с. 49]. Науковці, аналізуючи зазначену правову позицію, виділяють дві умови відповідності критерію "суд, встановлений законом", а саме: організаційну (організація судової системи повинна регулюватися законами у їх буквальному значенні) та юрисдикційну (суд повинен діяти у спосіб та відповідно до повноважень, передбачених законом, у межах своєї компетенції) [2].

Отже, поняття "суд, встановлений законом" визначається, зокрема, дотриманням процесуальних норм, які регулюють діяльність суду, до яких належать не лише процесуальний інститут предметної та суб'єктної юрисдикції (підвідомчості), з яким зазвичай пов'язана проблема "конфлікту юрисдикцій", а й інститут територіальної юрисдикції – тобто підсудності.

В юридичній літературі під підсудністю (територіальною юрисдикцією) розуміють повноваження місцевого суду щодо здійснення правосуддя у цивільних справах на певній території. Визначити підсудність справи суду означає встановити, який конкретно місцевий суд має розглядати цивільну справу по суті як суд першої інстанції. Під підсудністю (територіальною юрисдикцією) розуміють не лише повноваження місцевого суду, визначені процесуальним законом щодо здійснення правосуддя у цивільних справах на певній території, а й безпосередньо склад суду [3, с. 266, 268]. Згідно із підсудністю розмежовується компетенція щодо розгляду підвідомчих судам справ між однорідними судами залежно від території, на яку поширюється їхня діяльність [4, с. 256-271]. Підсудність визначає коло цивільних справ у спорах, вирішення яких належить до повноважень конкретного суду першої інстанції (абз. 4 п. 2 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 3 "Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ").

Цивільний процесуальний кодекс України передбачає випадки (можливість) передачі цивільної справи на розгляд іншого суду як з суб'єктивних (якщо позов було пред'явлено в суд з порушенням правил підсудності), так й об'єктивних (якщо після задоволення відводів чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи, а також якщо ліквідовано або з *визначених законом підстав припинено роботу суду, який розглядав справу*) підстав. Остання з підстав в судовій практиці України вже набула широкого поширення (адже, починаючи з 2014 року, з початком тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та початком антитерористичної операції на сході України ряд судів припинило свою роботу), проте в юридичній літературі з цивільного процесу детально не розкриваються процесуальні питання передачі цивільних справ на розгляд до іншого суду за вказаною підставою. А відтак, дослідження і висвітлення зазначених питань теорії і практики цивільного судочинства й ставить за мету наша стаття.

Так, ще Законом України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" від 15 квітня 2014 року № 1207-VII (стосовно тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим) було передбачено, що у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на тимчасово окупованих територіях, змінити територіальну підсудність судових справ, підсудних розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя судам, та забезпечити розгляд: цивільних справ, підсудних місцевим загальним судам, розташованим на території

Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, – місцевими загальними судами міста Києва, що визначаються Апеляційним судом міста Києва; цивільних справ, підсудних загальним апеляційним судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, – Апеляційним судом міста Києва. Встановлено, що справи, які перебувають у провадженні судів, розташованих на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, та розгляд яких не закінчено, передаються судам відповідно до встановленої цим Законом підсудності, протягом десяти робочих днів з дня набрання ним чинності або з дня встановлення такої підсудності. Пізніше Законом України "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" від 12 серпня 2014 року № 1632-VII (стосовно тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей) було передбачено, що у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя окремими судами в районі проведення антитерористичної операції змінити територіальну підсудність судових справ, підсудних розташованим у районі проведення антитерористичної операції таким судам, та забезпечити розгляд цивільних справ, справ про адміністративні правопорушення, адміністративних справ, господарських справ і кримінальних проваджень місцевими та апеляційними судами, що визначаються Головою Верховного Суду. Відповідно до зазначеної норми Головою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ було видано відповідне розпорядження [5].

В умовах воєнного стану, введеного у зв'язку із повномасштабною військовою агресією Російської Федерації проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 року, питання зміни територіальної підсудності судових справ у зв'язку із припиненням роботи судів знов набуло актуальності. Так, Законом України "Про правовий режим воєнного стану" визначено, що у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів (ст. 26). А Законом України "Про судоустрій і статус суддів" при цьому встановлено, що у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється (ч. 7 ст. 147). На підставі та на виконання зазначених положень Головою Верховного Суду, починаючи з 6 березня 2022 року, видавались розпорядження про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану.

Наведені вище випадки зміни територіальної підсудності справ є визначеними законом підставами припинення роботи суду, який розглядав справу, про які йде мова у п. 3 ч. 1 ст. 31 ЦПК України як підстави передачі цивільної справи на розгляд іншому суду.

Частиною п'ятою статті 31 ЦПК України визначено, що у разі ліквідації або припинення роботи суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення

роботи суду, а якщо такий суд не визначено – до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено.

Одразу ж варто зауважити, що така передача не залежить від клопотань учасників справи чи ініціативи суду та ухвалою суду, який розглядав справу і роботу якого припинено, процесуально не оформлюється, а відтак така передача справи здійснюється в силу закону і в апеляційному порядку не оскаржується, оскільки тут питання зміни підсудності суду, який припинив свою роботу, в своїй ухвалі не вирішує, а лише виконує технічну дію – передає справу на розгляд іншому суду (на підставі відповідного супровідного листа чи взагалі без такого). Оскільки така дія виконується працівниками апарату відповідного суду (або ж безпосередньо головою суду при здійсненні управлінських функцій), то бездіяльність щодо непередачі справи до іншого суду, на нашу думку, може бути оскаржена в порядку адміністративного судочинства. Для цього важливим є встановлений законом строк, протягом якого суд, який припинив роботу має передати справу на розгляд іншому суду. І якщо Законом України "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" встановлено, що справи, розгляд яких не закінчено і які перебувають у провадженні місцевих, апеляційних судів, розташованих в районі проведення антитерористичної операції, в разі неможливості здійснювати правосуддя передаються судам відповідно до встановленої згідно з цим Законом підсудності протягом десяти робочих днів з дня прийняття розпорядження Головою Верховного Суду (ст. 1), то Законами України "Про правовий режим воєнного стану" та "Про судоустрій і статус суддів" для передачі судових справ у зв'язку із воєнним станом строків не встановлено. Водночас у ч. 5 ст. 31 ЦПК України є положення про "невідкладну" передачу справ в таких випадках. Оскільки "невідкладність" є оціночною категорією, тому вважаємо, що її варто оцінювати з точки зору критерію розумності строку (ч. 2 ст. 121 ЦПК України).

Водночас на практиці може мати місце ситуація, коли матеріали відповідної справи (в паперовому варіанті) не можуть бути передані з об'єктивних причин (суд, який припинив роботу, знаходиться на тимчасово окупованій території, або матеріали справи були знищені чи втрачені при передачі). Проте, це не заперечує факт її передачі як процедуру зміни підсудності, адже в ст. 31 ЦПК України термін "справа" застосовано не як "паперові матеріали", а саме як відповідний правовий спір чи інше правове питання, з приводу якого розпочате цивільне провадження (з відповідним єдиним унікальним номером). При цьому, в умовах функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, яка забезпечує обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, передбачено, що суд проводить розгляд справи за матеріалами судової справи у паперовій або електронній формі (ст. 14 ЦПК України). А відтак, передача справи за підсудністю може відбуватися як в паперовій, так й електронній формі. Крім того, Законом України "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" передбачено, що у разі неможливості передачі матеріалів справи відповідно до встановленої згідно з цим Законом підсудності вчинення необхідних процесуальних дій здійснюється за документами і матеріалами, поданими учасниками судового процесу, за умови, що такі документи і матеріали є достатніми для ухвалення відповідного судового рішення (ст. 1). Тобто в цьому випадку фактично мова йде не про передачу справи (як матеріалів справи) за підсудністю у власному розумінні слова, а про передачу повноважень на її розгляд (тобто повноважень на продовження розгляду відповідного правового спору чи іншого правового питання). Водночас, при передачі справи за підсудністю у зв'язку із воєнним

станом, такого "порядку продовження розгляду справи по суті" іншим судом Законами України "Про правовий режим воєнного стану" та "Про судоустрій і статус суддів" не передбачено. У зв'язку з цим Голова Верховного Суду звертає увагу, якщо є можливість вивести справи із суду, то їх передають до іншого суду, визначеного розпорядженням Голови ВС. Якщо ж через певні причини справи не можуть бути передані до іншого суду, є такі виходи. За наявності судового рішення суду першої інстанції справа може бути відновлена згідно з процесуальними нормами. Якщо ж у справі ще не було ухвалено судового рішення, це є підставою для сторони подати новий позов. Відповідно, розгляд судової справи відбувається із самого початку [6]. Отже, у випадку вирішення "новим" судом питання про відновлення втраченого судового провадження, "новий" суд справу (матеріали справи) не отримує, а отримує процесуальні повноваження на вирішення відповідного процесуального питання в межах такої справи як відповідного цивільного провадження (яке має єдиний унікальний номер). Такий висновок також впливає з наданих судам наказом ДСА України від 24.03.2021 № 92 повноважень, а саме: "у разі якщо неможливо видати копію судового рішення в суді, який хвалив судові рішення, така копія може бути виготовлена з Єдиного державного реєстру судових рішень за заявою особи судом, якому визначено територіальну підсудність справ, або судом апеляційної інстанції за підсудністю встановленою законом". Тобто "новий" суд, якому визначено територіальну підсудність справи, вправі без застосування процедури відновлення втраченого судового провадження виготовляти з Єдиного державного реєстру судових рішень і видавати учасникам справи копії судових рішень, фактично не володіючи при цьому матеріалами такої справи ані в паперовому, ані електронному вигляді.

З огляду на положення ч. 2 ст. 32 ЦПК України, якою передбачено, що справа, передана з одного суду до іншого в порядку, встановленому статтею 31 цього Кодексу, повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана, можна зробити висновок, що при надходженні до "нового" суду за підсудністю матеріалів справи (в паперовій або електронній формі), або ж надходженні відповідно до Закону України "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" від учасників справи документів і матеріалів зі справи, "новий" суд своєю ухвалою має оформити прийняття відповідної справи (із єдиним унікальним номером) до свого провадження для продовження її розгляду по суті. У випадку ж вирішення "новим" судом процесуального питання відновлення втраченого судового провадження, то після відновлення втраченого провадження суд не приймає цю справу до свого провадження (навіть якщо в цій справі необхідно вирішити питання, наприклад, видачі дубліката виконавчого листа), оскільки провадження в такій справі вже закінчено у зв'язку із ухваленням рішення по суті або постановленням ухвали про закриття провадження.

Без однозначної відповіді в Цивільному процесуальному кодексі України та вищезазначених законах залишається питання про подальшу долю справи у випадку відновлення роботи суду, з якого ця справа була передана за підсудністю у зв'язку із припиненням роботи суду, який її розглядав. Так, наприклад, Законом України "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" передбачено, що місцеві та апеляційні суди, які розпочали розгляд справ відповідно до частин першої і другої статті 1 цього Закону, після видання Головою Верховного Суду розпорядження про відновлення роботи відповідних місцевих або апеляційних судів у зв'язку із зміною меж району або завершенням антитерористичної операції продовжують розгляд таких справ (ст. 3). Водночас стосовно справ, які були передані за підсудністю на розгляд інших судів у зв'язку із

воєнним станом, то Законами України "Про правовий режим воєнного стану" та "Про судоустрій і статус суддів" не визначено таких наслідків. На практиці, при відновленні територіальної підсудності справ судам, які припинили свою роботу у зв'язку з воєнним станом та підсудність яких була змінена, справи, які надійшли за підсудністю до "нового" суду залишаються в його провадженні для продовження розгляду. Саме таким чином було вирішено це питання у відповідному розпорядженні Голови Верховного Суду [7]. Вважаємо, що такий підхід є правильним та відповідає положенням Цивільного процесуального кодексу України, який не передбачає можливості "повернення" справи до суду, від якого ця справа надійшла у разі зникнення обставин, які стали підставою для зміни підсудності. Крім того, з положень ч. 2 ст. 31 ЦПК України випливає, що справа, прийнята судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому суду. Хоча зауважимо, що не виключається можливість "повторної" передачі справи за підсудністю на розгляд іншому (третьому, четвертому тощо) суду, якщо в подальшому припинить роботу суд, до якого справа надійшла за підсудністю раніше. А відтак, справу може бути повернуто за підсудністю до "первісного" суду, підсудність якого було змінено, лише на підставі п. 3 ч. 1 ст. 31 ЦПК України, тобто у зв'язку із ліквідацією або припиненням роботи суду, до якого справа надійшла на розгляд у зв'язку із зміною підсудності. Якщо ж у зв'язку із зміною підсудності незакінчена провадженням справа не передавалась на розгляд іншому суду (та/або не приймалась іншим судом до провадження для продовження її розгляду), то після відновлення територіальної підсудності справ суду, який припиняв свою роботу, її розгляд має продовжити той суд, територіальну підсудність якого було відновлено.

Список використаних джерел:

1. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.
2. Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. Адвокат. 2015. № 1. URL: <https://iadvocate.com.ua/pravo-na-sud-vstanovlenyj-zakonom-yak-strukturnyj-element-prava-na-spravedlyvyj-sud-ukrayinskyj-kontekst/>.
3. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
4. Цивільний процес України: академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С. Я. Фурси]. К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. 848 с.
5. Про визначення територіальної підсудності справ: розпорядження Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 02.09.2014 № 2710/38-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2710740-14#Text>.
6. Зміна підсудності, передача справ та відрядження суддів – підсумки наради Голови ВС з керівниками апеляційних судів (26 березня 2022 р.). Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1264923/>.
7. Про відновлення територіальної підсудності судових справ Брусилівського, Малинського та Овруцького районних судів Житомирської області: розпорядження Голови Верховного Суду від 21.04.2022 № 24/0/9-22. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporjadjennya/Rozpor_24_2022_04_21.pdf.

УДК 342.953

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.06>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Косяченко Ксенія Едуардівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Навчально-науковий інститут
права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Піскун Дар'я Анатоліївна,
здобувач вищої освіти
(Навчально-науковий інститут
права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Маковицький Богдан Олександрович,
здобувач вищої освіти
(Навчально-науковий інститут
права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

У статті розкриваються особливості, які притаманні процедурі виконавчого провадження, а також практичного і теоретичного досвіду в зарубіжних країнах. Дане дослідження присвячено розгляду особливостей правового регулювання процедури виконання рішень за практикою окремих пострадянських країн. На підставі аналізу досвіду таких країн як США, Англії, Франції, Італії, визначено позитивні новації, що сприяли підвищенню ефективності виконання судових рішень, а також сформульовано пропозиції щодо врахування зарубіжного досвіду під час реформування чинного законодавства України.

З'ясовано, що основні риси виконавчого провадження правових систем полягають в організаційно-правових формах служб примусового виконання рішень та ступені контролю суду за діяльністю судових виконавців. У багатьох державах континентальної Європи судові виконавці не перебувають на державній службі. Вони є приватними особами, які мають відповідну юридичну освіту, склали спеціальні іспити та отримали ліцензію на цей вид діяльності. Контроль за їхньою роботою здійснює Міністерство юстиції та його територіальні підрозділи або регіональні (національні) палати як органи самоврядування.

У статті висвітлено, що у світі існує дві основних конструкції системи органів примусового виконання: перша переважає у більшості країн континентальної Європи, де судові виконавці не перебувають на державній службі, вони – приватні особи, котрі працюють на підставі ліцензії; друга діє у США, Німеччині, Російській Федерації, Україні, де судові виконавці є державними службовцями. Основні відмінності виконавчого провадження зазначених систем полягають в організаційно-правових формах служб примусового виконання рішень та ступені контролю суду за діяльністю судових виконавців.

У країнах континентальної системи права вплив та контроль за діяльністю судових виконавців з боку суду є значно більшим, аніж у США та Англії. Значну роль у виконанні рішень судів у Європі та США відіграють страхові компанії, що в Україні та Російській Федерації не передбачено.

Доведено, що зарубіжний досвід діяльності органів, які здійснюють повноваження, пов'язані з виконанням судових рішень, сприяє підвищенню ефективності діяльності Державної виконавчої служби України, зміцнення її організаційно-правової структури і, як наслідок, забезпечення гарантій захисту прав та охоронюваних законом інтересів громадян та юридичних осіб у процесі виконавчого провадження.

Ключові слова: судовий захист, виконання судового рішення, виконавче провадження, правове регулювання процедури виконання рішень, виконавче провадження правових систем.

PECULIARITIES OF EXECUTIVE PROCEEDINGS: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Kosiachenko Kseniia Eduardovna,

Candidate of Law Sciences,
Associate Professor of Civil Law
(Educational and Scientific Institute of
Law and Innovative Education of
Dnipropetrovsk State University of
Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

Piskun Daria Anatoliyivna,

Higher education seeker
(Educational and Scientific Institute of
Law and Innovative Education of
Dnipropetrovsk State University of
Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

Makovytsky Bohdan Oleksandrovykh,

Higher education seeker
(Educational and Scientific Institute of
Law and Innovative Education of
Dnipropetrovsk State University of
Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

The article reveals the features that are inherent in the procedure of enforcement proceedings, as well as practical and theoretical experience in foreign countries. This study is devoted to the peculiarities of the legal regulation of the procedure for implementing decisions in the practice of individual post-Soviet countries. Based on the analysis

of the experience of such countries as the United States of America, England, France, Italy, identified positive innovations that helped improve the efficiency of enforcement of court decisions, as well as formulated proposals to take into account foreign experience in reforming current legislation of Ukraine.

It was found that the main features of the enforcement of legal systems are the organizational and legal forms of enforcement services and the degree of control of the court over the activities of bailiffs. In many continental European countries, bailiffs are not in the public service. They are individuals who have the appropriate legal education, have passed special exams and received a license for this activity. The Ministry of Justice and its territorial subdivisions or regional (national) chambers as self-governing bodies supervise their work.

The article highlights that there are two main structures in the world of the enforcement system: the first prevails in most continental European countries, where bailiffs are not in the civil service, they are private individuals who work under license; the second operates in the United States, Germany, the Russian Federation, and Ukraine, where bailiffs are civil servants. The main differences between the enforcement proceedings of these systems are the organizational and legal forms of enforcement services and the degree of court control over the activities of bailiffs.

In the countries of the continental legal system, the influence and control over the activities of bailiffs by the court is much greater than in the United States and England. Insurance companies play a significant role in enforcing court decisions in Europe and the United States, which is not the case in Ukraine and the Russian Federation.

It was proved that foreign experience of bodies exercising powers related to the execution of court decisions helps to increase the efficiency of the State Executive Service of Ukraine, strengthen its organizational and legal structure and, consequently, provide guarantees to protect the rights and legally protected interests of citizens and legal entities in the process of enforcement proceedings.

Key words: judicial protection, execution of a court decision, executive proceedings, legal regulation of the procedure of execution of decisions, executive proceedings of legal systems.

Становлення України як правової демократичної держави відбувається в трансформаційних умовах, що призводить до якісних змін правової системи. Висока динамічність та інтенсивність політичних і соціально-економічних процесів у суспільстві й державі потребують переосмислення багатьох теоретичних і практичних розробок правової науки, у тому числі відносно виконавчого провадження. У зв'язку з цим актуальним видається розгляд досвіду зарубіжних країн у сфері виконавчого провадження, що є одним з актуальних завдань як в теорії, так і на практиці. Оскільки Україна як активний учасник глобалізаційних світових процесів формує доктрину у новому цивілізаційному вимірі, то видається актуальним дослідження зарубіжного досвіду організації виконавчого провадження. Таке запозичення ідеальної моделі, безумовно, позитивно вплине на процес побудови важливої сфери життєдіяльності людини – сфери виконання судового рішення.

На підставі таких елементів, як наявність єдиного державного органу примусового виконання, наявність механізму правового регулювання процесу виконання судових актів та актів інших органів, установленого законодавством, виділяють централізовану, децентралізовану та змішану системи організації примусового виконання судових рішень [1, с. 86; 2, с. 110].

Централізована система організації примусового виконання судових рішень характеризується наявністю організаційно самостійного державного органу, уповноваженого у сфері примусового виконання, з вертикально інтегрованою багаторівневою

структурою управління. Централізовані системи функціонують у більшості пострадянських країн і в таких європейських країнах, як Федеративна Республіка Німеччина (далі – Німеччина), Іспанія, Швеція, Фінляндія.

Децентралізована система організації примусового виконання судових рішень характеризується делегуванням державою повноважень щодо примусового виконання судових рішень приватним організаціям із залишенням за собою тільки функцій контролю, нагляду, ліцензування таких приватних організацій. Така система функціонує в країнах англосаксонської системи права: Республіці Франція, Республіці Польща, Угорщині.

Яскравим прикладом використання централізованої системи виконавчого провадження є Німеччина. Виконавче провадження в Німеччині є державною функцією, яка реалізується в повній відповідності до процесуального законодавства державними службовцями, які називаються «судові виконавці». Нормативну основу сучасного німецького виконавчого провадження становить книга 8 «Виконавче провадження» Німецького цивільного уложення ФРН [3, с. 31].

Основні риси виконавчого провадження правових систем полягають в організаційно-правових формах служб примусового виконання рішень та ступені контролю суду за діяльністю судових виконавців. У багатьох державах континентальної Європи судові виконавці не перебувають на державній службі. Вони є приватними особами, які мають відповідну юридичну освіту, склали спеціальні іспити та отримали ліцензію на цей вид діяльності. Контроль за їхньою роботою здійснює Міністерство юстиції та його територіальні підрозділи або регіональні (національні) палати як органи самоврядування [4, с. 75].

У США виконанням рішень судів займаються як державні органи, так і недержавні структури. Дуже важливу роль тут відіграє Федеральна служба маршалів. Цей впливовий правоохоронний орган здійснює не тільки виконання судових рішень, а ще й проводить карний розшук та переслідування злочинців, забезпечує безпеку судового процесу та його учасників, надає допомогу Міністерству оборони під час транспортування ракетних бойових головок, забезпечує виконання інших стратегічних операцій. Маршальська служба має у своєму складі загони спеціального призначення, сучасну зброю, відповідні засоби та транспорт.

У країнах континентальної системи права вплив та контроль суду за діяльністю судових виконавців є більш потужним, аніж у США та Англії. В нашій країні державний виконавець є процесуально незалежним, що забезпечує об'єктивність та неупередженість виконання.

Загалом виконавче провадження країн світу має такі спільні ознаки:

- 1) застосування примусу;
- 2) гласність;
- 3) можливість оскарження дій або бездіяльності судових виконавців до суду;
- 4) наявність приватної власності та звернення стягнення на майно боржника;
- 5) застосування арешту на майно боржника;
- 6) пріоритет одних заходів стягнення над іншими;
- 7) рівність сторін виконавчого провадження;
- 8) державний контроль за діяльністю судових виконавців.

Примусове виконання рішень судів та інших органів в США регулюється на федеральному рівні Федеральними правилами цивільного судочинства. Але у кожному штаті є свої правила цивільного судочинства. Тому, як правило, визнання та виконання рішення одного штату в іншому здійснюється у позовному порядку, але в деяких штатах достатньо пройти реєстраційну процедуру.

На відміну від країн континентальної правової сім'ї, в Сполучених Штатах Америки немає єдиної системи виконання рішень. Примусове виконання рішень судів та інших владних органів можуть здійснювати:

1. Федеральна служба Маршалів (the U. S. Marshals Service), котра виконує рішення судів федеральної ланки або найбільш складні рішення інших судів (за дорученням цих судів). Маршали мають досить великі повноваження, наприклад для гарантування безпеки свідків вони можуть видавати їм нові документи і сприяти проведенню пластичних операцій задля зміни зовнішності; маршали також займаються транспортуванням ядерних боєприпасів, беруть участь в операціях Інтерполу.

2. Служба шерифів (the sheriffs office) – провадить виконання рішень судів штатів. Тут шериф – це виборна посадова особа, він державний службовець та відповідає за громадський порядок на території відповідної громади (тобто має поліцейні функції).

3. Служба судових виконавців окружної судової ради – виконує окремі категорії рішень, наприклад рішення про недопущення дискримінації за ознаками статі.

4. Агенції по стягненню – це недержавні органи, котрі здійснюють неформальний тиск на боржників. Засобами тиску можуть бути письмові звернення до боржників або повідомлення про неплатоспроможність в агенцію кредитних відомостей. Агенції по стягненню діють на підставі ліцензій і можуть мати в штаті адвокатів і приватних слідчих. Агенції кредитних відомостей на запит кредитора надають відповідні довідки з позитивним або негативним рейтингом особи. В разі негативного рейтингу особі відмовляють в наданні кредитної картки. Позитивний кредитний рейтинг досить важливий, тому що 85% розрахунків громадян здійснюється кредитною картою. Тобто – це досить вагомий аргумент впливу на майбутнього боржника.

5. В окремих штатах (в Каліфорнії) рішення судів можуть виконувати констеблі – штатні працівники суду, підпорядковані суддям та судовим приставам.

Суди видають виконавчі документи тільки за письмовою заявою стягувача або його адвоката. Після отримання виконавчого листа стягувач направляє боржнику повідомлення про виконання та довідку про наявність всього майна та доходів, яку боржник повинен заповнити та протягом 20 днів повернути суду і стягувачу. В довідці боржник сам визначає перелік майна, на яке може бути звернуто стягнення, однак стягувач іноді вправі вибрати, на яке саме майно треба звернути стягнення. Будь-які виконавчі дії щодо майна боржника стягувач обов'язково авансує, але з часом ці витрати будуть покладені на боржника.

Якщо боржник відмовляється розкрити відомості про своє майно, то він може бути оштрафований, а штраф навіть може стягуватися щодня, або ув'язнений за неповагу до суду (це є засобом примусу, а не покарання). Боржник буде звільнений лише тоді, коли надасть відповідну інформацію. Наразі кримінальна відповідальність за невиконання рішення суду не передбачена.

В свою чергу, судові виконавці у Франції не є державними службовцями, вони діють на підставі державної ліцензії як приватні підприємці. Судовий виконавець у Франції – це посадова особа, оскільки отримує повноваження від держави, але він належить до вільних (ліберальних) професій. Судовий виконавець має монополію на виконання судового рішення, вручення повісток, повідомлень, складення актів і протоколів, проведення публічних торгів рухомого майна. Він бере участь у судових засіданнях, де забезпечує підтримання порядку, може надавати юридичні консультації.

Судовий виконавець Франції повинен мати вищу юридичну освіту, пройти дворічне стажування в конторі судового виконавця, що практикує, та скласти державні іспити. Після цього прокуратура відповідного територіального округу та Департаментська (регіональна) палата судових виконавців готують висновок про придатність претендента до зайняття посади. Судові виконавці, зазвичай, не працюють одноосібно, а об'єднуються у спілки осіб вільних професій, котрі мають статус юридичних осіб.

На рівні департаменту інтереси судових виконавців у суді та органах виконавчої влади представляє Департаментська палата судових виконавців, яка має дисциплінарні повноваження щодо судових виконавців певного департаменту. На рівні кожного апеляційного суду, в юрисдикції якого перебуває декілька департаментів, судові виконавці об'єднані в регіональні палати, які захищають їхні інтереси перед апеляційними судами та здійснюють контроль і ревізії в конторах (бюро) судових виконавців. Склад департаментських та регіональних палат обирають судові виконавці відповідних департаментів.

Судові виконавці отримують заробітну плату не від держави, а за рахунок боржників за здійснення своїх повноважень за встановленими державою тарифами. Майнові ризики цієї професії забезпечуються обов'язковим страхуванням.

Виконавче провадження в Італії регулюється Цивільним процесуальним кодексом. Цікаво, що до примусових заходів в Італії належить управління відчуженим майном. Це майно може надаватися в управління одному або декільком кредиторам, або уповноваженій організації (а при наявності згоди з боку кредиторів і самому боржнику). Управляючий майном зобов'язаний щоквартально звітувати про фінансові результати від такого управління, а також розподіляти між кредиторами прибутки в порядку, що визначив виконавчий суддя.

Варто зазначити, що виконавче провадження низки зарубіжних країн, будучи спрямованим на стягнення боргів, передусім вирішує питання примирення кредитора та боржника як сторін виконавчого провадження. Наприклад, у Франції спроба примирення сторін провадження взагалі є обов'язковою в тих випадках, коли ставиться питання про накладення стягнення на заробітну плату боржника.

Також характерним у цьому питанні є приклад сусідньої Польщі, в якій мирна угода буває двох видів: судова (*sadowa*) та позасудова (*pozasadowa*) мирна угода. При цьому обидва види таких угод співвідносяться з процесом виконавчого провадження, будучи тільки виконавчим листом (якщо угода судова). Разом із тим у Польщі можуть укладатись також і квазімирні угоди, що досягаються сторонами (кредитором і боржником) в усній формі. Однак варто наголосити на тому, що практика укладання таких угод має низку складнощів із їх реалізації. По-перше, усна мирна угода ґрунтується на тому, що боржник виплачує кредитору всю заборгованість (найчастіше в розстрочку), враховуючи також і пов'язані з виконавчим провадженням витрати заявника, а сам кредитор повинен прагнути своїми діями (чи бездіяльністю) не погіршувати становище боржника у провадженні. По-друге, для усної мирної угоди необхідний виконавчий лист, у якому підтверджено раціональність і сам розмір суми боргу. По-третє, усна мирна угода може укладатись і виконуватись виключно у двох ситуаціях:

- 1) якщо ще не відкрито виконавче провадження. Це стосується тих випадків, коли кредитор отримав виконавчий лист, але не бачить доцільності у зверненні до судового пристава, так як боржник або добровільно погашає всю заборгованість, або (за домовленістю сторін) погашає борг у формі розстрочки;

- 2) якщо вже відкрито виконавче провадження. Коли кредитор уже звернувся до відповідного судового пристава, а боржник вирішує відразу ж погасити весь борг чи погасити його поетапно, то кредитор не повинен допускати ситуації, у якій такий боржник буде нести «несправедливі витрати». Зокрема, це виражається в тому, що кредитор стає на сторону боржника, коли той подає судовий позов проти судового пристава, який передчасно наклав на боржника штрафи; кредитор сам погашає всі борги, обумовлені виконавчим провадженням за домовленістю сторін [6, с. 140].

Доцільно зазначити, що в більшості досліджених систем виконавчого провадження органи та особи, на яких покладене здійснення виконавчого провадження,

є державними службовцями в системі органів юстиції. Головним завданням таких органів, з одного боку, є відновлення порушених прав за рішенням суду, а з іншого боку, недопущення пригнічення прав осіб, щодо яких учиняються виконавчі дії, та всіляке спонукання їх до добровільного виконання рішення суду.

Сучасний стан реформування системи примусового виконання судових рішень в Україні характеризується направленістю на поступове роздержавлення. Бажано, щоб таке реформування проводилось не тільки бездумним копіюванням систем виконавчого провадження інших країн, а й із урахуванням національних особливостей та економічного стану нашої країни [1, с. 87].

Отже, у світі існує дві основних конструкції системи органів примусового виконання: перша переважає у більшості країн континентальної Європи, де судові виконавці не перебувають на державній службі, вони – приватні особи, котрі працюють на підставі ліцензії; друга діє у США, Німеччині, Російській Федерації, Україні, де судові виконавці є державними службовцями. Основні відмінності виконавчого провадження зазначених систем полягають в організаційно-правових формах служб примусового виконання рішень та ступені контролю суду за діяльністю судових виконавців [7, с. 112].

У країнах континентальної системи права вплив та контроль за діяльністю судових виконавців з боку суду є значно більшим, аніж у США та Англії. Значну роль у виконанні рішень судів у Європі та США відіграють страхові компанії, що в Україні та Російській Федерації не передбачено [4, с. 77].

Підсумовуючи, зауважимо, на сьогодні особливої актуальності набувають теоретичні та прикладні розробки щодо запровадження в Україні системи виконання судових рішень європейського зразка. Діючі системи та форми виконавчого провадження в Україні потребують вдосконалення шляхом їх реформування та трансформації. При цьому важливим є вивчення та запровадження досвіду провідних країн, що, безумовно, позитивно вплине на систему виконання судових рішень в Україні та надасть змогу їй наблизити нашу систему до світових стандартів у сфері виконавчого провадження. Перспективи подальших досліджень полягають у здійсненні аналізу та розроблення рекомендацій щодо вирішення цього питання.

Список використаних джерел:

1. Колобов Л. Порівняльний аналіз виконавчого провадження в провідних зарубіжних країнах. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2017. С. 86-89.
2. Селезнев В. А. Исполнительное производство в зарубежных странах: организационно-правовой аспект. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2010. № 4 (23). С. 110-114.
3. Давтян А. Р. Цивільне процесуальне право Німеччини. Москва, 2000. С. 31.
4. Ярков В. В. Основные мировые системы принудительного исполнения. Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов. под ред. Л. Ф. Леснищкой, М.А. Рожковой. Москва, 2008. 125 с.
5. Братухина Н. А. Анализ эффективных систем исполнительного производства за рубежом. *Экономика и право*. 2015. № 8-9. С. 78-84.
6. Чумак О. Зарубіжний досвід правового регулювання окремих питань примусового виконання рішень юрисдикційних органів. *Наукові записки [Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія: Право. 2017. Вип. 2. С. 138-145.
7. Бушан А.О. Системи примусового виконання судових рішень: застосування зарубіжного досвіду. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 109-114.

УДК 347.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.07>

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОКТРИНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОСОБЛИВОСТЕЙ НЕРУХОМОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА ПРАВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Кушнір Альберт Андрійович,
аспірант кафедри цивільного права та
процесу
(Львівський національний університет
імені Івана Франка, м. Львів, Україна)

У статті аналізуються критерії належності майна до категорії нерухомості у цивільному законодавстві України крізь призму аналізу поняття нерухомого майна в контексті ч. 1 ст. 181 ЦК України. Окремо досліджується змістовне наповнення категорії «нерухомість» у цивільних законодавствах Франції, Німеччини, Нідерландів, Італії та Квебеку з метою порівняння та встановлення доцільності запозичення іноземного досвіду.

З'ясовано наповнення матеріального та юридичного змісту нерухомого майна та розглянуто погляди представників наукової спільноти щодо їхнього використання. Виходячи з існуючої конструкції та змісту норм статті 181 ЦК України, встановлено співвідношення застосування матеріального та юридичного критеріїв нерухомого майна за своєю сутністю, а також майна, на яке законом лиш поширено правовий режим нерухомості. Зроблено висновки про важливість існування обидвох критеріїв та про різне їхнє значення та застосування щодо двох вищезгаданих типів правових режимів нерухомого майна.

З врахуванням активного та постійного розвитку науково-технічного прогресу, береться до уваги потенційна можливість істотного розширення простору для спорудження об'єктів нерухомого майна за рахунок будівництва у товщі надр. А це призведе до того, що традиційна концепція визначення нерухомості, згідно якої нерухомими є речі, які мають тісний зв'язок із земельною ділянкою, може втратити з часом свою актуальність.

Сформульовано пропозицію внесення змін до ч. 1 ст. 181 ЦК України у формі включення до її змісту дефініції поняття нерухомих речей (нерухомості), виокремивши поряд із матеріальним критерієм у формі «зв'язку» будівлі або споруди із землею також «зв'язок» із надрами, який підлягатиме альтернативному застосуванню першому, виходячи із об'єктивних характеристик об'єкта нерухомості. Окрім того, також пропонується закріпити у вищезгаданому понятті капітальність як ознаку будівель та споруд, що дозволить відмежовувати такі нерухомі об'єкти від подібних однак рухомих.

Ключові слова: нерухома річ, нерухомість, матеріальний критерій, юридичний критерій, зв'язок із землею, зміна призначення, державна реєстрація прав на нерухоме майно.

**TOPICALITY OF DOCTRINAL RESEARCH REGARDING PECULIARITIES
OF REAL ESTATE AS AN OBJECT OF RIGHTS
UNDER THE CIVIL CODE OF UKRAINE**

Kushnir Albert Andriiovych,
Postgraduate Student at the Department
of Civil Law and Process
(Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine)

The article analyzed the problem of criteria for determining the affiliation of property to the category of real estate in Ukrainian civil legislation in the context of Part 1 of Article 181 of the Civil Code of Ukraine. The content of the category 'real estate' in the civil legislation of France, Germany, the Netherlands, Italy, and Quebec is studied separately with the purpose of comparison and appropriateness of borrowing foreign experience establishment.

The content of the material and legal criteria for the separation of real estate is clarified and the views of the scientific community on their proper use are considered. Based on the existing structure and content of Article 181 of the Civil Code of Ukraine, the relationship between the application of material and legal criteria for immovable property in its essence, as well as property to which the legal regime of immovable property is extended by law only. Conclusions are made on both the importance of the two criteria and their different meanings and applications concerning the two types of real estate legal regimes mentioned above.

Taking into consideration the active and constant development of scientific and technological progress, special attention is paid to the potential opportunity of significant expansion of space for the construction of real property objects through building in the subsoil. Consequently, the traditional concept of real estate definition, according to which real estate is things that have a close connection with the land, may lose its relevance over time.

A proposal to amend Part 1 of Article 181 of the Civil Code of Ukraine in the form of including in its content the definition of immovable property (real estate), thus distinguishing it along with the material criterion in the form of "connection" of a building or structure with land, also "connection" with subsoil, which will be alternative based on the objective characteristics of the real estate object. In addition, it is also proposed to enshrine in the above-mentioned notion such a feature of buildings and structures as a major one, which will distinguish such immovable objects from similar but movable ones.

Key words: immovable property, real estate, material criterion, legal criterion, connection with the land, change of intended use, state registration of real property rights.

Вступ. Споконвіку нерухоме майно відіграло вагомую роль у людському житті, тим не менше, і сьогодні його важливість у соціумі аніскільки не зменшується. Нерухомі речі забезпечують нормальні умови існування та розвитку людського суспільства, становлять собою складові одиниці для формування центрів людської цивілізації та водночас виступають однією із її форм прояву.

Враховуючи велику соціальну значимість нерухомого майна у суспільному житті, завжди було та залишається актуальним досліджувати правові інститути, що регламентують правовий режим нерухомості як об'єкта цивільних прав, з метою оптимізації реалізації цивільних прав на нерухоме майно управленими суб'єктами, гарантування їхньої непорушності, розширення можливостей у захисті порушених, невизнаних або оспорених прав на нерухомі речі та забезпечення ефективної та швидкої процедури такого захисту. Дослідження у цьому напрямку є актуальним ще й з тих міркувань, що

на часі рекодифікація Цивільного кодексу України, що підкреслює потребу у нових ідеях та ініціативах, впровадженні їх у існуючий науковий дискурс, а також в удосконаленні вже існуючих концепцій та доктрин.

Проблематику визначення критеріїв віднесення майна до нерухомого, а також формулювання дефініції поняття «нерухомого майна» досліджували такі вітчизняні вчені як І. В. Борщевський, Н. І. Грущинська, О. В. Дзера, М. М. Дякович, О. В. Ільків, В. М. Косак, П. Ф. Кулинич, Р. А. Майданик, І. В. Мироненко, А. С. Савченко І. В. Спасибо-Фатєєва, Ю. Є. Ходико, Я. М. Шевченко та ін.

Постановка завдання. У цій статті ставимо собі за мету дослідити законодавчий підхід щодо визначення належності майна до категорії нерухомого, ознайомитись із концепціями правового режиму нерухомості у цивільних законодавствах деяких країн Західної Європи, з'ясувати наукові позиції українських вчених щодо критеріїв виокремлення нерухомого майна, виходячи з проведеного аналізу сучасних об'єктивних тенденцій та критеріїв «нерухомості» майна, запропонувати визначення нерухомого майна, поширивши правовий режим останнього також на будівлі та споруди, споруджені із використанням надр землі.

Результати дослідження. Правовий режим нерухомості варто досліджувати, по-перше, крізь призму поняття нерухомості та встановлення критеріїв віднесення речей до нерухомих. По-друге, доцільно виокремити обмежені речові права на нерухомих речі, що дозволить встановити їхній правовий режим. По-третє, слід здійснити класифікацію об'єктів нерухомого майна, що в подальшому дозволить визначити правові режими як для певних груп нерухомих речей, так і для окремих об'єктів нерухомості. Ці кроки дозволять виявити та системно проаналізувати існуючі недоліки у правових режимах окремих об'єктів нерухомості та в подальшому усунути їх.

Для початку варто зазначити, що ще з часів римського права сформувався поділ речей як об'єктів цивільних прав на рухомі та нерухомі. Це загальне розмежування стало традиційним для континентальної системи права. Щоправда, слід відзначити, що зміст такого поділу в її межах різниться концептуально в різних національних правових системах, хоча основна ідея такого поділу є властива кожній із них.

Аналізуючи зарубіжний досвід у цьому питанні, слід звернути увагу на те, що діапазон поширення режиму нерухомості на об'єкти матеріального світу у різних державах Європи різняться. Наприклад, у Франції концепція нерухомості застосовується у своєму найширшому виді: (статті 517-526 ЦК Франції). Нерухомих майном є земля та пов'язані із нею будівлі, а також ліси, урожай на корені тощо; до нерухомих речей за призначенням, які фактично є рухомими, французьке законодавство відносить машини, інструменти і сировину, які використовуються на підприємстві, а також худобу та сільськогосподарські знаряддя у садибі тощо. У випадку вилучення останніх за межі садиби, вони розглядатимуться як рухомі речі. Цивільний кодекс Франції, окрім того, до нерухомості відносить речові права на землю, оскільки останні пов'язані із об'єктом, який за своєю сутністю є нерухомих [1, с. 89].

Цивільний кодекс Квебеку поширює правовий режим нерухомого майна на речові права на нерухомі речі і на позови про захист таких прав або про придбання у володіння нерухомості (статті 899-904 ЦК Квебеку) [2].

Італійське цивільне законодавство поділяє на рухомі та нерухомі не лише речі, а й права на них: до речових прав на нерухомих майно застосовуються правила про нерухомі речі, а до всіх інших – норми про рухомі (стаття 813 ЦК Італії) [3].

У Цивільному кодексі Нідерландів виділено поняття як нерухомих речей, так і рухомих. До перших віднесено землю, невилучені з неї корисні копалини, рослини на корені, будівлі та споруди, які поєднані із землею, до других – усі інші речі (стаття 3

книги 3 ЦК Нідерландів). Нідерландське законодавство теж проводить поділ майна на зареєстроване (тобто таке, що потребує внесення до публічного реєстру у разі набуття) та незареєстроване [4].

Натомість Німецьке цивільне уложення нерухоме майно розглядає доволі вузько. Під ним розуміються земельні ділянки і речі як їхні складові частини, які є нерозривно пов'язані із землею (будівлі, рослини на корені, висаджене у ґрунт насіння та речові права, пов'язані із правом власності на земельну ділянку) (§§94-96 НЦУ) [5, с. 17-18].

Слід відзначити, що Цивільний кодекс Української РСР 1922 року проголошував увесь земельний фонд республіки надбанням держави, а також забороняв приватний оборот землі, яка могла надаватись громадянам лише у користування. Примітка до статті 21 ЦК УРСР вказувала, що у зв'язку із скасуванням приватної власності на землю скасовується поділ майна на рухоме та нерухоме. А вже у Цивільному кодексі УРСР 1963 року про нерухоме майно не згадується взагалі.

Дослідження генези розвитку цивільно-правової категорії «нерухомість» показало, що визначення самого поняття «нерухомість» у законодавстві України не було. Саме це і пояснює наявність різних доктрин учених-цивілістів щодо цієї проблематики.

Тому, Д. І. Мейер вважав, що «немає необхідності, щоб юридичний поділ майна на нерухоме та рухоме співпадав з фізичною нерухомістю або рухомістю речей... , якщо... законодавець потребуватиме будь-яке визначення, що стосується нерухомого майна, поширити і на майно рухоме, то це визначення буде застосовуватися і до рухомого майна» [6, с. 160-161]. На його думку, основу нерухомого майна складають ті об'єкти, які фактично нерухомі, – земля, будівлі, які збудовані на ній.

Схожих поглядів притримувався і В. К. Победоносцев, вказуючи на те, що за своєю природою нерухомими є речі, суть яких полягає в органічному або механічному зв'язку із землею таким чином, що при втраті цього зв'язку вони втрачають і своє первісне значення [7, с. 88].

В. І. Синайський вважав, що необхідно застосовувати інший критерій поняття нерухомості, що по суті нерухомість – це перш за все земля. Що ж стосується складових частин землі, то їх зв'язок з нею може бути різним [8, с. 126-127].

Саме на цю обставину у своїх працях звернув увагу Г. Ф. Шершеневич. Він вказав, що саме призначення будівель – бути у постійному зв'язку із землею, яка знаходиться під ними – не має впливу на визнання за ними рухомої чи нерухомої властивості. Так, наприклад, не можна визнати за нерухомість лавочку або альтанку, які заготовлені для саду. Тому, вважав Шершеневич Г. Ф., питання про міцність і зв'язок будівель із землею не може бути вирішений принципово, з повною точністю. Вирішення цього залежить від кожного окремого випадку [9, с. 130-131].

Знову поняття «нерухоме майно» було вжито в Основах цивільного законодавства СРСР та республік 1990 року, а вже згодом, після здобуття Україною незалежності у Законах України «Про заставу» від 02 жовтня 1992 року, «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року, «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19 червня 1992 року та ін. Проте у жодному із цих актів не було розкрито змісту цього терміну, як і не було вказано критеріїв для розподілу речей на рухомі та нерухомі.

Цивільним кодексом України, прийнятим 16 січня 2003 року, відповідні критерії вже було наведено. У статті 181 ЦК України зафіксовано наступне: до нерухомих речей (нерухоме майно нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухомої речі може бути поширений законом на

повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації. Рухомими речами є речі, які можна вільно переміщувати у просторі.

Таким чином, у статті 181 ЦК України необхідно було б відмовитись від перерахунку нерухомого майна, а зосередитись на визначенні нерухомості як нерухомої речі, акцентуючи, що об'єктами права на нерухомість є лише предмети, які мають матеріальну форму.

Особливої уваги при аналізі визначення нерухомості вимагають критерії, за якими відносять об'єкти до вказаної категорії речей.

Перший критерій ґрунтується на природньому походженні речей, як от, земельна ділянка. Тут мова йде не про землю взагалі, а саме про ділянку, певну площу, яка знаходиться за конкретною адресою. Це означає, що земельна ділянка стає об'єктом цивільного обігу, оскільки має індивідуально-визначені ознаки, а не характеризується загальним терміном земля.

Другим критерієм визначення нерухомості є тісний зв'язок речей із землею і при тому таким, що переміщення об'єктів, що розміщені на земельній ділянці призводить до їх знецінення або зміни їх призначення.

На думку О. В. Дзери, за цим критерієм до нерухомості слід відносити земельні ділянки та все, що розташоване на них і міцно пов'язане з останніми, тобто об'єкти, переміщення яких є неможливим без непропорційного збитку для їхнього призначення [10, с. 147].

Як вважає І. В. Спасибо-Фатєєва, зв'язок із землею був і продовжує залишатись визначальним для віднесення речей до нерухомих [11, с. 387].

Однак на сьогоднішній день, враховуючи технічний прогрес, будь-яку будівлю чи споруду можна перемістити. Тому сьогодні змінюються не тільки призначення речі, але й їх переміщення може не потягти за собою суттєвої шкоди ні земельній ділянці, ні самим об'єктам. Тому вважаємо, що словосполучення, яке використано у ч. 1 ст. 181 ЦК України «переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення» доцільно було б переглянути.

Крім названих критеріїв, які містяться у ч. 1 ст. 181 ЦК України, які загалом відносять до матеріальних, законодавець у ч. 2 цієї ж норми вживає і юридичний критерій, поширюючи режим нерухомої речі на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації.

Слід відзначити, що вказівка на обов'язковість їх державної реєстрації за аналогією нерухомості ще не свідчить про наявність статусу нерухомості. Наприклад, автомобіль також підлягає державній реєстрації, однак не є нерухомістю. Тому державну реєстрацію неможливо вважати ознакою нерухомості. Це лише констатація факту реєстрації речового права, яке чітко визначено законом.

Проте І. В. Борщевський пропонує розглядати як нерухомість не будь-яке майно, що має міцний зв'язок із землею, а тільки те, право на яке було зареєстровано [12, с. 28].

Як влучно зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, державна реєстрація виступає наслідком фактичної належності майна до категорії нерухомого, а не його ознакою. Річ повинна підлягати обов'язковій державній реєстрації, якщо вона відноситься до нерухомості за своєю природою. Як вказує авторка, у разі відсутності речі у переліку речей, що підлягають державній реєстрації, то з таким спором варто звернутись до суду, який вирішуватиме питання необхідності державної реєстрації прав на таке майно, виходячи з аналізу сутнісного стану такої речі, а не із неналежного регулювання законом. Вчена посилається на вислів Р. Савантьє, згідно якого не реєстрація повинна перетворювати

майно на нерухомість, а навпаки, стабільність положення нерухомого майна дає змогу реєструвати його [11, с. 390].

В. Я. Романів акцентує на тому, що один лиш факт державної реєстрації не дозволяє перетворити рухоме майно в нерухоме або навпаки. Її механізм дозволяє поширити правовий режим нерухомої речі на рухомі речі, тобто на такі, які можуть бути переміщені у просторі і не мають зв'язку із землею [13, с. 367]. На додачу, Ю. Є. Ходико звертає увагу на те, що у разі дослідження поняття нерухомої речі лише в контексті її фізичних властивостей, то державна реєстрація прав на рухомі речі не є ознакою останніх [14, с. 103].

На нашу думку, для нерухомих речей за своєю природою ключове значення має матеріальний критерій віднесення майна до нерухомості, а юридичний відіграє констатуючу роль – закріплює статус нерухомості за річчю. Що стосується речей, на які лиш поширюється правовий режим нерухомого майна, а по суті своїй вони є рухомими, то визначальним критерієм тут, безперечно, буде юридичний критерій, оскільки лише державна реєстрація виступає підставою для поширення такого режиму на ці об'єкти.

Необхідно також враховувати й те, що з постійним технологічним розвитком з'являються все ширші можливості зведення підземних будівель та споруд. Саме тому П. Ф. Кулинич звертає увагу на те, що традиційна землецентрична концепція визначення нерухомості, згідно якої нерухомими є речі, які мають тісний зв'язок із земельною ділянкою, може втратити з часом свою універсальність. А тому, переконаний науковець, українському законодавцеві варто відреагувати на такі тенденції, віднісши до категорії нерухомості не тільки будівлі, які нерозривно пов'язані із земельними ділянками, а й будівлі, які розташовані під землею поверхнею та нерозривно пов'язані із надрами земельних ділянок [15, с. 34]. Така об'єктивна тенденція поступово все істотніше зумовлюватиме потребу, а з часом і необхідність у регламентації правового режиму будівель та споруд, зведених у надрах землі.

Підсумовуючи вищенаведені міркування, можна запропонувати наступне визначення нерухомості та внесення змін до статті 181 ЦК України. Нерухомими речами (нерухомістю) визнаються земельні ділянки, будівлі та споруди капітального типу, розташовані на земельних ділянках або у ділянках надр, які відведені для їхнього будівництва.

Висновок. З вищенаведеного дослідження можна дійти наступних висновків: – в західноєвропейських країнах континентального права існуючий поділ речей на рухомі та нерухомі має свої локальні особливості і за змістовним наповненням відрізняється (поняття нерухомості розглядається як у вузькому, так і у широкому розумінні); – Цивільним кодексом України закріплено перелік об'єктів, які вважаються нерухомими речами, з якого випливають матеріальний і юридичний критерії визначення майна нерухомими; – для нерухомих речей за своєю сутністю провідне значення відіграє матеріальний критерій, а юридичний – закріплює. Натомість для рухомого майна, на яке лиш поширюється правовий режим нерухомості, юридичний критерій є визначальним, а матеріальний фактично ніяк не впливає на нього; – доцільно юридично регламентувати будівництво нерухомості у глибині надр та визначити правовий режим останньої, увівши до нормативного визначення такого майна нерозривний зв'язок із ділянками надр. Тому пропонуємо під нерухомими речами (нерухомістю) розуміти земельні ділянки, будівлі та споруди капітального типу, розташовані на земельних ділянках або у глибинах надр, які відведені для їхнього будівництва.

Список використаних джерел:

1. Civil Code of France [Electronic resource] : France, 21 March, 1804, according to 04/04/2006 update. – Mode of access: <https://www.fd.ulisboa.pt/wp-content/uploads/2014/12/Codigo-Civil-Frances-French-Civil-Code-english-version.pdf> P. 89. 268 p.
2. Civil Code of Quebec [Electronic resource] : Quebec, Canada, 08 December, 1991, according to update 01/03/2012. – Mode of access: [https://ihl-databases.icrc.org/ihl-nat/0/14d94999c969c5b0c1256e70005cad5b/\\$FILE/Civil%20Code%20Quebec_ENG.pdf](https://ihl-databases.icrc.org/ihl-nat/0/14d94999c969c5b0c1256e70005cad5b/$FILE/Civil%20Code%20Quebec_ENG.pdf)
3. Codice civile [Risorsa elettronica] : Italia, 16 marzo, 1942. – Modalità di accesso: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1942-03-16;262>
4. Dutch Civil Code [Electronic resource] : the Netherlands, 01/01/1992, according to update 04/02/2014. – Mode of access: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook033.htm>
5. Гражданское уложение Германии: Ввод. Закон к Гражд. уложению; Пер. с нем.; Науч. Редакторы – А. Л. Маковский [и др.]. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 816 с.
6. Мейер Д. И. Русское гражданское право: В 2 ч. Москва : Статут, 2000. 781 с.
7. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Первая часть: Вотчинные права / К. П. Победоносцев. Москва : Статут, 2002. 800 с.
8. Синайский В. И. Русское гражданское право / В. И. Синайский. Москва: Статут, 2002. 638 с.
9. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. Тула : Автограф, 2001. 720 с.
10. Цивільне право України: Підручник: у 2-х кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : «Юрінком Інтер», 2004. Кн. 1. 736 с.
11. Борщевський І. В. Договір найму (оренди) нерухомого майна: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. Київ, 2004. 19 с.
12. Спасибо-Фатеева І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин : вибр. наук. пр. / І. В. Спасибо-Фатеева. Харків : Золоті сторінки, 2012. 696 с.
13. Романів В. Я. Поняття «нерухомого майна» за цивільним законодавством України / В. Я. Романів // Держава і право. 2012. Вип. 55. С. 364-369.
14. Ходико Ю. Є. Категорія «нерухома річ» у цивільному праві / Ю. Є. Ходико // Вісник господарського судочинства. 2010. № 3. С. 97-104.
15. Кулинич П. Ф. Проблеми вдосконалення правового режиму нерухомості: землецентрична і надрозцентрична концепції / П. Ф. Кулинич // Міждисциплінарні гуманітарні студії. 2014. Вип. 1. С. 30-35.

УДК 346.9:347.725

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.08>

ЮРИДИЧНІ ПІДСТАВИ КОРПОРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Прокопюк Анастасія Сергіївна,
аспірантка кафедри економічного
права та економічного судочинства
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ,
Україна),
помічник судді, Господарський суд
міста Києва
<https://orcid.org/0000-0001-5941-4345>

У статті надається аналіз юридичним підставам корпоративної відповідальності. Корпоративна відповідальність становить науковий інтерес, зумовлений розвитком організаційно-правових форм суб'єктів, заснованих на корпоративних відносинах між їх членами, впродовж історії розвитку корпоративного права. Правильно вироблена система відповідальності, як компанії, так і її органів може захистити акціонерів і третіх осіб від порушень, що є наслідком як зловживань, так і відсутністю чіткого визначення компетенцій кожного органу компанії, базових засад відповідальності засновників, органів управління та самого акціонерного товариства.

Корпоративне правопорушення можна визначити як встановлене нормами закону або умовами корпоративного договору порушення корпоративних прав учасників корпоративних відносин, прав кредиторів та інших стейкхолдерів, невиконання корпоративних обов'язків учасниками або фідучіарних обов'язків посадовими особами, зловживання корпоративними правами, що унеможливило або ускладнило їх реалізацію та/або призвело до заподіяння збитків.

Відповідно, корпоративна відповідальність є важливим інструментом захисту інтересів акціонерів, товариства, кредиторів, інших стейкхолдерів. Вона забезпечує стабільність розвитку акціонерних відносин, баланс інтересів різних груп учасників акціонерного товариства, сприяє створенню системи стримувань і противаг, спрямованої на недопущення зловживань корпоративними правами, дозволяє компенсувати ризики використання організаційно-правової форми акціонерного товариства, яка є основною формою ведення великого бізнесу як в Україні так і інших країнах світу.

Впровадження інституту похідного позову, збільшення кількості спорів в останній час щодо притягнення до відповідальності посадових осіб акціонерного товариства за збитки, заподіяні акціонерному товариству, свідчить про потребу у розвитку корпоративного законодавства з метою ефективного застосування корпоративної відповідальності та захисту інтересів учасників акціонерних відносин, в тому числі шляхом звернення до судів з відповідними позовами.

В останні роки, з урахуванням змін до законодавства та великою кількістю судових спорів, дослідження питань відповідальності осіб, що здійснюють управління акціонерним товариством, набуло особливої актуальності.

Ключові слова: акціонерне товариство, корпоративні правовідносини, відповідальність, корпоративна відповідальність, корпоративні санкції, корпоративні спори.

LEGAL GROUNDS FOR CORPORATE RESPONSIBILITY

Prokopiuk Anastasiia Serhiivna,
graduate student of the Department
of Economic Law and Economic Justice
(Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine),
Assistant Judge, Commercial Court of Kyiv
<https://orcid.org/0000-0001-5941-4345>

The article provides an analysis of the legal basis of corporate responsibility. Corporate responsibility is a scientific interest due to the development of organizational and legal forms of entities based on corporate relations between their members, throughout the history of corporate law. A properly designed system of liability of both the company and its bodies can protect shareholders and third parties from violations resulting from both abuse and lack of clear definition of competencies of each body of the company, the basic principles of responsibility of founders, governing bodies and the company itself.

Corporate offense can be defined as a violation of corporate rights of participants in corporate relations, the rights of creditors and other stakeholders, failure to perform corporate duties by participants or fiduciary duties of officials, abuse of corporate rights, which made it impossible or difficult to implement and complicate / or caused damage.

Corporate responsibility is an important tool to protect the interests of shareholders, companies, creditors and other stakeholders. It provides stability of development of joint-stock relations, balance of interests of various groups of participants of joint-stock company, promotes creation of the system of checks and balances directed on prevention of abuse of corporate rights, allows to compensate risks of use of organizational and legal form of joint-stock company. and other countries. The introduction of the institute of derivative lawsuits, the recent increase in the number of disputes over bringing officials of a joint-stock company to justice for losses caused to a joint-stock company, indicates the need to develop corporate law to effectively apply corporate responsibility and protect the interests of shareholders. appeal to the courts with appropriate claims.

In recent years, given the changes in legislation and the large number of lawsuits, the study of the liability of persons managing the company, has become particularly relevant.

Key words: joint stock company, corporate legal relations, responsibility, corporate responsibility, corporate sanctions, corporate disputes.

Корпоративна відповідальність настає тільки за ті корпоративні порушення, на тих підставах, за тих умов і відносно тих суб'єктів, які зазначені в законі, установчих документах або корпоративному договорі (принцип спеціалітету).

Юридичними підставами корпоративної відповідальності є:

- 1) закон;
- 2) локальні акти (статут, внутрішні документи – положення, правила);
- 3) корпоративний договір (акціонерна угода);
- 4) акти рекомендаційного характеру (корпоративні кодекси, кодекси корпоративної поведінки, політики, кодекси корпоративного управління);
- 5) цивільно-правовий або трудовий договір з посадовою особою АТ.

Відповідальність учасників корпоративних правовідносин регулюється як нормами корпоративного, цивільного, господарського права, так і нормами адміністративного, а також кримінального права. О.Р. Кібенко вважає, що відповідальність за

порушення корпоративних прав і обов'язків за своїм характером може бути цивільною, адміністративною та кримінальною [1, с. 184-185]. Це зумовлено комплексним характером корпоративних правовідносин, де поєднані публічні та приватні інтереси, що вимагають правового захисту. Кравчук В.М. визначає корпоративну відповідальність як санкцію, яка застосовується у межах корпоративних правовідносин юридичної особи за порушення корпоративних обов'язків і є різновидом цивільної відповідальності [2, с. 317].

Прикладами цивільно-правових норм є як положення, що регламентують загальні підстави цивільно-правової відповідальності за майнову шкоду (ст. 1166 Цивільного кодексу України) [3] та загальні положення про зобов'язання, так і спеціальні норми, що передбачають відповідальності членів органів управління перед товариством за збитки, завдані товариству їх винними діями (бездіяльністю) – ч. 2 ст. 89 Господарського кодексу України [4], ст. 63 Закону України «Про акціонерні товариства» [5].

У сфері корпоративного права спостерігається тенденція міжгалузевих функціональних зв'язків, криміналізації корпоративної відповідності як механізму контролю корпорацій державою з метою протистояти фіктивному підприємництву та «бульбашковим» компаніям. Ст. 223 Кримінального кодексу України [6], ст. 163 Кодексу України про адміністративні правопорушення [7] передбачає відповідальність за порушення порядку випуску (емісії) і обігу цінних паперів. Однак, основними санкціями, що застосовуються за вказані порушення до акціонерного товариства є штраф та відшкодування збитків.

Кашаніна Т. В. до юридичної відповідальності корпорацій включає адміністративну відповідальність, пов'язану з порушеннями корпоративних прав у сфері операцій з цінними паперами, цивільно-правову відповідальність та матеріальну відповідальність [8, с. 164-165].

Водночас, слід відмежовувати корпоративну відповідальність від матеріальної та дисциплінарної відповідальності, передбаченої нормами Кодексу законів про працю України [9]. Згідно рішення Конституційного суду України від 12 січня 2010 року N1-рп/2010 [10] усунення члена виконавчого органу товариства від виконання своїх обов'язків, яке передбачене частиною третьою статті 99 Цивільного кодексу України, не є відстороненням працівника від роботи в розумінні статті 46 Кодексу законів про працю України.

Загальні положення про корпоративну відповідальність членів органів управління для всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, уніфіковано в ст. 92 Цивільного кодексу України та ст. 89 Господарського кодексу України. Спеціальна норма про відповідальність посадових осіб акціонерного товариства міститься в ст. 63 Закону України «Про акціонерні товариства».

Директиви Європейського союзу покликані здійснювати гармонізацію норм корпоративного права; вони не належать до нормативних актів прямої дії і їх положення мають бути імплементовані у внутрішнє право кожної з держав – членів Європейського союзу. Основним таким актом наразі є кодифікована корпоративна Директива 2017/1132/ЄС щодо гармонізації окремих аспектів корпоративного права ЄС (Корпоративний кодекс ЄС) [11]. В контексті корпоративної соціальної відповідальності слід зазначити Директиву 2014/95/ЄС від 22 жовтня 2014 р., що вносить зміни до Директиви 2013/34/ЄС [12], щодо розкриття нефінансової та іншої інформації деякими великими підприємствами і групами. Лукач І.В. пропонує впровадити нефінансовий звіт для великих підприємств у законодавство про корпоративну соціальну відповідальність, імлементуючи Директиву 2014/95/ЄС [13, с. 148].

Директива не може застосовуватися до відносин приватного характеру, учасниками яких є фізичні та юридичні особи. Однак, для захисту прав приватних осіб Суд ЄС встановив, що фізична чи юридична особа, якій завдано шкоди внаслідок порушення державою-членом обов'язків з імплементації директиви, набуває право вимагати від цієї держави компенсації завданої шкоди. Суд ЄС вимагає тлумачити національне право у відповідності із вимогами директив, навіть тих, які ще не були імplementовані державою-членом (Case 106/89, *Marleasing SA v La Comercial Internacional de Alimentacion SA* [1990] ECR I-4135 [14]).

Іншими правовими інструментами, які діють в рамках ЄС, є регламенти (regulations) Європейського Парламенту (Ради Європи), які є нормативно-правовими актами загального характеру, обов'язковими для виконання на території усіх держав ЄС (за виключеннями, передбаченими установчими договорами), і актами прямої дії, тобто наділяють фізичних та юридичних осіб суб'єктивними правами та обов'язками. Мають обмежену сферу дії (визначення правового статусу наднаціональних юридичних осіб та регулювання питань бухгалтерського обліку), зокрема, Регламент Ради (ЄС) № 2137/85 від 25.07.1985 р. про Європейське об'єднання з економічних інтересів (EEIG) (ЄОЕІ) [15]; Регламент Ради (ЄС) № 2157/2001 від 8.10.2001 р. про Статут європейського товариства (SE) (ЄТ) [16]; Регламент Ради (ЄС) № 1435/2003 від 22.07.2003 р. про Статут європейського кооперативного товариства (SCE) (ЄКТ) [17].

Рекомендації Єврокомісії належать до м'якого права – державам-членам лише рекомендується запровадити відповідне регулювання у національне законодавство. Застосовуються у найбільш складних сферах, де національне корпоративне право держав-членів є досить відмінним, зокрема, корпоративного управління – сфери національного права, яку не вдалося гармонізувати за допомогою директиви. В досліджуваній сфері слід виділити Рекомендації зі стимулювання належного режиму щодо винагороди, що виплачується директорам компаній, акції яких знаходяться у лістингу (2004 р.), Рекомендації про роль невиконавчих директорів або наглядових директорів у компаніях, акції яких знаходяться у лістингу та комітетів у (наглядові) раді (2005 р.).

Принцип свободи саморегулювання є утворюючим при створенні акціонерного товариства як корпорації, тому корпоративні відносини повинні максимально регулюватися внутрішніми локальними актами і корпоративним договором.

Локальні корпоративні акти поділяють на дві групи – так звані внутрішні акти і акти, що вимагають санкціонування з боку державних органів (статут).

Статут та внутрішні документи (положення) акціонерного товариства визначають обов'язки осіб, які здійснюють управлінські функції в товаристві (фідуціарні обов'язки), порушення яких тягне за собою корпоративну відповідальність. Кравченко Р.С. вважає, що норми, які містять фідуціарні обов'язки керівників, доцільно встановлювати у локальних правових актах, в тому числі кодексах корпоративної поведінки, що створює додаткові гарантії забезпечення прав акціонерів, відповідаючи міжнародним стандартам корпоративного управління, зокрема принципам Організації економічного співробітництва та розвитку [18, с. 74].

Положення локальних нормативних актів можуть допомогти у формуванні доказової бази і визначенні судом підстав притягнення посадової особи до відповідальності (наприклад, добросовісність, обачність та розумність директора, члена наглядової ради можуть бути підтверджені стенограмою його виступу на засіданні правління, наглядової ради, яка була сформована відповідно до локального положення про правління, наглядову раду).

В ряді країн Європейського союзу з розвиненою економікою в сфері корпоративних відносин велике значення приділяється рекомендаційним нормам: кодексам

корпоративного управління, міжнародним стандартам корпоративного управління, зокрема принципам Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Кодекси чесної ділової практики, прийняті в багатьох країнах ЄС (наприклад Austrian Code of Corporate Governance January 2018 [19], The 2020 Belgian Code on Corporate Governance [20], Code Buysse II: Corporate governance for non-listed enterprises [21], The German Corporate Governance Code December, 2019 [22]) та світу (The UK Corporate Governance Code [23], Principles of Corporate Governance Hermes EOS October 2017 [24], Principles of Corporate Governance for Listed Companies, 16 April 2004 [25]).

Кодекс корпоративного управління є локальним джерелом регулювання відносин корпоративного управління в публічних компаніях, які мають доступ до ринків капіталу; складним механізмом гармонізації інтересів різних груп учасників – стейкхолдерів.

В Україні принципи корпоративного управління були вперше прийняті у 2003 році. 12 березня 2020 р. Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) рішенням № 118 «Щодо узагальнення практики застосування законодавства з питань корпоративного управління» [26] затвердила Кодекс корпоративного управління України, розроблений відповідно до Принципів корпоративного управління ОЕСР (Великої двадцятки), Керівних принципів передової практики щодо розкриття інформації у корпоративному управлінні Конференції ООН з питань торгівлі та розвитку (UNCTAD), Методики корпоративного управління IFC. Він визначає метою компанії її становлення як довгострокової сталої цінності та максимізацію прибутку для акціонерів, завдяки збільшенню вартості її акцій та виплаті дивідендів.

Кодекс корпоративного управління має рекомендаційний та в основному декларативний характер. Він не визначає принципи притягнення до відповідальності осіб, що здійснюють управління товариством. Тому без впровадження та конкретизації фідучіарних обов'язків у Законі України «Про акціонерні товариства» його рекомендації матимуть передусім морально-етичний характер.

Кондратьєва О.М. пропонує виробити галузеві стандарти поведінки членів органів управління господарських товариств, які можуть закріплювати перелік добросовісних і розумних дій відповідних осіб в певній галузі господарювання [27]. Подібні стандарти могли б слугувати орієнтиром як для членів органів управління в ході виконання ними своїх повноважень щодо належного і ефективного управління, так і для судів при вирішенні спорів, полегшуючи позивачеві доведення протиправності поведінки.

Фактичною підставою корпоративної відповідальності є корпоративне правопорушення, пов'язане з порушенням корпоративних прав інших учасників, прав кредиторів, неналежним управлінням юридичною особою, порушенням особливих «управлінських» прав і обов'язків, невиконанням (неналежним виконанням) корпоративних обов'язків, а також зловживання корпоративними правами [28, с. 6].

Корпоративне правопорушення може полягати в порушенні як фідучіарних обов'язків контролюючих осіб, так і у порушенні інших корпоративних обов'язків будь-яких учасників корпоративних відносин.

При цьому, не виправдана підміна публічно-правової відповідальності юридичної особи цивільно-правовою відповідальністю учасників та посадових осіб, коли відбувається притягнення до відповідальності директора, учасників (акціонерів) за збитки, яких зазнала юридична особа у зв'язку зі сплатою публічно-правових санкцій за порушення господарського, податкового законодавства, законодавства про захист економічної конкуренції тощо. Відсутні правові підстави покладення відповідальності за вказані порушення на учасників (акціонерів). Однак посадові особи, діями

(бездіяльністю) яких було заподіяно збитків юридичній особі, можуть бути притягнені до субсидіарної цивільно-правової відповідальності за вказані порушення, оскільки повинні бути належним чином професійно поінформовані.

Реалізація такого способу захисту у корпоративних відносинах як відшкодування збитків можлива лише за наявності в діях посадової особи товариства складу корпоративного правопорушення елементами якого є:

- протиправна поведінка - вчинення незаконних, недобросовісних та/або нерозумних дій (бездіяльності);
- наявність збитків у товариства або третіх осіб: кредиторів, учасників, держави, інших стейкхолдерів;
- наявність причинного зв'язку між неправомірною поведінкою (недобросовісними чи нерозумними діями) та збитками;
- вина особи, яка вчинила правопорушення.

В юридичній літературі домінує точка зору, що наявність складу правопорушення є підставою будь-якого виду відповідальності [29, с. 552] і складає предмет доказування у справах про відшкодування збитків, завданих акціонерному товариству. При цьому, наявність вироку не є обов'язковою умовою для притягнення посадової особи до цивільно-правової відповідальності у формі відшкодування збитків.

Водночас, має бути встановлена неможливість виконання публічно-правових обов'язків юридичною особою-платником податків, крім випадків, коли встановлено, що організація є лише «прикриттям» для дій контролюючої фізичної особи. Шкода, заподіяна податковим злочинцем, не може стягуватися з керівника до того часу, поки юридична особа сама здатна відшкодувати цю шкоду (субсидіарна відповідальність). Нездатність юридичної особи самостійно виконувати публічно-правові зобов'язання по суті свідчить про її неплатоспроможність, і за таких обставин відшкодування збитків кредиторам, в тому числі державі, регулюється Кодексом України з процедур банкрутства. Застосування деліктної відповідальності в такому випадку здійснюється, по суті, в обхід законодавства про банкрутство і порушує інтереси інших кредиторів неспроможного боржника.

Отже, юридичними підставами корпоративної відповідальності є, як нормативні акти (Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про акціонерні товариства») так і ненормативні акти, зокрема: локальні акти (статут, внутрішні документи: положення, правила); корпоративний договір; акти рекомендаційного характеру (корпоративні кодекси, кодекси корпоративної поведінки, політики, кодекси корпоративного управління); цивільно-правовий або трудовий договір з посадовою особою акціонерного товариства.

Список використаних джерел:

1. Кибенко Е. Р. Корпоративное право: учебн. пособие / Е. Р. Кибенко. – Х.: Эспада. – 2000. – 474 с.
2. Кравчук В. М. Корпоративне право: науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с.
3. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
5. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.

6. Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
8. Кашанина Т. В. Корпоративное (внутрифирменное) право / Т. В. Кашанина. – М. : Норма, 2006. – 320 с.
9. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
10. Рішення Конституційного суду України від 12 січня 2010 року N1-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-10#Text>.
11. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2017/1132/oj>.
12. Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups [2014] OJ L330/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0095>.
13. Лукач І.В. Законодавче закріплення нефінансового звіту в контексті Угоди про асоціацію // *Право України*. – 2018. – № 6. – С. 143-153.
14. Case 106/89, Marleasing SA v La Comercial Internacional de Alimentacion SA [1990] ECR I-4135 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61989CJ0106>.
15. Регламент Ради (ЄЕС) № 2137/85 від 25.07.1985 р. про Європейське об'єднання з економічних інтересів (EEIG) (ЄОЕІ) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=celex%3A31985R2137>.
16. Council Regulation (EC) No 2157/2001 of 8 October 2001 on the Statute for a European company (SE). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32001R2157>.
17. Council Regulation (EC) No 1435/2003 of 22 July 2003 on the Statute for a European Cooperative Society (SCE). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32003R1435>.
18. Кравченко Р.С. Корпоративное управление: Обеспечение и защита права акционеров на информацию. М.: Спарк, 2002. 112 с.
19. Austrian Code of Corporate Governance. URL: <https://www.corporate-governance.at/code/>
20. The 2020 Belgian Code on Corporate Governance URL: https://www.corporategovernancecommittee.be/sites/default/files/generated/files/page/2020_belgian_code_on_corporate_governance.pdf.
21. Code Buysse II: Corporate governance for non-listed enterprises. URL: <https://ecgi.global/code/code-buysse-ii-corporate-governance-non-listed-enterprises>.
22. The German Corporate Governance Code, 2019 URL: https://ecgi.global/sites/default/files/codes/documents/191216_german_corporate_governance_code.pdf.
23. The UK Corporate Governance Code, April 2016 URL: <https://www.frc.org.uk/getattachment/ca7e94c4-b9a9-49e2-a824-ad76a322873c/UK-Corporate-Governance-Code-April-2016.pdf>.
24. Principles of Corporate Governance Hermes EOS October 2017. URL: <https://www.hermes-investment.com/ukw/wp-content/uploads/sites/80/2017/10/US-CG-Principles-Oct-2017.pdf>
25. Japan Principles of Corporate Governance for Listed Companies URL: https://web.archive.org/web/20060927095404/http://www.ecgi.org/codes/code.php?code_id=69.

26. Щодо узагальнення практики застосування законодавства з питань корпоративного управління: Рішення НКЦПФР від 12 березня 2020 р. № 118. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KL200065>.

27. Кондратьева О.Н. Имущественная ответственность лиц, входящих (входивших) в состав органов управления хозяйственных обществ: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03. Владивосток, 2012 – 222 с.

28. Соколовська Ю.В. Учасники підприємницьких товариств як суб'єкти цивільно-правової відповідальності у корпоративних відносинах. Дисс. 12.00.03.– Івано-Франківськ. 2019., 200 с.

29. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М., 2000. – 410 с.

30. Кодекс України з процедур банкрутства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>.

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.09>

ЕКСПЕРТ З ПИТАНЬ ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: НОВЕЛА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Устюжанінова Ольга Тарасівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Гресько Мирослава Олександрівна,
здобувачка вищої освіти 4 курсу
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

У статті визначено поняття, організація та реалізація експерта з питань права. Висвітлена проблематика розвитку та ефективність функціонування системи інституту експерта з питань права та проаналізовано правову структуру реалізації такої діяльності.

Детальному аналізу піддано наявні недоліки та суперечності правової регламентації використання фахової думки експерта в частині невизначеності ступеня обов'язковості висновку експерта з питань права як процесуального документа.

Авторами проаналізовано ефективність та доцільність даного інституту, оскільки, з одного боку, діяльність експерта з питань права спрощує механізм застосування положень іноземного законодавства та міжнародної судової практики, а з іншого боку, суперечить принципу «*jus novit curia*» (суд знає право).

В результаті дослідження даної теми виявлено недосконалість інституту експерта з питань права в цивільному судочинстві. Особливу увагу приділено законодавчим прогалинам у вимогах до експерта з питань права, а саме відсутності норм, які б давали чіткі відповіді на питання щодо «визнаності» фахівця у галузі права. Зокрема, які умови визнання особи, а також хто повинен визнавати особу, як фахівця в галузі права. Для врегулювання даного питання, внесено пропозицію створити Єдиний реєстр експертів з питань права, наведено приклади можливих критеріїв визначеності як фахівця в галузі права. Також в ході дослідження виявлено правову колізію щодо визнання висновку експерта, як доказу, з аналізу норм ЦПК України та Закону України «Про міжнародне приватне право».

Доведено, що висновки експерта у галузі права мають рекомендаційний характер для суду, є письмовою думкою визнаного науковця (вченого) в певній галузі права та поділяються на дві групи: 1) висновки щодо застосування аналогії (права чи закону); 2) висновки щодо встановлення змісту норм іноземного права в контексті ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право». Обґрунтовано тезу, що суд має право посилаючися в судовому рішенні на висновок експерта в галузі права як на джерело

відомостей, які в ньому містяться, але має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Ключові слова: експерт з питань права, спеціальні знання, висновок в галузі права, аналогія закону, аналогія права, законодавство іноземних держав, права та обов'язки експерта з питань права.

EXPERT ON LAW IN CIVIL PROCEDURE: A NOVEL OF THE PROCEDURAL CODE OF UKRAINE. INTERNATIONAL EXPERIENCE

Ustiuzhaninova Olha Tarasivna,
Associate Professor of the department
of professional and special disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

Hresko Myroslava Oleksandrivna,
4th year graduate
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

The article defines the concept, organization and implementation of a legal expert. The problems of development and efficiency of functioning of the system of the institute of the expert on the law are covered and the legal structure of realization of such activity is analyzed.

The existing shortcomings and contradictions of the legal regulation of the use of the expert opinion in terms of uncertainty of the degree of obligation of the opinion of the expert on the law as a procedural document are subjected to a detailed analysis.

The authors have analyzed the effectiveness and expediency of this institution, because, on the one hand, the work of a legal expert simplifies the mechanism of application of foreign law and international jurisprudence, and on the other hand, contradicts the principle of "jus novit curia" (court knows the law).

In the course of a detailed study of this topic, the imperfection of the Institute of expert of law in civil justice was identified. Particular attention in the study is paid to the legislative gaps in the requirements of the expert on the law, namely the lack of norms that would give clear answers to the question of "recognition" of a specialist in the field of law. In particular, what the conditions for recognizing a person as a specialist in the field of law are, and who has to recognize a person as a specialist in the field of law. To resolve this issue, the proposal to create the Unified Register of Legal Experts is introduced; examples of possible criteria of definition as a specialist in the field of law are given. The study also revealed a legal conflict over the recognition of the expert's opinion as evidence on the analysis of the CPC of Ukraine and the Law of Ukraine "On Private International Law".

It is proved that the conclusions of the expert in the field of law are advisory in nature, are the written opinion of a recognized scientist (scientist) in a particular field of law and are divided into two groups: 1) conclusions on the application of the analogy of law; 2) conclusions on clarifying the content of foreign law. The argument that the court has the right to refer in a court decision to the expert's opinion in the field of law as a source of information contained in it, but must draw independent conclusions on the relevant issues is substantiated.

Key words: law expert, specialist knowledge, conclusion in the field of law, analogy of law, analogy of right, legislation of foreign states, expert's rights and obligations.

Актуальність теми. На сьогодні, Україна є однією з сучасних держав світу, яка активно розвивається та рухається в напрямку інтеграції до Європейського союзу.

Інститут експерта з питань права є досить важливою темою не тільки для нашої країни, але і для інших держав світу. Адже експерт з питань права є невід'ємним атрибутом та важливим інструментом реалізації правової діяльності для держави.

Подальший аналіз даної тематики надасть змогу ефективно оцінити функціонування експерта з питань права в цивільному судочинстві, вивчити позитивні моменти та недоліки у регламентуванні його статусу. Експерт з питань права є необхідний, коли справа доходить до дійсно складних та специфічних випадків застосування норм іноземного права або аналогії права чи закону. Зокрема, однією з таких новел є закріплення правосуб'єктності експерта з питань права як учасника судового процесу й розкриття правової природи і змісту його висновку.

Процесуальна регламентація правового статусу експерта з питань права за останні кілька років аналізувалася у працях І.А. Бутирської, О. Кармази, Д. Кушерця, Б.Ю. Ребриш, Ю. Рябченко, М. Шепітько, А. Штефана, І. Озерського, Н. Зозулі й ін.

Метою статті є висвітлення сутності та проблематики діяльності експерта з питань права, а також визначення можливих шляхів удосконалення системи інституту експерта з питань права.

Предметом виступає безпосередньо інститут експерта з питань права.

Результати дослідження. На теперішній час в юридичній літературі України, як правило, проблеми участі в судовому процесі експерта з питань права розкрито через призму науково-практичного аналізу Закону України «Про міжнародне приватне право» [1], за якою суд може звернутися до експерта щодо встановлення змісту норм іноземного права.

Однією із новел, яка присутня в оновлених процесуальних кодексах, є запровадження інституту експерта з питань права. Однак регламентація цього інституту є недосконалою та, як наслідок, очевидно провокуватиме низку запитань при застосуванні цих положень на практиці.

Тобто в цих законодавчих актах закріплено вимоги, яким повинен відповідати експерт з питань права, а саме: мати науковий ступінь (доктора філософії або кандидата наук чи доктора наук), який підтверджується відповідним дипломом, і бути визнаним фахівцем у галузі права.

Натомість правова конструкція «визнаний фахівець у галузі права» є дискусійною, оскільки має оцінний характер, а тому на практиці виникнуть проблеми із пошуком «визнаних фахівців» у галузі права [2, с. 45].

У зв'язку з цим, вважаємо, що під час прийняття судом рішення про допуск експерта з питань права до участі в справі та долучення його висновку до матеріалів справи варто брати до уваги такі критерії, як:

- досвід наукової роботи в галузі права;
- наявність наукових публікацій у фахових виданнях України й іноземних держав, включених до міжнародних наукометричних баз даних, та опублікованих після присудження наукового ступеня;
- наявність документа, що підтверджує присвоєння вченого звання;
- ступінь активності участі в конференціях, симпозіумах, круглих столах, яка підтверджується опублікуванням тез його виступу;
- стажування й навчання за кордоном, які підтверджуються відповідними документами та які легалізовані в порядку, встановленому чинними міжнародними договорами України, тощо [2, с. 46].

В той час як по перших питаннях відповіді є більш очевидними (хоча й не однозначними), то на останні з них відповісти взагалі неможливо. Хто буде визначати «визнаність» фахівця в галузі права? Чи це повинен бути професор із університету з багаторічним досвідом та низкою наукових публікацій, чи адвокат, який є активним в соцмережах та визнаний серед представників правової спільноти? До того ж «визнаність» експерта одним учасником судового розгляду може не бути абсолютною для іншого, який вправі оспорити допуск такої особи в судовий процес.

Б. Ю. Ребриш наводить приклади іноземного досвіду: так, найбільш відомим прикладом є так звані *amicus curiae*, що дослівно означає «друг суду». Це особа (до того ж не тільки фізична), яка не є процесуальною стороною у справі, володіє виключними юридичними або професійними знаннями з важливої теми, що має місце в конкретній справі, і водночас бере участь в її розгляді з метою сприяння ухваленню справедливого судового рішення [3, с. 117].

У результаті своєї роботи такі «друзі суду» надають суду, що розглядає конкретну справу, *amicus curiae brief*, тобто свою думку, погляд, звіт.

Особливо розповсюджена така форма правової експертизи у США та Великій Британії, однак інколи вона застосовується і в країнах з правовими системами континентального права.

Водночас дещо схожою формою правової експертизи є інститут генеральних адвокатів, які діють у структурі суду Європейського Союзу (Європейський суд справедливості, Люксембург). Такі «адвокати» надають допомогу суддям, пишучи необов'язкові письмові висновки, що містять рекомендації з розгляду конкретної справи [3, с. 118].

Наголосимо, норми Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) та Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) встановлюють виключний перелік питань, щодо яких надається висновок експерта в галузі права.

Так, наприклад, згідно із положенням ЦПК України експерт у галузі права надає висновок щодо:

- 1) застосування аналогії закону чи аналогії права;
- 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі [4].

Тому доходимо висновку, що висновок експерта в галузі права стосується лише:

- 1) застосування аналогії закону чи аналогії права до конкретних спірних суспільних відносин;
- 2) встановлення змісту норм іноземного права в контексті Закону України «Про міжнародне приватне право».

Отже, з інших питань, які виходять за межі ЦПК України, висновок експерта в галузі права не подається. Однак, проаналізувавши судову практику, доходимо висновку, що траплялися випадки, коли сторони заявляли клопотання про долучення до справи висновку експерта у галузі права з питань, які виходять за межі норм ЦПК України.

У нас теж можна навести приклади залучення сторонніх чи внутрішніх спеціалізованих органів та організацій для надання допомоги судам, однак вони стосуються саме найвищих судових установ України [5, с. 47].

Наприклад, Конституційний Суд, нерідко розсилаючи відповідні запити до провідних юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, отримує висновки, які зазвичай мають форму висновку науково-правової експертизи, проведеної відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [6].

Уведення до складу учасників судового процесу експерта з питань права відповідає вимогам законодавства України та має коріння в джерелах права іноземних держав.

Інститут експерта з питань права сприятиме формуванню в Україні незалежної, ефективною й передбачуваною судовою політики. Разом із тим норми ЦПК України, ГПК України та КАС України у частині встановлення процесуальних прав та обов'язків експерта з питань права, порядку дослідження експертного висновку [5, с. 68].

Так, за нормами Закону України «Про міжнародне приватне право», у процесі застосування права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

З метою встановлення змісту норм права іноземної держави суд чи інший орган може звернутися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів.

Тобто, Закон України «Про міжнародне приватне право» закріплює кілька шляхів встановлення змісту норм іноземного права. Один із них – залучення експерта [1].

Отже, закріпивши імперативний припис, що висновок експерта з питань права не є доказом, норми зазначених вище кодексів спонукають суд та сторони використати інші шляхи встановлення змісту норм іноземного права, зокрема, звернутися до компетентних органів або установ за кордоном тощо.

Однак на практиці це може призвести до порушення розумних строків встановлення змісту норм іноземного права і, як наслідок, до застосування права України (ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право») [1].

На наше переконання, залучення експерта в галузі права має деякі переваги перед іншими шляхами встановлення змісту норм іноземного права.

Зокрема, за часом отримання інформації, необхідної для подальшого розгляду справи в суді, цей шлях є коротшим від інших шляхів, визначених у Законі України «Про міжнародне приватне право».

Разом із тим варто констатувати, що залишається відкритим питання про неупередженість та компетентність експерта в галузі права тощо.

Одночасно із законодавчими колізіями та прогалинами, занепокоєння серед правників викликало запровадження цього інституту загалом.

Так, існує думка, що введення в судовий процес експерта, який надаватиме свої висновки з питань права, суперечить принципу «*jus novit curia*» («суд знає право»), який означає, що кожен професійний суддя є юристом, тобто по суті він сам і є експертом з правових питань і повинен краще за будь-якого спеціаліста самостійно їх вирішувати.

Водночас, як ми зазначали вище, це є визнаною міжнародною практикою, яка спрямована на якісне вирішення справи по суті та винесення законного і обґрунтованого рішення [7, с. 62].

Говорячи про роль висновків експерта з питань права, зауважимо, що згідно ЦПК України вони не є доказом, а мають допоміжний (консультативний) характер і тому не є обов'язковим для суду. Водночас суд може посилатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Тому, виходячи з системного аналізу даної статті, можна дійти висновку, що статус такого експерта є допоміжний і, слідуючи принципу процесуальної економії, суд взагалі може уникати такого залучення. Це пояснюється, зокрема тим, що суд може або не брати до уваги наданий висновок, або навіть якщо він посилається в рішенні на такий висновок, то все-одно необхідно буде зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Можна також звернути увагу на термінологічну колізію, яка міститься в усіх трьох процесуальних кодексах.

Так, в статті, де йдеться про процесуальний статус експерта, вживається поняття «експерт з питань права», натомість в параграфі, присвяченому висновку такого експерта, його вже називають «експертом у галузі права». Такі незначні, на перший погляд, колізії також можуть стати причиною недоречних дискусій у суді.

Окрім цього, варто також зазначити, що у новоприйнятих кодексах законодавець не передбачив норми, відповідно до якої такий експерт попереджається про відповідальність за завідомо неправдивий висновок або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. За таких обставин на практиці можуть виникнути сумніви щодо правдивості його висновку [7, с. 63].

Підсумовуючи наведене, можна сказати, що судова практика ще дуже обачливо ставиться до цього новоутвореного інституту процесуального права, хоча він і відомий процесуальному законодавству західноєвропейських країн.

Висновки. Залучення експерта з питань права в судовий процес дозволяє вирішити справу з подоланням прогалин і колізій у правовому регулюванні спірних відносин, подолати прогалини в законодавстві, а також вірно розтлумачити норми іноземного права.

Зокрема, на нашу думку, слід детально виділити критерії «визнаності» як фахівця у галузі права, створити Єдиний реєстр експертів з питань права, оскільки це в свою чергу суттєво скоротить час пошуку компетентного юриста, який володіє необхідними знаннями, а також унеможливить випадки недопущення експерта з питань права до цивільного процесу.

Список використаних джерел:

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 32-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 15.11.2021).
2. Бутирська І.А. Правовий статус експерта з питань права у господарському процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія Право. Випуск 48. Том 1. 111 с. (дата звернення 15.11.2021).
3. Ребриш Б.Ю., Ребриш А.С. Проблеми правового статусу експерта з питань права в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. 361 с. (дата звернення 15.11.2021).
4. Цивільно-процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 40-41,42-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 15.11.2021).
5. Штефан А. Висновок експерта у цивільному судочинстві. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2018. № 2. 289 с. (дата звернення 15.11.2021).
6. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10.02.1995 № 9-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.11.2021).
7. Кармаза О. В., Кушерець Д. О. Експерт з питань права в судовому процесі: новели законодавства України. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 10. 326 с. (дата звернення 15.11.2021).

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 336.201

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.10>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АДМІНІСТРУВАННЯ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ

Боксгорн Анастасія Вікторівна,
доктор філософії,
в.о. доцента кафедри мовної підготовки
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті проаналізовано систему принципів податкового законодавства та зроблено спроби визначити правову природу деяких з них. Визначаючи принципи у якості орієнтирів для реалізації права, можна казати про їх регулятивну, захисну та охоронну функції, які покликані забезпечити єдиний підхід до оподаткування та надходження до бюджету коштів у достатньому обсязі. Автором було визначено, що: справедливість – це по суті квінтесенція інших принципів оподаткування, таких як рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, загальність оподаткування, економічність оподаткування, тощо. А принцип соціальної справедливості являє собою багатоаспектний феномен, який вимагає комплексного підходу під час його практичної реалізації. Стосовно принципу фіскальної достатності у законодавстві України, то автор дійшов висновку, що він потребує вдосконалення, особливо в частині, що стосується адміністрування місцевих податків і зборів. Визначення фіскальної достатності відбувається через співмірність видатків із доходами, однак левову частку доходів складають фінансові ресурси, що не є результатом стягнення місцевих податків і зборів. Враховуючи те, що податкове та бюджетне законодавство дуже тісно пов'язані між собою, то обґрунтованим є застосування суміжних категорій та визначення цієї засади через призму бюджетної збалансованості. Принципи є основою місцевого оподаткування і стоять на сторожі дотримання балансу публічних та приватних інтересів (рівень платоспроможності потенційних платників податків та зборів) у складних взаємовідносинах між державою та людиною. Вони уособлюють розуміння такої філософської категорії, як справедливість та є її проявами у контексті податкових правовідносин. Їх варто відрізняти від принципів податкового законодавства, оскільки місцеві податки та збори хоч і є невід'ємною частиною податкової системи держави, все ж таки мають певні особливості, обумовлені специфікою їх адміністрування.

Ключові слова: принципи податкового законодавства, принцип фіскальної достатності, принцип соціальної справедливості, адміністрування місцевих податків і зборів, принцип невідворотності настання визначеної законом відповідальності.

**IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF TAX LEGISLATION
THROUGH THE PRISM OF THE ADMINISTRATION OF LOCAL TAXES AND FEES**

Bokshorn Anastasiia Viktorivna,
PhD,
Acting Associate Professor of Language
Training
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odessa, Ukraine)

The article analyzes the system of principles of tax legislation and attempts to determine the legal nature of some of them. Defining the principles as guidelines for the implementation of the law, we can talk about their regulatory, protective and protective functions, which are designed to ensure a unified approach to taxation and the receipt of funds in the budget in sufficient quantities. The author determined that: fairness is essentially the quintessence of other principles of taxation, such as equality of all taxpayers before the law, prevention of any manifestations of tax discrimination, universality of taxation, cost-effectiveness of taxation, and so on. And the principle of social justice is a multifaceted phenomenon that requires an integrated approach during its practical implementation. Regarding the principle of fiscal sufficiency in the legislation of Ukraine, the author concluded that it needs to be improved, especially in the part related to the administration of local taxes and fees. The definition of fiscal sufficiency is due to the proportionality of expenditures with revenues, but the lion's share of revenues is financial resources, which is not the result of collecting local taxes and fees. Given that tax and budget legislation are very closely linked, it is reasonable to use related categories and define this principle through the prism of budget balance. The principles are the basis of local taxation and guard the balance of public and private interests (the level of solvency of potential taxpayers) in the complex relationship between the state and the individual. They embody the understanding of such a philosophical category as justice and are its manifestations in the context of tax relations. They should be distinguished from the principles of tax law, because local taxes and fees, although an integral part of the tax system of the state, still have certain features due to the specifics of their administration.

Key words: principles of tax legislation, principle of fiscal sufficiency, principle of social justice, administration of local taxes and fees, principle of inevitability of occurrence of responsibility determined by law.

Актуальність. Встановлення принципів адміністрування місцевих податків і зборів та визначення їх правової природи є актуальним, враховуючи умови реформування податкової системи та оновлення законодавства у сфері бюджетних відносин. Розуміючи під принципами основні ідеї, які характеризуються універсальністю, вищою імперативністю та загальною значущістю, принципи податкового законодавства слід розуміти як основоположні ідеї, на яких базується податкова система держави та які визначають нормативні та моральні основи поведінки учасників податкових правовідносин. Визначаючи принципи у якості орієнтирів для реалізації права, можна казати про їх регулятивну, захисну та охоронну функції, які покликані забезпечити єдиний підхід до оподаткування та надходження до бюджету коштів у достатньому обсязі.

Стан наукового дослідження. Питання сутності місцевого оподаткування, його правового регулювання та особливостей адміністрування місцевих податків і зборів були висвітлені у величезній кількості наукових доробок вітчизняних та зарубіжних

вчених. Особливої уваги заслуговують роботи таких вчених, як В.Л. Андрущенко, Б.Г. Болдирєва, І.С. Волохова, В.В. Зайчикова, О.П. Кириленко, В.І. Кравченко, А.І. Крисоватий, М.І. Крупка, В.В. Курочкіна, В.С. Лісовської, І.О. Луніна, В.М. Мельник, Ю.В. Пасічник, А.М. Соколовська, Л.Л. Тарангул, В.М. Федосов та інші. Однак деякі питання щодо висхідних понять місцевого оподаткування потребують більш поглибленого вивчення.

Метою статті є розкриття сутності принципів оподаткування через призму адміністрування місцевих податків і зборів.

Основний зміст роботи. Основні засади місцевого оподаткування по-різному відображені у законодавствах різних країн, це пов'язано із існуванням різних форм державного устрою, податкових систем, використанням певного спектру моделей розподілу повноважень між органами державної влади та владою на місцях щодо встановлення видів, ставок, бази та інших елементів податків, підходів до визначення сутності податкових надходжень та ще величезної кількості чинників. Не варто також забувати й про мінливість податкового законодавства. Численні дискусії з приводу принципів оподаткування точаться не тільки щодо їх наповнення, а й стосовно визначення просто переліку, який доцільно закріпити та законодавчому рівні, аби забезпечити безперервність достатніх фінансових потоків у державі, не завдаючи збитків інтересам кожного окремого індивідуума.

Дослідження принципів оподаткування через призму адміністрування місцевих податків і зборів неможливе без звернення до теорії оподаткування, яка охоплює як місцеві, так і загальнодержавні податки та збори. Відповідно до ст.4 Податкового Кодексу України (далі – ПК України) податкове законодавство ґрунтується на таких принципах, як: загальність оподаткування; рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства; презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу; фіскальна достатність; соціальна справедливість; економічність оподаткування; нейтральність оподаткування; стабільність; рівномірність та зручність; єдиний підхід до встановлення податків та зборів [1].

Визначення принципів оподаткування вперше було зроблено Адамом Смітом. Цей шотландський економіст та філософ, який є основоположником теорії виробництва та розподілу, висвітлив їх у фундаментальній праці «Дослідження про природу та причини багатства народів». Мовою оригіналу ці принципи звучать, як “Proportionality/Equity/Progressivity, Certainty, Convenience and Simplicity”. Їх зміст визначається наступним чином:

- Суб'єкти кожної держави повинні сприяти розвитку та підтримці уряду, наскільки це можливо пропорційно доходу, який вони отримують, перебуваючи під захистом держави.

- Податок, який має сплачувати кожна особа, має бути певний, а не довільний. Час оплати, спосіб оплати, розмір податку, який треба сплатити, мають бути чіткими та зрозумілими для співробітника (фіскального органу), та кожної іншої особи. В іншому випадку, кожна особа, яка підлягає оподаткуванню, потрапляє у владу податкодавця, який може погіршити податок за певних умов, або стягувати задля власної вигоди.

- Кожен податок повинен стягуватися у той час або в порядку, в який, найімовірніше, буде зручним для платника.

- Кожен податок повинен бути таким, щоб витягувати, і тримати з кишені людей якомога менше, однак при цьому привносити стільки ж, або більше у державну скарбницю держави [2].

Сутність та навіть визначення неоднаково трактуються вченими. Зазвичай ці чотири принципи обговорюються під словом «пропорційність / справедливість / прогресивність, визначеність, зручність та простота», але деякі навіть виявляють тут інші принципи, а саме – економічність. Так, наприклад, автори підручника «Теория и история налогообложения» виокремлюють їх наступним чином: принцип справедливості, визначеність податку, зручність оподаткування та економічність оподаткування [3].

Вчення А. Сміта доповнив видатний німецький економіст ХІХ ст. А. Вагнер. Він виокремив дев'ять принципів оподаткування, які об'єднав у чотири групи:

- фінансові (достатність обкладання податками, еластичність);
- етичні (всезагальність оподаткування, рівномірність);
- народногосподарські (вірний вибір об'єкту оподаткування, комбінація податків у систему, яка б враховувала наслідки й умови їх перекладання);
- принципи податного управління (визначеність, зручність сплати податку, максимальне зменшення витрат на стягнення податків) [3].

Головне, що вніс А. Вагнер у вчення про принципи, – це поєднання індивідуалістських (в інтересах платників) і державницьких (в інтересах бюджету) засад під час оподаткування, як балансу індивідуальних і державно-національних інтересів, відображених через функціонування податкової системи. Він розглядав принципи оподаткування у контексті не так абсолютних істин, придатних для усіх часів і народів, як залежно від конкретних соціально-економічних умов, притаманних певній державі: стану економіки, рівня культури, активності громадської думки та інших факторів [4, с. 47].

Щодо основних параметрів оподаткування (розмір ставок, засоби фіскального регулювання економіки, способи збирання та адміністрування податків) державна влада не повинна переходити межу. За якою настає параліч приватної господарської ініціативи платників, втрачається почуття патріотизму, набуває недопустимих масштабів ухилення від податків, розвивається цинізм і деморалізація в усіх верствах населення [5, с. 42].

Забезпечення рівноваги публічного та приватного інтересів у сфері оподаткування продиктовано особливостями сполучення цілей правового регулювання податкових відносин та правових засобів, що придатні для цього. За своєю сутністю це є одним з проявів реалізації принципу верховенства права в оподаткуванні, що конкретизується як вимога співмірності переслідуваної мети та використаних при цьому правових засобів. Показовим у даному разі є позиція Європейського суду з прав людини, який у низці своїх рішень торкався питання пропорційності [6, с. 104].

М. П. Кучерявенко визначає наступні принципи побудови податкової системи України: принцип рівного податкового тиску, принцип стабільності, принцип рівності та рівноваги, принцип цілісності, принцип єдиної цілі, принцип обмеження податкового тиску, принцип раціонального поєднання прямих та непрямих податків, принцип поділу податків за рівнем компетенції органів [7, с. 140-142]. Вважаємо за необхідне розглянути вищезгадані принципи окремо, оскільки їх правове регулювання та сутність заслуговують на увагу через неоднозначність трактування та важливість.

Податковий принцип загальності оподаткування, як і принцип рівності усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації знаходить своє відображення у статті 67 Конституції України: «Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом».

Принцип невідворотності настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства є одним з декількох аспектів верховенства права, яке, у свою чергу, містить такі складові, як: законність (під якою розуміється також те, що ніхто не може бути покараний, інакше як за порушення раніш прийнятого та визначеного закону, і при цьому сам закон не може бути порушений безкарно); правова визначеність (юридичні норми повинні бути ясними і точними, неприпустимість зворотної дії норм закону та їх виконуваність); заборона свавілля; доступ до правосуддя, що забезпечується незалежними та неупередженими судами; дотримання прав людини; недискримінація та рівність перед законом («універсальна підпорядкованість» усіх і кожного закону) [8].

Принцип фіскальної достатності є одним із найбільш дискусійних питань у теорії податкового права, що є наслідком великої частки суб'єктивізму при визначенні критерію достатності. У словнику поняття “достатній” визначається наступним чином: 1. який задовольняє що-небудь або відповідає яким-небудь потребам. 2. Обґрунтований належною мірою, переконливий. 3. діал. Заможний [9]. В ПК України сутність цього принципу визначено як встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями. Цікавим є зауваження О.О. Барабаш, яка звертає увагу на те, що навряд чи доцільним є використання конструкції “фіскальна достатність”. У чинному українському законодавстві немає поняття “фіску”. Зрозуміло, що йдеться про конструкцію бюджету, саме тому доцільніше було б використовувати його як принцип посилення на бюджетну достатність [4]. Висловлюються думки, що принцип фіскальної достатності має певне кордонне значення на межі бюджетного та податкового регулювання. З одного боку, справляння податків не є самоціллю, вони справляються не просто для формування дохідних частин бюджетів, а з метою такого їх формування, яке б забезпечило виконання всіх завдань і функцій держави та територіальних громад. З іншого боку, цим принципом пропонується і певне обмеження свавілля під час встановлення податків та зборів. Їх розмір та види не можуть бути нескінченними, а лише забезпечувати необхідні надходження до бюджетів [10, с. 231]. В цих умовах принцип фіскальної достатності утверджується як цілком необхідний елемент взаємодії між публічним та приватними інтересами в оподаткуванні. Крім того, аналізуючи сутність цього принципу, варто звернути увагу перш за все на такий принцип побудови бюджетної системи України як принцип збалансованості, відповідно до якого повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету.

Досліджуючи проблематику критерію «достатності» при встановленні місцевих податків та зборів місцевими радами, варто враховувати і те, що місцеві бюджети переважно поповнюються за рахунок трансфертів. В цьому аспекті заслуговує на увагу думка О.С. Морозової, яка зазначає, що застосування трансфертів для покриття «фіскального розриву» між витратами та надходженнями до бюджету, може бути підставою для висновку про те, що вертикальне розподілення задач та джерел доходів було проведено неправильно [11, с. 88]. Висвітлення принципу фіскальної достатності у законодавстві України потребує вдосконалення, особливо в частині, що стосується адміністрування місцевих податків і зборів. Визначення фіскальної достатності відбувається через співмірність видатків із доходами, однак лівову частку доходів складають фінансові ресурси, що не є результатом стягнення місцевих податків і зборів.

Також, враховуючи те, що податкове та бюджетне законодавство дуже тісно пов'язані між собою, то обґрунтованим є застосування суміжних категорій. У зв'язку з цим пропонуємо принцип фіскальної достатності визначити як принцип бюджетної збалансованості у ст. 4 Податкового кодексу України [12, с. 40–41].

Принцип соціальної справедливості є однією із основних засад оподаткування в сучасній Україні і, відповідно до положень ст.4 Податкового кодексу України (далі – ПК України), визначається як установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків [1]. До прийняття ПК України правове регулювання здійснювалося відповідно до положень Закону України «Про систему оподаткування». Відповідно до нього під принципом соціальної справедливості розуміли «забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи [13]. Тобто, за часів незалежної України застосовувався підхід принципу горизонтальної справедливості через призму платоспроможності платника податків. На відміну від принципу вигоди, який полягає у застосуванні різної податкової позиції в залежності від розмірів одержуваного блага, його сутність можна сформулювати наступним чином: «сума стягнутих податків повинна визначатися в залежності від величини доходів платника». Важко сказати який з цих підходів є більш обґрунтованим та доцільним, оскільки відкритим залишається питання щодо сутності самої справедливості. Адже, вона являє собою оцінне поняття, яке характеризується відсутністю чіткої конкретизації у правових нормах, що призводить до потреби в дискреції і значно ускладнює процес правозастосування. Крім того, при вирішенні питань щодо звільнення від сплати податків і зборів, надання пільг по окремим податкам, зменшення податкових ставок, критерій платоспроможності не завжди відіграє визначальну роль [14, с. 39].

Існує безліч підходів до визначення «справедливості» як морально-етичної, категорії. Нами підтримується позиція С.Є. Федорова, який зазначає, що соціальна справедливість являє собою такий стан суспільства, за якого відсутня соціальна напруженість, конфлікти, різні за соціальним статусом прошарки населення «комфортно почуваються», вільно реалізують свої права й належним чином виконують свої обов'язки з метою забезпечення подальшого функціонування такої системи організації суспільства. Можна говорити, що соціальна справедливість, по суті, є балансом у соціально нерівному суспільстві [15, с. 161]. Також варто зазначити, що справедливість – це по суті квінтесенція інших принципів оподаткування, таких як рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, загальність оподаткування, економічність оподаткування, тощо. Принцип соціальної справедливості являє собою багатоаспектний феномен, який вимагає комплексного підходу під час його практичної реалізації [14, с. 39-40]. Реалізація принципу справедливості при адмініструванні єдиного податку проявляється при застосуванні так званої «податкової відпустки», коли платники єдиного податку, віднесені до першої та другої груп, звільняються від сплати єдиного податку протягом одного календарного місяця на рік на час відпустки (пункт 295.5 Кодексу), за умови, якщо вони працюють самостійно, тобто не використовують працю найманих осіб. Щоб скористатись правом на відпустку, платникам необхідно подати до територіального органу ДПС заяву у довільній формі, у якій зазначити період запланованої відпустки. Спеціального терміну для подання заяви щодо періоду щорічної відпустки нормами Податкового кодексу України не передбачено. З метою уникнення порушення терміну щодо сплати авансових платежів заяву щодо періоду щорічної відпустки органи ДПС рекомендують

подавати до початку відпустки. Звільнення від сплати єдиного податку відповідно до п. 295.5 ст. 295 Податкового кодексу України можливе також за період хвороби, підтвердженої копією листка (листоків) непрацездатності, якщо вона триває 30 і більше календарних днів [1].

Актуальності набуває і спеціальний принцип свободи відкритої інформації, що є певним станом природного права людини. Громадянське суспільство в сучасному розумінні активно перетворюється в інформаційне суспільство. Тому адекватність нормативно-правового закріплення принципів податкових правових відносин є і критерієм повноти формування інформаційного суспільства.

Основний спільний принцип при адмініструванні місцевих податків і зборів у європейських державах – принцип сервісної діяльності. Однак застосування цього принципу не виключає можливостей обмеження окремих прав і свобод: недоторканності житла, таємниці кореспонденції та інших. Такі дії органів адміністрування податків та зборів, які в праві розглядаються як «порушення недоторканості приватного життя», у зарубіжному податковому праві розглядається як норма [16; 17].

Висновки. Принципи є основою місцевого оподаткування і стоять на сторожі дотримання балансу публічних та приватних інтересів (рівень платоспроможності потенційних платників податків та зборів) у складних взаємовідносинах між державою та людиною. Вони уособлюють розуміння такої філософської категорії, як справедливість та є її проявами у контексті податкових правовідносин. Їх варто відрізняти від принципів податкового законодавства, оскільки місцеві податки та збори хоч і є невід'ємною частиною податкової системи держави, все ж таки мають певні особливості, обумовлені специфікою їх адміністрування.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – ст.112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 12.04.2022)
2. Principles of Taxation. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/d350/83fc0fbee8244e4f095a8d6fc446507d52eb.pdf> (дата звернення 15.04.2022)
3. Черник Д.Г. Теорія та історія оподаткування. URL: https://stud.com.ua/20483/ekonomika/printsipl_opodatkuvannya (дата звернення 12.04.2022)
4. Барабаш О. О. Принцип фіскальної достатності у податковому законодавстві України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки.* – 2014. – № 801. – С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_801_11
5. Ярошенко Ф.О., Мельник П.В., Андрущенко В.Л., Мельник В.М. Історія оподаткування: навч. посібник / Ярошенко Ф.О. [та ін.] ; Нац. акад. держ. податкової служби України, 2004. 242с.
6. Чорний О.А. Роль принципу фіскальної достатності в забезпеченні балансу інтересів суб'єктів податкових правовідносин. *Прикарпатський юридичний вісник.* Випуск 2 (17). 2017. – С. 101 -108.
7. Кучерявенко М.П. Податкове право України. Академічний курс. К. : Правова єдність, 2008. 701 с.
8. О верховенстве права: доклад, утверждённый Венецианской комиссией на 86й пленарной сессии от 25–26 марта 2011 года. URL: www.venice.coe.int/docs/2011/cdl-ad (дата звернення 09.04.2022)
9. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/dostatnij> (дата звернення 12.04.2022)

10. Науково практичний коментар до Податкового кодексу України: у 3-х т. // Б. В. Колесніков, Т. І. Єфименко, В. А. Копилов і ін.; під заг. ред. М. Я. Азарова. – К.: Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2011. 590 с.
11. Морозова О.С. Принципы межбюджетных отношений в ФРГ: общая характеристика, принципы финансового права: материалы междунар.науч.-практ.конф. Харьков, 19-20 апреля 2012г. / редкол.: В.Я. Таций, Ю.П. Битяк, Л.К. Воронова и др. – Харьков: Право, 2012. – 230 с.
12. Боксгорн А.В. До питання про принцип фіскальної достатності. *Права людини та їх реалізація в Україні: Матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 70-річчю Загальної Декларації прав людини, 7 грудня 2018 р.* -Одеса, 2018. 130с. С. 39-41.
13. Про систему оподаткування: Закон України від 25.06.1991 № 1251-12. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. – 1991. – № 39. – ст.510. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-12#Text> (дата звернення 12.04.2022)
14. Боксгорн А.В. Дотримання принципу соціальної справедливості в контексті адміністрування податків і зборів і Україні. *Проблеми забезпечення прав людини у світлі Загальної декларації прав людини: Матеріали X Всеукр. наук. конф. молод. уч., присвяч. Дню прийняття Декларації прав людини.* 8 грудня 2017 р. – Одеса: ОДУВС, 2017. – 114 с., С. 39-40.
15. Федоров С. Є. Принцип соціальної справедливості податкової системи України як оцінне поняття / С. Є. Федоров. // *Підприємництво, господарство і право.* – 2017. – № 10. – С. 160–165.
16. Пугаченко О.Б. Діяльність податкових органів у зарубіжних країнах // *Науковій праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* 2012. Вип. 22(2). С. 169-176.
17. Степанюк О.І. Відповідальність юридичних осіб за податкові правопорушення. Тернопіль, 2001. 160 с.

УДК 342.951: 347.22: 34.096

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.11>

ЦИФРОВА ВАЛЮТА ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ – СУЧАСНИЙ ОГЛЯД

Грицай Сергій Олександрович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
(Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна», м. Київ,
Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-0051-6149>

Центральні банки усе ще перебувають на ранніх стадіях вивчення варіантів використання національних цифрових валют. На думку МВФ, ключова причина, по якій країни з розвинутою економікою можуть розглядати їх, полягає в протидії росту приватних форм цифрових грошей. По суті, оскільки користувачі вимагають зручності й низької вартості цифрових платежів, уряди можуть ставити запитання: "Якщо не ми, то хто?". У статті проводиться дослідження різноманітних економіко-правових процесів у країнах світу направлених на технологічно нову фінансово-правову категорію – цифрову валюту центральних банків (central bank digital currency – CBDC). З проведеного оглядового аналізу становлення нової фінансово-правової категорії, як цифрової валюти центральних банків (CBDC), можна зробити ряд висновків. Провідні економіки світу, такі як США, Великобританія та у більшості країни ЄС, – ставляться з обережністю до таких інновацій у своїх центральних банків, і тому ретельно вивчають, у деяких випадках, розробляють експериментальні моделі. Уряд України спрямований на впровадження цифрових грошей Національного Банку України, у зв'язку з чим Верховна Рада України прийняла Закон України № 1591-IX «Про платіжні послуги» [3], де вперше введено на рівні закону поняття «цифрові гроші». Розвиток цифрових валют центральних банків досяг певного успіху в країнах, територія якої розкиданих по декількох островах. Наприклад, Багамські острови запустили свою цифрову валюту Sand Dollar, спрямовану на збільшення фінансової інклюзії в межах архіпелагу з більш ніж 700 островів. У RMI проживає понад 58 000 чоловік на 29 атолах і 5 островах, 24 з яких населені [14]. Підсумувати нашу роботу хотілось би словами заступник голови Банку Італії Фабіо Панетта, які він промовив на загальноєвропейській конференції з розвитку CBDC "...У довгостроковій перспективі відповідь неясна, але Панетта підтвердив, що переваги досліджень, щоб розкрити відповідь, є певними і "тут, щоб залишитися, незалежно від того, чи одного разу ми будемо жити в світі з цифровими грошима".

Ключові слова: цифрова валюта центральних банків, ЦВЦБ, криптовалюта, біткоїн, стейблкоїн, цифрова валюта, віртуальна валюта, електронні гроші, цифрова гривна.

DIGITAL CURRENCY BY CENTRAL BANKS – A MODERN OVERVIEW

Hrytsai Serhii Oleksandrovych,
Candidate of Law Sciences (Ph.D.),
Associate Professor of the Department
of Sectoral Law and General Legal
Disciplines
(Open International University of Human
Development "Ukraine", Kyiv, Ukraine)

Central banks are still in the early stages of exploring options for national digital currencies. According to the IMF, a key reason for advanced economies to consider them is to resist the growth of private forms of digital money. In fact, as users demand the convenience and low cost of digital payments, governments may be asking the questions: "If not us, then who?" This article investigates various economic and legal processes in countries around the world that are aimed at a technologically new financial and legal category, central bank digital currency (CBDC). On the basis of the review analysis of the formation of a new financial and legal category as central bank digital currency (CBDC) a number of conclusions can be made. The leading economies of the world, such as the U.S., Britain and most EU countries – are cautious about such innovations in their central banks, and therefore carefully study, in some cases, develop experimental models. The Government of Ukraine is aimed at the introduction of digital money of the National Bank of Ukraine, in connection with which the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine № 1591-IX "On payment services" [3], where the concept of "digital money" was first introduced at the level of law. The development of digital currencies by central banks has achieved some success in countries whose territories are scattered over several islands. For example, the Bahamas has launched its Sand Dollar digital currency, aimed at increasing financial inclusion within an archipelago of more than 700 islands. RMI is home to more than 58,000 people on 29 atolls and 5 islands, 24 of which are inhabited [14]. We would like to summarize our work with the words of Bank of Italy Vice-President Fabio Panetta, who spoke at the CBDC pan-European development conference "...In the long term the answer is unclear, but Panetta confirmed that the benefits of research to unlock the answer are certain and "here to stay, regardless of whether we will one day live in a world with digital money".

Key words: central banks digital currency, CBDC, cryptocurrency, bitcoin, stabelcoin, digital currency, virtual currency, electronic money, digital hryvnia.

Вступ (Вихідні передумови). Центральні банки усе ще перебувають на ранніх стадіях вивчення варіантів використання національних цифрових валют. На думку МВФ, ключова причина, по якій країни з розвинутою економікою можуть розглядати їх, полягає в протидії росту приватних форм цифрових грошей. По суті, оскільки користувачі вимагають зручності й низької вартості цифрових платежів, уряди можуть ставити запитання: "Якщо не ми, то хто?". Оскільки ці економіки стають усе більш безготівковими, такі додатки, як Venmo, WeChat і M-pesa, сприяють збільшенню обсягів платежів, викликаючи стурбованість із приводу захисту споживачів, конфіденційності даних і операційних ризиків. Недавні пропозиції, такі як валюта Libra від Facebook, можуть ще більше спонукати політиків вивчати розвиток, перш ніж користувачі приймуть альтернативу, над якою уряд має обмежений контроль. Недавній пілотний проект цифрової валюти в Китаї також увів елемент конкуренції великих держав, оскільки раннє лідерство в розвитку технологій може дозволити Китаєві диктувати, як розбудовується глобальна платіжна інфраструктура, яка полегшує

транскордонну торгівлю й грошові перекази. Тим часом, економісти стверджують, що цифрові валюти центрального банку можуть поліпшити функціонування ринку. BIS заявив, що він може поліпшити ліквідність, забезпечивши більш високу швидкість транзакцій, у той час як Банк Англії відзначив, що він може збільшати ВВП до 3% за рахунок зниження транзакційних витрат. У багатьох країнах, з економікою що розбудовується, національні цифрові валюти в першу чергу розглядаються як засіб підвищення фінансової доступності, дозволяючи урядам включати небанківське населення в цифрову економіку [13].

Мета статті. Провести огляд різноманітних економіко-правових процесів у країнах світу спрямованих на технологічно нову категорію фінансів – цифрову валюту центральних банків. Підсумувати наявну нормативно-правову базу України, яка має схожий вектор напрямку, – цифрова гривня.

Результати дослідження.

1. Класифікація країн за ступенем просування CBDC. Класифікувати країни, станом на 2022 рік, які тією чи іншою мірою торкалися у своїх внутрішній економіко-правовій сфері питання CBDC, умовно можна на ті що: досліджують, неактивний, розробляють, мають пілотний проект, запустили, відмінили:

- Дослідження CBDC проводять: США, Ямайка, Чилі, Росія, Казахстан, Турція, Іран, Пакистан, Індія, Ізраїль, Палестина, Ліван, Туніс, Гана, Кенія, Руанда, Мадагаскар, Есватіні, Маврикій. Японія, Тайвань, Індонезія, Філіпіни, Австралія, Нова Зеландія;

- Неактивний (призупинені дослідження) CBDC: Фінляндія, Естонія, Литва, Данія, Італія, Марокко, Єгипет, Південна Корея, Гаїті, Тринідад і Тобаго. Уругвай;

- Розробляють CBDC (технічна збірка та випробування в лабораторних умовах): Канада, Венесуела, Франція, ОАЕ, Камбоджа;

- Мають пілотний проект CBDC (тестування в реальних умовах): Домініканок, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кінтс і Невіс, Антигуа і Барбуда, Сент-Люсія, Гренада, Багамські острови, Швеція, Україна, Китай, Тайланд, Республіка Корея, Сінгапур;

- Запустили CBDC (для широкого використання): Бразилія;

- Відмінили CBDC (зняли з експлуатації): Сенегал, Еквадор [5].

Окремо можна класифікувати пілотні проекти країни, які впроваджуються, тільки у роздрібній торгівлі та тільки у оптовій торгівлі, або змішана форма. Пілотний проект виключно у роздрібній торгівлі мали Китай та Україна; даних щодо пілотних проектів виключно у оптовій торгівлі відсутні; а от змішаний (оптова та роздрібна торгівля) пілотний проект має тільки Китай.

2. Досліджують CBDC. Станом на 2022 рік, проводять дослідження у напрямку CBDC, – США, Ямайка, Чилі, Росія, Казахстан, Турція, Іран, Пакистан, Індія, Ізраїль, Палестина, Ліван, Туніс, Гана, Кенія, Руанда, Мадагаскар, Есватіні, Маврикій. Японія, Тайвань, Індонезія, Філіпіни, Австралія, Нова Зеландія. Проведемо огляд таких досліджень CBDC в розрізі однієї з зазначених країн.

США. Федеральна резервна система займається рядом експериментів, пов'язаних із цифровими валютами, включаючи гіпотетичний CBDC. Ці експерименти збагачують політичні дискусії Федеральної резервної системи, пов'язані із цифровою валютою, надаючи експериментаторам практичний досвід роботи з можливостями й обмеженнями технології. Приклади включають багаторічний дослідницький проект (проект Hamilton), проведений Федеральним резервним банком Бостона в співробітництві з Ініціативою цифрової валюти Массачусетського технологічного інституту для вивчення технічної спроможності CBDC загального призначення, який може бути використаний економікою розміром зі Сполучені Штати, інноваційним центром,

у Федеральному резервному банку Нью-Йорка для сприяння співробітництву з Банком міжнародних розрахунків по ряду фінансових інновацій і в Технологічній лабораторії при Раді керуючих, яка проводить кілька експериментів CBDC. [10]

3. *Розробляють CBDC (технічна збірка та випробування в лабораторних умовах)*. Станом на 2022 рік, проводять розробки у напрямку CBDC, – Канада, Венесуела, Франція, ОАЕ, Камбоджа. Проведемо огляд таких розробок CBDC в розрізі однієї з зазначених країн.

Франція. Банк Франції завершив експеримент CBDC для міжбанківських розрахунків у грудні 2020 року, з 2 мільйонами євро імітації акцій, придбаних і проданих за допомогою CBDC. Тест є експериментальним і не буде використовуватися в комерційних цілях, але він має намір дослідити цифрову систему євро. Банк Франції, як центральний банк Франції, повідомив у понеділок, що він вибрав вісім заявників в рамках широкомасштабних зусиль з тестування рішень цифрової валюти. У заяві від 20 липня центральний банк заявив, що експерименти охоплять ряд областей, хоча, особливо, не сферу передачі криптоактивів, і почнуться "в найближчі дні". Список кандидатів включає в себе кілька великих банків. Експерименти, запропоновані обраними кандидатами, дозволять (i) вивчити нові методи обміну фінансовими інструментами (за винятком криптоактивів) на гроші центрального банку, (ii) перевірити регулювання в цифрових грошах центрального банку з метою поліпшення умов проведення транскордонних платежів і переглянути домовленості про надання грошей центрального банку, " – сказано в заяві Banque. Банк раніше повідомляв про тестування французьким центральним банком цифрового євро. Банк Франції провів цей експеримент з Societe Generale, одним з учасників нової програми. Societe Generale проводить ряд проектів, орієнтованих на блокчейн, включаючи токенизацію активів, про що повідомляє Yogita Khatri з Блоку. У своїй заяві від 20 липня Banque de France зазначила: «Уроки, отримані з цих експериментів, будуть прямим внеском у більш глобальне відображення на чолі з Євросистемою інтересів цифрової валюти центрального банку» [9] [8].

4. *Мають пілотний проект CBDC (тестування в реальних умовах)*. Станом на 2022 рік, мають пілотний проект у напрямку CBDC, – Домініканок, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кінтс і Невіс, Антигуа і Барбуда, Сент-Люсія, Гренада, Багамські острови, Швеція, Україна, Китай, Тайланд, Республіка Корея, Сінгапур. Проведемо огляд таких пілотних проектів в розрізі України.

України. Потужний вплив сучасної "цифрової революції" почав поширюватися і на формування, на протязі 2021 – 2022 роках, відповідних норм національного законодавства України, де вводяться нові правові дефініції, які напряму пов'язані з новітніми трендами цифрових фінансових технологій. Так 30.06.2021 Верховна Рада України прийняла Закон України № 1591-IX «Про платіжні послуги» (надалі – Закон 1591) [3], де вперше введено на рівні закону поняття «цифрові гроші», як у цей закон, так і через введення змін у супутні до нього нормативно – правові акти України; цей закон вступить у силу з 01.08.22 р.

Також 17.02.2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (надалі – Закон 2074) [2], який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України. Згідно п.1 Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074, сам закон набере чинності: а). з дня набрання чинності закону України про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами; б). впровадження Державного реєстру постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, про що додатково зазначено у п.2 Розділу VI Прикінцеві та перехідні положення, як обмеження

в можливості застосування санкцій передбачених статтею 23 Закону 2074. Для виконання приписів п.1 Розділу VI Закону 2074 та з метою введення його в дію, Верховна Рада України 13.03.2022 року зареєструвала законопроект № 7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (надалі – Законопроект 7150) [4] [1].

5. *Запустили CBDC (для широкого використання).* Станом на 2022 рік, повноцінно запустила CBDC тільки одна країна, – Бразилія, огляд якої ми і представимо нижче.

Бразилія. Нова електронна платіжна система Бразилії була офіційно запущена під час заходу в штаб-квартирі Центрального банку (BCB) в Бразилії 19 лютого 2020 р. Ріх спочатку була оголошена навесні 2019 року, але її назва була розкрита минулого тижня президентом центрального банку Роберто Кампосом Нето, який поділився подробицями про систему. Під час інтерв'ю бразильському телеканалу Globo News Кампос Нето пояснив: "Миттєва оплата означає, що ви зможете платити між однією людиною та іншою, 24 години на добу, сім днів на тиждень.". Система буде працювати автоматично через додаток, який також буде підтримувати сканування QR-коду. Бразильці зможуть використовувати його для оплати державних зборів, а також завдяки участі Національного казначейства. Випробування почалися з запуску і триватимуть протягом наступних дев'яти місяців. Система миттєвих платежів, розроблена Центральним банком Бразилії, є інституційною відповіддю на виклики, пов'язані з децентралізованими криптовалютами. «Це один з найважливіших проектів, який ми маємо в цьому році. Світ вимагає платіжного інструменту, який є дешевим, швидким, прозорим і безпечним», – прокоментував президент BCB. "Якщо ми думаємо з точки зору біткойна і криптовалют, вони народжуються з цих потреб, цих характеристик. І Ріх – це наша відповідь на ці системи", – зазначив Кампос Нето. Для досягнення відповідності та широкого охоплення BCB вирішила ввести обов'язкову участь у Ріх для всіх великих банків, а також інших фінансових та платіжних процесингових установ, які мають понад 500 000 рахунків. Близько 30 організацій, що управляють більш ніж 90% всіх активних рахунків в Бразилії, будуть інтегровані, в тому числі п'ять великих банків країни, Bradesco, Itaú, Banco do Brasil, Caixa Econômica Federal і Santander, а також цифрові банки Inter, Original і Nubank [17].

В червні 2020 року, спочатку планується запустити WhatsApp Pay, який повинен стати доступний найближчим часом, за словами президента Центрального банку Бразилії Роберто Кампоса Нето. Спочатку він буде доступний тільки для P2P-переказів, а пізніше буде розширений для P2M. З цією новою моделлю оплати були деякі припущення про те, чи замінить WhatsApp Pay Ріх якимось чином. Зрештою, згідно зі звітом Digital 2020: Brazil, проведеним We Are Social і Hootsuite, 96% користувачів Інтернету у віці від 16 до 64 років повідомляють про використання додатків чату, причому WhatsApp лідирує як найкращий мобільний додаток середньостатистичних щомісячних користувачів [11].

Станом на грудень 2020 року Ріх була підключена до платформ 735 фінансових установ у Бразилії. До 3 грудня 2020 року BCB зареєструвала понад 100 мільйонів ключів Ріх. Очікується, що цифровий Real надійде в обіг до 2022 року, і продовжуються вести переговори про запуск WhatsApp Pay і в Бразилії [6].

6. *Неактивний (призупинені дослідження) CBDC.* Станом на 2022 рік, по різних причинах, призупинили дослідження CBDC, – Фінляндія, Естонія, Литва, Данія, Італія, Марокко, Єгипет, Південна Корея, Гаїті, Тринідад і Тобаго. Уругвай. Проведемо огляд таких неактивних проектів та причин їх зупинки в розрізі однієї-двох з зазначених країн.

Єгипет. Центральний банк Єгипту (СВЕ) оголосив, що вивчає вартість CBDC в грудні 2018 року. СВЕ вважає, що CBDC може мінімізувати витрати на випуск і транзакції в порівнянні з банкнотами. СВЕ вивчав доцільність CBDC у співпраці з міжнародними банками, не розкриваючи імен. Ніяких подальших оновлень після цього оголошення не було зроблено.

Італія. Центральні банки не готові – принаймні в короткостроковій перспективі – впоратися з наслідками запуску повністю цифрових валют, заявив заступник голови Банку Італії. Фабіо Панетта виступив з основною промовою на конференції SUERF та BAFFI CAREFIN Centre, що відбулася в Університеті Бокконі. У своєму виступі він став останнім, хто обговорив можливість центральних банків випускати валюти в цифровому вигляді, в тому числі ті, які включають елементи криптовалют, такі як біткойн, або деякі концепції, які лежать в основі блокчейна. У той же час Панетта почав свою основну промову, дистанціюючись від розмов про криптовалюту. Він сказав (згідно зі стенограмою його зауважень, опублікованих Банком міжнародних розрахунків): "Насправді – так само, як і банкноти – [цифрова валюта центрального банку (CBDC)] буде зобов'язанням центрального банку і буде підкріплена його активами. Це буде підтримано довірою до центрального банку і, в кінцевому рахунку, верховенством права. Криптоактиви, з іншого боку, є зобов'язанням, що не належить нікому: немає активу, який їх підтримує, і немає чіткої структури управління, яка може гарантувати довіру. вартість CBDC не постраждає від надмірної волатильності, яка впливає на криптоактиви»» [12].

7. *Відмінили (зняли с експлуатації) CBDC.* Станом на 2022 рік, дві держави, відмінили вже раніше запущений у своїй країні CBDC, – Сенегал, Еквадор. Проведемо огляд історії CBDC в обох таких країнах.

Еквадор. У 2014 році уряд Еквадору оголосив, що Центральний банк Еквадору (BCE) почне випуск dinero electrónico, або DE. До лютого 2015 року користувачі могли зберігати залишки на рахунках на балансі центрального банку і передавати їх за допомогою мобільного додатку, наданого державною компанією мобільного зв'язку CNT. Еквадор «доларизував» свою грошову систему в 2000 році, і DE мала стати позовом проти резервів уряду в доларах США. Однак, з огляду на те, що уряд оголосив дефолт за суверенними доларовими облігаціями в 2008 році, DE не сприймався як такий безпечний, як депозити, що зберігаються в комерційних банках. Крім того, DE широко розглядався як спосіб для уряду отримати монопольний прибуток, оскільки тільки державна компанія могла надавати послуги мобільних платежів. Фаусто Вільявісенсіо, відповідальний за новий механізм оплати в Еквадорі, заявив, що влада очікує, що близько 500 000 чоловік будуть використовувати електронні гроші в 2015 році. Фактична кількість рахунків, відкритих у 2015 році, виявилася меншою за 5000. У 2016 році вартість всіх DE в обігу становила менше \$ 800 000 (0,003% від грошових зобов'язань фінансової системи Еквадору) з лише 1100 угодами на день. У грудні 2017 року Національна асамблея Еквадору прийняла закон про скасування системи електронних грошей центрального банку і аутсорсинг електронних платіжних систем приватним банкам. У березні 2018 року система була повністю деактивована, а всі рахунки закриті, після того, як уряд витратив на проект понад 7 мільйонів доларів [16].

Сенегал. Західноафриканський регіональний банк Banque Régionale de Marchés (BRM) оголосив про випуск «національної цифрової валюти» в Сенегалі в кінці 2016 року, створивши eCFA. eCurrency Mint Limited ірландським стартапом, надав технологію для створення eCFA. Однак, д'Акува Азома, директор з систем і платіжних засобів, Центрального банку Західноафриканського економічного і валютного союзу (WAEMU), відокремив центральний банк від eCFA: «Немає прив'язки e-CFA до

зони УЕМОА. Також не існує електронної версії франка CFA, наданої ВСЕАО. Випуск франка CFA є виключною відповідальністю Центрального банку». Єдині відносини, які еCFA має з центральним банком, як видавець, є те, що еCFA відповідає правилам електронних грошей Banque Centrale des Etats de l'Afrique de l'Ouest (ВСЕАО) Центрального банку Західноафриканського економічного і валютного союзу. WAEMU відмовилася від своєї асоціації з еCFA, і у заяві в квітні 2017 року, застеріг BRM від використання терміну еCFA "для запобігання будь-якої плутанини з законною валютою" в регіоні [7; 15; 18].

Таким чином, назвати повноцінним, такий запуск CBDC в Сенегалі, не можливо.

Висновки. З проведеного оглядового аналізу становлення нової фінансово-правової категорії, як цифрової валюти центральних банків (CBDC), можна зробити ряд висновків. Провідні економіки світу, такі як США, Великобританія та у більшості країн ЄС, – ставляться з обережністю до таких інновацій у своїх центральних банків, і тому ретельно вивчають, у деяких випадках, розробляють експериментальні моделі.

Уряд України спрямований на впровадження цифрових грошей Національного Банку України, у зв'язку з чим Верховна Рада України прийняла Закон України № 1591-IX «Про платіжні послуги» [3], де вперше введено на рівні закону поняття «цифрові гроші».

Розвиток цифрових валют центральних банків досяг певного успіху в країнах, територія якої розкиданих по декількох островах. Наприклад, Багамські острови запустили свою цифрову валюту Sand Dollar, спрямовану на збільшення фінансової інклюзії в межах архіпелагу з більш ніж 700 островів. У RMI проживає понад 58 000 чоловік на 29 атолах і 5 островах, 24 з яких населені [14].

Підсумувати нашу роботу хотілось би словами заступник голови Банку Італії Фабіо Панетта, які він промовив на загальноєвропейській конференції з розвитку CBDC "...У довгостроковій перспективі відповідь неясна, але Панетта підтвердив, що переваги досліджень, щоб розкрити відповідь, є певними і "тут, щоб залишитися, незалежно від того, чи одного разу ми будемо жити в світі з цифровими грошима".

Список використаних джерел:

1. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» від 13.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233> (дата звернення: 17.04.2022).
2. Про віртуальні активи. Закон України від 17.02.2022р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20> (дата звернення: 15.04.2022).
3. Про платіжні послуги. Закон України від 30.06.2021р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1591-20> (дата звернення: 22.04.2022).
4. Проект Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами від 13.03.2022р. № 7150. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (дата звернення: 15.04.2022).
5. Central Bank Digital Currency Tracker. *Tableau Public*. 2022. URL: <https://public.tableau.com/app/profile/atlanticcouncil/viz/shared/МКРР4МС54> (дата звернення: 24.02.2022).
6. Currency in the Digital Era. (Rio de Janeiro and Brasilia, 2018). Rio de Janeiro and Brasilia : Central Bank of Brazil, 2018. Також доступний за посиланням: <https://www.bcb.gov.br/htms/public/inovtec/Currency-in-the-Digital-Era.pdf> (дата звернення: 27.04.2022).2018.

7. Ecofin A. La BCEAO désapprouve la création de la monnaie électronique de la BRM. *Agence Ecofin*. 04.04.2017. URL: <https://www.agenceecofin.com/commerce/0704-46420-la-bceao-desapprouve-la-creation-de-la-monnaie-electronique-de-la-brm> (дата звернення: 24.04.2022).
8. Fact sheet – Central Bank Digital Currency. France: The Banque de France, 2020. Також доступний за посиланням: https://www.banque-france.fr/sites/default/files/media/2020/03/30/fact_sheet_-_central_bank_digital_currency_30_march_2020.pdf (дата звернення: 27.04.2022).
9. France's central bank selects eight candidates for digital currency experiments. *Yahoo Finance*. 20.07.2020. URL: <https://finance.yahoo.com/news/france-central-bank-selects-eight-150408410.html> (дата звернення: 27.04.2022).
10. FRS – Frequently Asked Questions. *Board of Governors of the Federal Reserve System*. 15.04.2022. URL: <https://www.federalreserve.gov/cbdc-faqs.htm> (дата звернення: 23.04.2022).
11. Germer R. Pix goes live: updated numbers on the new instant payment method in Brazil. *The paypers*. 15.12.2020. URL: <https://thepaypers.com/case-study/pix-goes-live-updated-numbers-on-the-new-instant-payment-method-in-brazil--1246254> (дата звернення: 27.04.2022).
12. Kim C. Bank of Italy Official: Central Banks Not Ready to Issue Digital Currencies. *Coin Desk*. 08.06.2018. URL: <https://www.coindesk.com/markets/2018/06/08/bank-of-italy-official-central-banks-not-ready-to-issue-digital-currencies/> (дата звернення: 27.04.2022).
13. Kumar A., Ney J., Lee E. та ін. National Digital Currencies: The Future of Money? *Belfer Center for Science and International Affairs*. 2020. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/national-digital-currencies-future-money> (дата звернення: 23.04.2022).
14. Marshall Islands digital currency would «raise risks,» says IMF. *Cointelegraph*. 24.03.2021. URL: <https://cointelegraph.com/news/marshall-islands-digital-currency-would-raise-risks-says-imf> (дата звернення: 25.04.2022).
15. Senegal creates digital currency history. *African Business*. 22.05.2017. URL: <https://african.business/2017/05/economy/senegal-creates-digital-currency-history/> (дата звернення: 24.04.2022).
16. State issued digital currencies the countries which adopted rejected or researched the concept. *Cointelegraph*. 2019. URL: <https://cointelegraph.com/news/state-issued-digital-currencies-the-countries-which-adopted-rejected-or-researched-the-concept> (дата звернення: 24.04.2022).
17. Tassev L. In Response to Bitcoin, Central Bank of Brazil Presents Instant Payment System Pix. *Fintech Bitcoin News*. 21.02.2020. URL: <https://news.bitcoin.com/brazil-instant-payment-system-pix/> (дата звернення: 27.04.2022).
18. West African Digital-Currency Project Shunned by Central Bank. *Bloomberg.com*. 06.04.2017. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-06/west-african-digital-currency-project-shunned-by-central-bank> (дата звернення: 24.04.2022).

УДК 342.123.17

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.12>

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «ПРИНЦИП АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА»

Дзигора Єлизавета Сергіївна,
аспірант
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка», м. Дніпро,
Україна)

Розглянуто питання, пов'язані із забезпеченням принципів адміністративного судочинства, адже практична реалізація цих принципів є загальновизнаним критерієм правової держави та демократичного політико-правового режиму, що реально сприяє створенню справді демократичної та соціально зорієнтованої держави, яка немислима без сильної та незалежної судової влади.

Констатовано, що свого часу в межах даного інституту були утворені адміністративні суди, які є найвищою формою захисту прав громадян від неправомірних та бездіяльності з боку суб'єктів владних повноважень. За більш як п'ятнадцять років функціонування, саме адміністративні суди стали найдоступнішим і найефективнішим засобом дієвого захисту прав людини та громадянина від свавілля органів публічної адміністрації.

Зроблено висновок, що під принципами адміністративного судочинства доцільно розуміти закріплені в положеннях чинного національного законодавства керівні, основоположні та непорушні засади функціонування адміністративних судів по розгляду та вирішенню публічно-правових спорів, які пов'язані з метою і завданням судочинства та відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду й усіх інших учасників процесу. Серед найважливіших принципів адміністративного судочинства варто виділити: верховенство права; законність; гласність і відкритість; рівність; змагальність і диспозитивність; забезпечення апеляційного й касаційного оскарження судових рішень; обов'язковість судових рішень; здійснення правосуддя виключно судами; принцип справедливого та поважного суду; забезпечення та дотримання мови судочинства; офіційне з'ясування всіх обставин у справі; презумпції вини суб'єкта владних повноважень.

Класифікація принципів адміністративного судочинства означає віднесення окремо взятого принципу до обраної за відповідним критерієм поділу групи, яка має бути обрана з урахуванням оптимального розкриття характерних ознак відповідного принципу. Традиційно принципи адміністративного процесу класифікують за такими критеріями: 1) за способом закріплення на: конституційні та законодавчі; писані та неписані; 2) за сферою поширення на: загальноправові; міжгалузеві; галузеві; 3) за цільовою спрямованістю на: організаційні; функціональні.

Для адміністративного судочинства, основним завданням якого є захист прав і свобод людини та громадянина у сфері публічно-правових відносин, притаманна спрямованість його принципів на реалізацію завдань судочинства, а також гарантії дотримання процесуальної форми такого захисту.

Ключові слова: адміністративне судочинство, принципи адміністративного судочинства, адміністративний суд, публічно-правові відносини.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE CATEGORY “PRINCIPLE OF ADMINISTRATIVE JUDICIARY”

Dzygora Yelyzaveta Serhiivna,
graduate student
(National Technical University
"Dnipro University of Technology",
Dnipro, Ukraine)

Issues related to ensuring the principles of administrative justice are considered, as the practical implementation of these principles is a universally recognized criterion of the rule of law and democratic political and legal regime, which really contributes to a truly democratic and socially oriented state.

It was stated that at one time administrative courts were established within this institute, which are the highest form of protection of citizens' rights from wrongdoing and inaction on the part of subjects of power. For more than fifteen years of operation, administrative courts have become the most accessible and effective means of effective protection of human and civil rights from the arbitrariness of public administration.

It is concluded that the principles of administrative justice should be understood as enshrined in the provisions of current national legislation guiding, fundamental and inviolable principles of administrative courts to consider and resolve public disputes, which are related to the purpose and objectives of justice and reflect the specifics of its stages, institutions, features of procedural activity of court and all other participants of process. Among the most important principles of administrative proceedings are: the rule of law; legality; publicity and openness; equality; competitiveness and dispositiveness; ensuring appellate and cassation appeals against court decisions; binding nature of court decisions; administration of justice exclusively by courts; the principle of a fair and respectful court; ensuring and observing the language of the proceedings; official clarification of all the circumstances of the case; presumption of guilt of the subject of power.

Classification of the principles of administrative proceedings means the assignment of a single principle to the selected by the relevant criterion of division of the group, which should be selected taking into account the optimal disclosure of the characteristics of the relevant principle. Traditionally, the principles of the administrative process are classified according to the following criteria: 1) by the method of fixing on: constitutional and legislative; written and unwritten; 2) in the field of: common law; intersectoral; branch; 3) by target focus on: organizational; functional.

Administrative proceedings, the main task of which is to protect the rights and freedoms of man and citizen in the field of public relations, are characterized by the focus of its principles on the implementation of judicial tasks, as well as guarantees compliance with the procedural form of such protection.

Key words: administrative proceedings, principles of administrative proceedings, administrative court, public relations.

Діяльність із охорони та захисту порушених, невизнаних та оспорюваних прав, свобод й інтересів фізичних та юридичних осіб, що здійснюється в межах адміністративного судочинства України, ґрунтується на закріплених в положеннях чинного національного законодавства непорушних, керівних засадах функціонування адміністративних судів, які отримали назву принципи [1, с. 78].

Варто зазначити, що одним із основних державних інститутів, який контролює належне виконання своїх повноважень іншими ланками державного механізму,

забезпечує правопорядок у державі, здійснює охорону конституційних прав, у разі необхідності відновлює їх і вживає заходів для запобігання таким порушенням у майбутньому є судова система.

Свого часу в межах даного інституту були утворені адміністративні суди, які є найвищою формою захисту прав громадян від неправомірних та бездіяльності з боку суб'єктів владних повноважень. За більш як п'ятнадцять років функціонування, саме адміністративні суди стали найдоступнішим і найефективнішим засобом дієвого захисту прав людини та громадянина від свавілля органів публічної адміністрації.

Метою статті є дослідження питання поняття та сутності категорії «принцип адміністративного судочинства».

Частиною першою статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [2] визначено завдання адміністративного судочинства, а саме: справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

Одним із визначальних чинників належного функціонування правової держави, що характеризує стан відповідності здійснення правосуддя в Україні європейським стандартам є ефективність механізму судового захисту, реалізація якої можлива виключно на підставі та за допомогою принципів адміністративного судочинства.

Суди адміністративної юрисдикції завдяки принципам адміністративного судочинства успішно долають численні колізії та суперечності законодавчих актів, заповнюють законодавчі прогалини в регулюванні тих чи інших правовідносин тощо. У правозастосовній сфері всі принципи адміністративного судочинства застосовуються як по окремо, так і в сукупності, оскільки кожний принцип є логічним продовженням іншого та дає змогу більш повно розкрити їх сутність, і, як наслідок, через зміст принципів вирішити публічно-правовий спір [3].

Взагалі будь-яка діяльність здійснюється на основі основоположних, вихідних положень, додержання яких забезпечує узгодженість дій усіх її учасників, орієнтує їх на досягнення певного результату шляхом використання найефективніших засобів і методів, тобто на основі певних принципів. Недотримання визначених принципів призводить до непослідовності такої, діяльності, незгодженості в діях її учасників і, зрештою, не до тих результатів, досягнення яких було її основною метою. Зважаючи на це, принципи відіграють особливе значення у формуванні та функціонуванні системи адміністративних судів [4, с. 68-69].

З етимологічного сенсу терміном «принцип» (від лат. *principium* – основа, начало, засада) визнається керівна ідея; основне правило поведінки; вираз необхідності чи, в певному аспекті, закономірності окремих процесів об'єктивної дійсності; це основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, що визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [5, с. 17].

Як вказується у спеціальній літературі, принцип – це вихідне теоретико-методологічне положення, яке лежить в основі певного знання та визначає спосіб його будови [6, с. 167]. Слід вказати на той факт, що з точки зору семантики слово «принцип» тлумачать як: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо; основний закон якої-небудь точної науки; особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [7]. Також, «принципи» визначаються як особливості, покладені в основу створення чи здійснення чого-небудь, спосіб

утворення чи здійснення чогось; переконання, норми, правила, якими керуються у житті, поведінці, канон [4].

Варто підкреслити, що категорія «принцип» має довготривалу історію й своїми коренями сягає ще давніх часів [1, с. 79]. При цьому в усі часи «принципом» позначалося завжди щось важливе, першооснова існуючих у суспільстві явищ, якісь головні аспекти, першооснови функціонування відповідної інституції.

Як слушно наголошують окремі автори, що правильна організація та функціонування державних органів неможливі без знання та розуміння принципів їх діяльності. Адже основне значення принципів діяльності відповідної інституції полягає в тому, що вони визначають «юридичну долю», практичну організацію та її реальне функціонування [8].

Деякі науковці відмічають, що принцип являє собою керівну ідею, базове та визначально перше положення, основне правило поведінки, центральне поняття, основу системи, яке за своєю суттю є узагальненням, так як розповсюджується на всі явища тієї сфери, з якої його абстраговано. Принципом є такі керівні ідеї та правила, відсутність яких унеможливають існування, функціонування будь-якого явища [9].

Принципом визнається об'єктивно властиве відправне начало, незаперечна вимога, що ставиться до учасників суспільних відносин з метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів, що виступає своєрідним вектором та визначає напрямок розвитку чого-небудь [10].

Традиційно в юридичній літературі визначають характерні ознаки принципів права: розчиняються в безлічі норм, пронизуючи всю правову матерію, виводяться із неї; є стрижнем усієї системи права, додають праву логічності, послідовності, збалансованості; мають вищий рівень абстрагованості від регульованих відносин, звільнені від конкретики та подробиць; виступають як загальне мірило поведінки, не вказуючи права й обов'язки; є позитивним зобов'язанням й як таке набувають якостей особливо високого рівня права, що постає над рівнем норм, визначають їх ціннісну орієнтацію (спрямованість); не мають способів регулювання, їх провідним елементом є повинність (те, що повинно бути), яка безпосередньо відображає існуючу в конкретному суспільстві систему цінностей та обґрунтовується нею; виступають відправним началом при вирішенні конкретних юридичних справ, особливо при застосуванні аналогії закону в разі наявності прогалин у законодавстві [10].

Щодо судового процесу, принципи виступають найбільш загальними правилами поведінки визначеного характеру: вони прямо передбачені в законі; звернені до всіх учасників процесу; мають загальнообов'язковий характер; забезпечуються засобами державного примусу; мають правовий механізм реалізації. При цьому основне призначення принципів полягає в тому, що їх втілення в судочинство надає йому якості правосуддя, та, навпаки, їх ігнорування веде до порушення права на судовий захист, а відтак – до неправосудності рішень суду [4].

Крім того окремі вчені вказують на важливість і необхідність детального аналізу принципів у цілому та принципів діяльності державних органів, зокрема пояснюючи це тим, що останні об'єктивно визначають сутність державного органу, його найважливіші риси; висвітлюють загальний характер діяльності посадових і службових осіб; встановлюють закономірності в системі організації та функціонування державних органів; обумовлюють значущість, законність і соціальну цінність правовідносин, що виникають у системі адміністративних процесуальних правовідносин; закріплюють зазначені аспекти в нормах правового інституту функціонування державних органів [11].

Аналіз наукової літератури дав змогу дійти висновку, що переважна більшість авторів визначають принципи адміністративного судочинства, як основні засади,

вихідні положення, що становлять його якісні особливості та специфічні властивості, в яких у концентрованому вигляді виявлена заінтересована воля народу наділити право такими якостями, які найбільш повно мали б можливість задовольняти його ідеї і погляди у визначенні основ організаційної побудови адміністративного судочинства, а також відображають перспективи його розвитку та забезпечують захист прав, свобод і інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень [1, с. 79].

Зокрема говорячи про значення принципів організації адміністративного судочинства, слушною є думка, що принципами судочинства взагалі (незалежно від галузевої належності) є передбачені законодавством основоположні ідеї, пов'язані з метою і завданням судочинства, які відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду й усіх інших учасників процесу, значення яких полягає в тому, що їх втілення в судочинстві надає йому ознак правосуддя й навпаки – ігнорування веде до порушення права на судовий захист і, як правило, до неправосудності судових рішень. Принципи адміністративного судочинства є ціннісним орієнтиром для надання тлумачення правилам адміністративного судочинства при їх застосуванні, а також усунення прогалин у них [12].

Принципи адміністративного судочинства – це базисні, первісні засади його існування, які опосередковують закономірність такого існування і взаємний зв'язок цього явища з іншими правозахисними явищами [13].

Підсумовуючи наведене доцільно зазначити, що під принципами адміністративного судочинства доцільно розуміти закріплені в положеннях чинного національного законодавства керівні, основоположні та непорушні засади функціонування адміністративних судів по розгляду та вирішенню публічно-правових спорів, які пов'язані з метою і завданням судочинства та відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду й усіх інших учасників процесу.

Слід вказати, що існує певна кількість як принципів адміністративного судочинства, так і принципів його організації: закріплені в положеннях процесуального законодавства; сформовані в результаті судової практики; пов'язані з діяльністю органів публічної адміністрації тощо.

У зв'язку з чим, з метою оптимального сприйняття принципів адміністративного судочинства доречно провести їх класифікацію.

Зокрема традиційно принципи адміністративного процесу класифікують за такими критеріями: 1) за способом закріплення на: конституційні та законодавчі; писані та неписані; 2) за сферою поширення на: загальноправові; міжгалузеві; галузеві; 3) за цільовою спрямованістю на: організаційні; функціональні [15, с. 102-103].

Серед таких принципів варто назвати ті, що прямо передбачені в положеннях Основного Закону України: верховенство права (ч. 1 ст. 8); законність (ч. 2 ст. 8, ст. 9; ч. 2 ст. 19); використання державної мови (ст. 10); рівність (ст. 21, ст. 24, ст. 26); повага до гідності людини (ст. 28); недоторканність особистого життя (ст. 31; ст. 32); свобода вираження своєї думки (ст. 34) тощо.

Крім того доцільно виділити конституційні засади судочинства, які визначені у статті 129 Конституції України і до яких належать: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;

5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення [14].

Принципи адміністративного судочинства, що закріплені в КАС України, є нормами прямої дії. Вони не обов'язково можуть застосовуватися у сукупності з конкретнішою нормою, оскільки такої може і не бути.

Варто підкреслити, що діяльність адміністративного суду основана як на загальних принципах судочинства (принцип верховенства права, законності, рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін; диспозитивності, гласності та відкритості, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, обов'язковості судових рішень), так і на галузевих принципах, тобто тих, що притаманні тільки адміністративному судочинству (наприклад – принцип офіційності).

Разом з тим виділяють й міжгалузеві принципи, які діють у межах кількох галузей права. Зокрема міжгалузеві принципи адміністративного судочинства розглядають як такі, що характерні виключно для судової діяльності, тобто діють у межах виключно судочинства, до яких відносять наступні: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність сторін; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду; забезпечення права на справедливий і поважний суд; здійснення правосуддя виключно судами; гласність і відкритість судового процесу; обов'язковість судових рішень тощо [15, с. 103].

Серед інших було названо такий критерій поділу принципів адміністративного судочинства як їх цільова спрямованість. Зокрема за цим критерієм виділяють організаційні (які сприяють створенню належних умов здійснення адміністративного судочинства) та функціональні принципи, що визначають основні засади, на яких має здійснюватися адміністративне судочинство [15, с. 103].

На думку окремих дослідників, з якою можна погодитися, наведене розмежування принципів адміністративного судочинства є дещо умовним, оскільки майже всі принципи, які згідно з наведеною позицією, слід вважати організаційними, в повній мірі можуть бути й функціональними [1, с. 88]. Зокрема, вченими вказується, що прикладом організаційного принципу слід вважати незалежність суддів [15, с. 103]. Утім інші автори ставлять питання чи може адміністративне судочинство здійснюватися без урахування дії принципу незалежності судді? На їх думку, з такої позиції, даний принцип слід вважати організаційно-функціональним, що вказує на недоцільність використання наведеного критерію під час здійснення класифікації принципів організації адміністративного судочинства України [1, с. 88].

Підсумовуючи доцільно зазначити, що:

1) під принципами адміністративного судочинства доцільно розуміти закріплені в положеннях чинного національного законодавства керівні, основоположні та не порушні засади функціонування адміністративних судів по розгляду та вирішенню публічно-правових спорів, які пов'язані з метою і завданням судочинства та відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду й усіх інших учасників процесу.

2) серед найважливіших принципів адміністративного судочинства варто виділити: верховенство права; законність; гласність і відкритість; рівність; змагальність і диспозитивність; забезпечення апеляційного й касаційного оскарження судових рішень; обов'язковість судових рішень; здійснення правосуддя виключно судами;

принцип справедливого та поважного суду; забезпечення та дотримання мови судочинства; офіційне з'ясування всіх обставин у справі; презумпції вини суб'єкта владних повноважень.

3) класифікація принципів адміністративного судочинства означає віднесення окремо взятого принципу до обраної за відповідним критерієм поділу групи, яка має бути обрана з урахуванням оптимального розкриття характерних ознак відповідного принципу. Традиційно принципи адміністративного процесу класифікують за такими критеріями: 1) за способом закріплення на: конституційні та законодавчі; писані та неписані; 2) за сферою поширення на: загальноправові; міжгалузеві; галузеві; 3) за цільовою спрямованістю на: організаційні; функціональні.

4) для адміністративного судочинства, основним завданням якого є захист прав і свобод людини та громадянина у сфері публічно-правових відносин, притаманна спрямованість його принципів на реалізацію завдань судочинства, а також гарантії дотримання процесуальної форми такого захисту.

Список використаних джерел:

1. Пчелін В. Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади : монографія. Харків : У справі, 2017. 488 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України станом на 15 серпня 2020 року / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
3. Юрченко, В. П. Адміністративне судочинство: проблеми становлення та розвитку. *Форум права*. 2012. № 3. С. 853.
4. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.
5. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
6. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів : «Магнолія 2006», 2011. 352 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. С. 1125.
8. Пузанова Т. А. Поняття та значення принципів державної служби. *Право і Безпека*. 2009. № 5 (32). С. 55.
9. Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудої діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України. Харків: Вид-во «ФІНН», 2010. С. 74-75.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс); Видання 2-е, перероблене і доповнене. Х.: Еспада, 2009. 500 с.
11. Оболенський О. Ю. Державна служба. К.: КНЕУ, 2003. С. 119.
12. Адміністративне судочинство Вид. 2, перероб. і допов. / За заг. ред. Т. О. Коломоєць К.: Істина, 2011. 304 с.
13. Корчинський О. Принципи адміністративного судочинства як основа захисту прав людини і громадянина URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13185/151-156.pdf>.
14. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
15. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України. К.: Прецедент, 2007. 531 с.

УДК 342.95:347.998.85:35.072.22(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.13>

ПРОЯВИ ЗЛОВЖИВАНЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ПІД ЧАС ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ТА БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ

Зелінська Яна Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного
права

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

Спасенко Вікторія Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного
права

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

У статті досліджуються можливі прояви зловживань процесуальними правами під час оскарження рішень, дій, бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану. Авторами приділяється увага адміністративно-правовому статусу органів державної реєстрації актів цивільного стану. Наголошується, що органи державної реєстрації актів цивільного стану є суб'єктами владних повноважень, яких наділено владно-управлінськими функціями. Враховуючи зазначене, спори, які виникають з приводу оскарження рішень, дій, бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану відносяться до публічно-правових. Для захисту порушених прав, свобод та інтересів осіб з боку рішень, дій, бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану передбачаються два способи захисту – адміністративний та судовий. Порядок вирішення зазначеного публічно-правового спору встановлюється Кодексом адміністративного судочинства України.

Ефективність вирішення адміністративної справи щодо оскарження рішень, дій, бездіяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану залежить всіх принципів адміністративного судочинства. Важливе значення серед принципів адміністративного судочинства відіграє неприпустимість зловживання процесуальними правами. Прояви зловживання процесуальними правами можуть виникати на будь-якій стадії розгляду адміністративної справи, що суперечить завданню адміністративного судочинства.

У статті наголошується, що враховуючи етимологію походження зловживання прав, учасники розгляду адміністративної справи використовують свавільно, недобросовісно суб'єктивні права. Явище зловживання процесуальними правами пов'язано із недобросовісною поведінкою учасників адміністративної справи. Законодавством не визначено чіткого переліку способів та видів зловживання процесуальними правами. Прояви зловживання процесуальними правами будуть залежати від належної

чи неналежної реалізації процесуальних прав учасниками справи. Наявність зловживання процесуальними правами буде нівелювати досягнення завдання адміністративного судочинства.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративне судочинство, зловживання процесуальними правами, органи державної реєстрації актів цивільного стану, суб'єкти владних повноважень, суд, учасники справи.

MANIFESTATIONS OF ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS DURING THE APPEAL AGAINST DECISIONS, ACTIONS AND OMISSIONS OF STATE CIVIL REGISTRATION AUTHORITIES

Zelinska Yana Serhiivna,

Candidate of Juridical Sciences, Associate
Professor,
Senior Lecture of Administrative Law
Department
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

Spasenko Viktoriia Oleksandrivna,

Candidate of Juridical Sciences, Associate
Professor,
Senior Lecture of Administrative Law
Department
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article examines the possible manifestations of abuse of procedural rights during the appeal of decisions, actions, inaction of the body of state registration of civil status. The authors pay attention to the administrative and legal status of the bodies of state registration of civil status acts. It is emphasized that the bodies of state registration of civil status acts are subjects of power, which are endowed with power-administrative functions. Disputes arising from appeals against decisions, actions, inaction of the body of state registration of civil status are referred by the authors to public law. To protect the violated rights, freedoms and interests of individuals by decisions, actions, inaction of the body of state registration of civil status, there are two ways of protection – administrative and judicial. The procedure for resolving the said public law dispute shall be established by the Code of Administrative Procedure of Ukraine.

The effectiveness of resolving administrative cases on appeals against decisions, actions, inaction of state registration of civil status acts depends on all the principles of administrative proceedings. The inadmissibility of abuse of procedural rights is important among the principles of administrative proceedings. Manifestations of abuse of procedural rights may occur at any stage of the administrative case, which contradicts the task of administrative proceedings.

The article emphasizes that given the etymology of the origin of the abuse of rights, the participants in the administrative case use arbitrary, unfair subjective rights. The phenomenon of abuse of procedural rights is associated with unscrupulous behavior of participants in administrative proceedings. The legislation does not define a clear list of ways and types of abuse of procedural rights. Manifestations of abuse of procedural rights will depend on the proper or improper exercise of procedural rights by the parties to

the case. The presence of abuse of procedural rights will offset the achievement of the task of administrative justice.

Key words: administrative process, administrative proceedings, abuse of procedural rights, bodies of state registration of civil status acts, subjects of power, court, participants in the case.

Вступ. Належний захист прав, свобод, інтересів осіб з боку незаконних дій суб'єктів владних повноважень залежить від визначення чітких механізмів реалізації такого права. Виділяють два способи захисту прав, свобод та інтересів щодо оскарження рішень, дій, бездіяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану, такі як адміністративний та судовий. Дослідження стосується судового порядку захисту прав, свобод та інтересів осіб. Законодавством України форма здійснення судочинства щодо зазначеного публічно-правового спору визначається, як адміністративне судочинство. Розглядаючи окреслене питання, слід приділити увагу адміністративно-правовому статусу органів державної реєстрації актів цивільного стану. Ефективність вирішення адміністративної справи щодо оскарження рішень, дій, бездіяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану залежить всіх принципів адміністративного судочинства. Важливе значення серед принципів адміністративного судочинства відіграє неприпустимість зловживання процесуальними правами. Прояви зловживання процесуальними правами можуть виникати на будь-якій стадії розгляду адміністративної справи, що суперечить завданню адміністративного судочинства.

Стан дослідження. Науковими розвідками з поставленого питання займалися такі вчені, як Ю. П. Битяк, В. М. Бевзенко, В. Н. Васильєв, І. Л. Жетлобрюх, В. В. Заборовський, Б. П. Карнаух, О. Р. Кібетко, В. В. Комаров, Д. В. Лученко, В. Я. Настюк, Н. Б. Писаренко, В. В. Рєзнікова, О. Я. Рогач, М. І. Смокович, І. В. Спасибо-Фатєєва, А. В. Стойка, Т. А. Цувіна та ін. Враховуючи наукові розвідки, можна дійти висновку, що комплексне дослідження щодо проявів зловживання процесуальними правами під час оскарження рішень, дій, бездіяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану відсутнє.

Метою статті є аналіз проявів зловживання процесуальними правами під час оскарження рішень, дій, бездіяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою детального вивчення особливостей оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану, варто дослідити систему цих органів та проаналізувати їх повноваження, визначені законодавством. Водночас в умовах реформування системи органів державної реєстрації актів цивільного стану важливого значення набуває дослідження становлення цих органів на теренах України. Звертаючись до історичного аспекту, слід зазначити, що за роки незалежності України система органів державної реєстрації постійно зазнавала змін. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України від 28 грудня 1991 р. [1] Міністерство здійснювало загальне керівництво діяльністю органів запису актів громадянського стану. Законом України «Про органи реєстрації актів громадянського стану» від 24 грудня 1993 р. визначено систему органів реєстрації актів громадянського стану, до якої разом з відділами реєстрації актів громадянського стану управлінь Міністерства юстиції України належали й виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад [2]. У зв'язку з реформуванням системи органів виконавчої влади у 2010 р. повноважною в цій царині державної реєстрації було визнано Державну реєстраційну службу України, яку згодом було ліквідовано [3].

Системне тлумачення норм чинного законодавства, дозволяє дійти висновку, що на сьогодні органами державної реєстрації актів цивільного стану є: 1) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації актів цивільного стану; 2) відділи державної реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, районних, районних у містах, міських, міськрайонних управлінь юстиції; 3) виконавчі органи сільських, селищних і міських рад; 4) дипломатичні представництва і консульські установи України (у випадках державної реєстрації актів цивільного стану громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за кордоном) [4]. Вбачаємо, що система публічного адміністрування у сфері державної реєстрації актів цивільного стану характеризується множинністю повноважних суб'єктів у цій сфері, а також, децентралізацією, зокрема делегуванням повноважень виконавчим органам сільських, селищних і міських рад.

Відтак проаналізуємо повноваження кожного із зазначених суб'єктів. Центральним орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, є Міністерство юстиції України, яке здійснює координацію та контроль за діяльністю відділів державної реєстрації актів цивільного стану; забезпечує створення, ведення та функціонування Державного реєстру актів цивільного стану громадян тощо. У свою чергу, відділи державної реєстрації актів цивільного стану проводять державну реєстрацію народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті, вносять зміни до актових записів цивільного стану, поновлюють та анулюють їх, здійснюють відповідно до законодавства інші повноваження.

Окремим важливим питанням є оскарження дій або бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану. Дії або бездіяльність працівника органу державної реєстрації актів цивільного стану можуть бути оскаржені у адміністративному (позасудовому) або судовому порядку [5].

У випадку позасудового оскарження скарга подається до Міністерства юстиції України або до Міністерства закордонних справ України (у разі здійснення державної реєстрації дипломатичними представництвами і консульськими установами України). У той же час, стаття 55 Конституції України встановлює, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [6]. У цьому аспекті варто зазначити думку Д. В. Лученка, який наголошує, що оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень виступає важливим інститутом демократичної держави. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень виступає проявом контрольної функції демократії [7, с. 224].

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» встановлюється, що внесення змін до актового запису цивільного стану проводиться відповідним органом державної реєстрації актів цивільного стану за наявності достатніх підстав. Відтак, за наслідками перевірки зібраних документів орган державної реєстрації актів цивільного стану складає обґрунтований висновок про внесення змін до актового запису цивільного стану або про відмову в цьому. У разі відмови у внесенні змін до актового запису цивільного стану у висновку вказуються причини відмови та зазначається про можливість її оскарження в судовому порядку. Вказаний висновок є формою прийняття рішення органом державної реєстрації актів цивільного стану. У зв'язку з можливою відмовою органу державної реєстрації

актів цивільного стану внести зміни до відповідного актового запису на підставі заяви особи між особою та органом державної реєстрації актів цивільного стану й можуть виникати спори.

Оскарження рішень, дій, бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану відноситься до публічно-правового спору. Досить часто зазначені спори виникають внаслідок неправильної реалізації дискреційних повноважень. Так, під дискреційними повноваженнями слід розуміти законодавчо встановлену компетенцію владних суб'єктів, яка визначає ступінь самостійності її реалізації з урахуванням принципу верховенства права. Категорія справ, пов'язаних зі спорами, що виникають у зв'язку з відмовою органу державної реєстрації актів цивільного стану внести зміни до актових записів цивільного стану, є окремою категорією судових справ, яка має свої особливості. Об'єктом спору у таких справах є відповідний актовий запис цивільного стану, а безпосереднім предметом розгляду судами адміністративної юрисдикції – рішення відповідного органу державної реєстрації актів цивільного стану у формі висновку про внесення змін до актового запису цивільного стану або про відмову в цьому [8].

Порядок вирішення зазначеного публічно-правового спору встановлюється Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [9]. Реалізація завдання адміністративного судочинства можлива за дотримання всіх принципів адміністративного судочинства. Зазначені положення КАС України кореспондуються із ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка покликана на забезпечення права на справедливий суд, враховуючи гарантії та процесуальні можливості учасників справи [10].

Не виключенням є і дотримання вказаних принципів адміністративного судочинства під час оскарження рішень, дій, бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану. Однак, на практиці трапляються випадки ігнорування принципів адміністративного судочинства. Нашою метою є дослідження можливих проявів зловживання процесуальними правами під час оскарження рішень, дій, бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану.

Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами набув законодавче оформлення у КАС України з 2017 року. Так, учасники справи зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами і неухильно виконувати процесуальні обов'язки (ч. 2 ст. 44 КАС України). Вказана норма свідчить про добросовісне використання процесуальних прав, що узгоджується із завданням адміністративного судочинства, етичним нормам, правилам поведінки під час розгляду справи у порядку адміністративного судочинства.

У Великому енциклопедичному словнику зловживання правом є свавільне використання права фізичною чи юридичною особою – суб'єктом права [11, с. 323]. На думку І. В. Спасибо-Фатеевої, зловживання правом не є прямим деліктом і не є нормальним здійсненням права. Тож воно являє собою проміжний стан дій певної особи, наділеної певними суб'єктивними правами. У свою чергу, автор наголошує, що зловживанням правом може відбуватися з метою скористатися наданими особі можливостями у відсутності у законі прямих заборон або розпливчатості меж здійснення права та спричинити шкоду іншій особі [12, с. 166-167]. Зловживання процесуальними правами – це категорія адміністративного процесуального права, яку варто визначати наступним чином: це діяльність учасників адміністративного процесу, що здійснюється всупереч принципам адміністративного судочинства, у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки, з метою отримання вигоди більшої, ніж за умови добросовісного використання процесуальних прав, наслідком якої є заподіяння

шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб. Зазначену точку зору висловив Ю. В. Поліщук [13, с. 57].

Слід відзначити, що зловживати правами можуть особи, які безпосередньо наділені суб'єктивними, у тому числі процесуальними, правами та зловживання правами виникає внаслідок неналежного їх використання.

Учасники справи мають рівні процесуальні права та обов'язки (ст. 44 КАС України). Наприклад, ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; подавати докази; брати участь у судових засіданнях та інші. Варто зазначити, що позивач і відповідач наділяються окремим колом процесуальних прав та обов'язків відповідно до ст. 47 КАС України. Позивач має право змінити предмет або підстави позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог шляхом подання письмової заяви до закінчення підготовчого засідання або не пізніше ніж за п'ять днів до першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Використання зазначених процесуальних прав позивача недобросовісно буде визнаватися як зловживання процесуальними правами [9].

У справах щодо оскарження рішень, дій, бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану у більшості випадків відповідачем у справі є саме суб'єкт владних повноважень. Відповідачі так само наділені спеціальним колом прав. Згідно із КАС України сторони можуть досягнути примирення на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі. Порушення умов примирення буде визнаватися як зловживання правом. Так, наприклад, позивач, який звернувся до адміністративного суду з метою зобов'язання органу державної реєстрації актів цивільного стану внести зміни до актового запису, і суб'єкт владних повноважень погодився на умови примирення, а потім їх порушив. Зазначені дії суб'єкта владних повноважень будуть кваліфіковані як зловживання процесуальними правами.

Відповідач у справі має право подавати процесуальні заяви разом з доказами у справі. У разі неподання таких доказів суд не приймає до розгляду та повертає заявнику відповідну заяву, про що зазначає у судовому рішенні. Наприклад, якщо органом державної реєстрації актів цивільного стану було подано заяву про долучення доказів у справі з приводу відмови особі у повторній видачі свідоцтва про народження, суб'єкт владних повноважень повинен долучити всю сукупність доказів, які будуть підтверджувати законні дії суб'єкта владних повноважень, які докази не долучені, це також можна визнати зловживанням процесуальними правами.

Так, якщо звернутися до правової позиції Верховного суду, слід зазначити наступне. У справах про оскарження відмови внести за заявою особи зміни до актового запису цивільного стану суд за правилами адміністративного судочинства вивчає наявність чи відсутність достатніх підстав для прийняття відповідного рішення, зокрема, перевіряє чи відповідні рішення прийняті на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України, а також, чи прийняті вони обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення. Вказана правова позиція викладена в постанові Великої Палати Верховного Суду від 14 листопада 2018 року у справі № 425/2737/17 [14].

Види прояву зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві, зокрема щодо оскарження рішень, дій, бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану, також окреслюються у ч. 2 ст. 45 КАС України. Зокрема, до них відносять: 1) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів

з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 2) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 3) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою (ч. 2 ст. 45 КАС України) [9]. Резюмуємо, що законодавцем окреслюються тільки деякі види зловживань процесуальними правами, які можуть виникати під час подання позовної заяви щодо оскарження рішень, дій, бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану до адміністративного суду боку позивача. У даній категорії справ позивачем є фізична особа.

Добросовісна поведінка може мати місце під час оскарження рішень, дій, бездіяльності органу державної реєстрації актів цивільного стану та впливати на строки розгляду адміністративної справи у таких випадках: (1) подання заяв та клопотань, які не були подані у підготовчому засіданні, без поважних причин пропуску строків (органи державної реєстрації актів цивільного стану можуть порушувати строки надання заяв з процесуальних питань чи клопотань); (2) заявлення необґрунтованого клопотання щодо проведення судового засідання в режимі відеоконференції (обґрунтованим є клопотання за наявності поважної причини не прибуття у судове засідання, якщо така причина відсутня – це буде вважатися зловживанням процесуальним правом); (3) неявка у судове засідання (неявка у судове засідання будь-якого учасника справи, за умови, що його належним чином повідомлено про дату, час і місце цього засідання, не перешкоджає розгляду справи по суті, крім випадків, визначених цією статтею, зазначений прояв теж буде вважатися зловживанням процесуальним правом); (4) перешкоджання дослідженню доказів (суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази, однак представники органів державної реєстрації актів цивільного стану можуть перешкоджати дослідженню доказів з метою затягування розгляду справи, що буде визнаватися також зловживанням процесуальним правом); (5) подання заяви про відвід (необґрунтована заява про відвід чи самовідвід є підставою вважати, що це є зловживанням процесуальними правами).

Одним із проявів зловживання процесуальними правами є неподання доказів, які витребовуються судом. Відповідно до ч. 1 ст. 80 КАС України учасник справи, у разі неможливості самостійно надати докази, вправі подати клопотання про витребування доказів судом. Якщо таке клопотання заявлено з пропуском встановленого строку, суд залишає його без задоволення, крім випадку, коли особа, яка його подає, обґрунтує неможливість його подання у встановлений строк з причин, що не залежали від неї. У випадку пропущення строків подання клопотання без поважних причин може визнаватися як зловживання процесуальним правом. Наприклад, у справі позивача до органу державної реєстрації актів цивільного стану щодо визнання відмови суб'єкта владних повноважень незаконною відносно внесення змін до актового запису, адміністративний суд може витребувати у органу реєстрації актів цивільного стану докази, які стосуються правомірності відмови, зокрема, це можуть бути – копія запиту щодо підтвердження відповідності відомостей у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян даним паперового носія актового запису цивільного стану, яке в подальшому додається до повного витягу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян у відповідній справі, а у позивача можуть витребуватися оригінали свідоцтва про державну реєстрацію актів цивільного стану, у яких зазначені неправильні, неповні відомості або відомості, які підлягають зміні.

Так, у п. 41 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гарнага проти України» (заява № 20390/07) [15] Європейський суд з прав людини зазначив, що за такої ситуації майже повної свободи зміни імені або прізвища особи обмеження, накладені на зміну по батькові, не видаються належним чином та достатньою мірою мотивованими національним законодавством. Крім того, державними органами не було надано жодного обґрунтування позбавлення заявниці її права приймати рішення з цього важливого аспекту її приватного та сімейного життя, і таке обґрунтування не було встановлено жодним іншим способом. Оскільки державні органи не забезпечили балансу відповідних інтересів, про які йдеться (див. пункт 38 вище), вони не виконали своє позитивне зобов'язання щодо забезпечення права заявниці на повагу до її приватного життя. Відповідно Суд вважає, що у цій справі було порушення статті 8 Конвенції. Отже, неподання у судові засідання доказів суб'єктом владних повноважень є одним із проявів зловживання процесуальними правами.

Висновки. Резюмуючи, слід зазначити, що прояви зловживань процесуальними правами під час оскарження рішень, дій, бездіяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану можуть проявлятися на різних стадіях розгляду адміністративної справи. Явище зловживання процесуальними правами пов'язано із недобросовісною поведінкою учасників адміністративної справи. Зловживати процесуальними правами можуть як позивач, відповідач, так і інші учасники справи. Передумовою зловживання процесуальними правами є наділення учасників справи адміністративною процесуальною правосуб'єктністю. Метою зловживання процесуальними правами є затягування розгляду справи, створення перешкод іншим учасникам процесу. Для зазначеної категорії справ зловживання процесуальними правами набуває поширення під час подання необґрунтованих відводів судді, неявка у судові засідання без поважної причини, подання необґрунтованих заяв з процесуальних питань, неподання доказів, які витребовуються. Законодавством не визначено чіткого переліку способів та видів зловживання процесуальними правами. Прояви зловживання процесуальними правами будуть залежати від належної чи неналежної реалізації процесуальних прав учасниками справи. Наявність зловживання процесуальними правами буде нівелювати досягнення завдання адміністративного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України [Електрон. ресурс] : пост. КМУ від 28.12.1991 р., № 386. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP910386.html
2. Про органи реєстрації актів громадянського стану : Закон України від 24.12.1993 р., № 3807-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. – Ст. 78.
3. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету міністрів України від 10.09.2014 р., № 442. *Офіційний вісник України*. 2004. № 74. Ст. 2105.
4. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 р., № 2398-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст. 509.
5. Про органи реєстрації актів громадянського стану : Закон України від 24.12.1993 р., № 3807-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 78.
6. Конституція України: Закон України. *Голос України*. 1996. № 128.
7. Лученко Д. В. Механізм оскарження в адміністративному праві: теоретичні й прикладні аспекти: монографія. Харків, 2017. 440 с.
8. Довідка Вищого адміністративного суду України про результати вивчення та узагальнення практики вирішення адміністративними судами спорів, які виникають

у зв'язку з відмовою органу державної реєстрації актів цивільного стану. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ASS00339?an=ul-1>

9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. : *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35. Ст. 446.

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний Вісник України*. 2006. № 32. С. 2371.

11. Великий енциклопедичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., перероб. і доповн. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.

12. Спасибо-Фатєєва І. В. Зловживання правом : зб. ст. за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 308 с.

13. Поліщук В. Ю. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві : дис. ... к.ю.н. : 10.00.07/ Запорізьський національний університет. Запоріжжя, 2021. 206 с.

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 листопада 2018 року у справі № 425/2737/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78011648>

15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гарнага проти України» від 16 травня 2014 року (заява № 20390/07). *Офіційний Вісник України*. 2014. № 1. Ст. 30.

УДК 364.465

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.14>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ ПРИТУЛКІВ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Кейдалюк Володимир Олександрович,
викладач кафедри адміністративної
діяльності поліції
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена виявленню та розкриттю особливостей функціонування притулків для осіб, які постраждали від домашнього насильства. Такі притулки відповідно до українського законодавства є спеціалізованими службами підтримки постраждалих осіб і самостійними суб'єктами у питаннях запобігання та протидії домашньому насильству. Вимога створення подібних притулків міститься у міжнародних нормативно-правових актах, зокрема у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбі із цими явищами. Незважаючи на не обов'язковість на сьогоднішній день положень цієї Конвенції, український законодавець більшість міжнародних стандартів, що містить цей документ у сфері боротьби гендерно зумовленим та домашнім насильством, імплементував у вітчизняне законодавство.

В статті розкриваються правові засади функціонування в Україні притулків для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі як спеціалізованих служб підтримки таких осіб. Також увага приділена проблемним аспектам функціонування таких притулків в Україні. Зокрема розкрито питання щодо визначення необхідної для нашої держави кількості таких притулків, а також нормативне обґрунтування таких розрахунків. Також в статті визначено джерела фінансування розбудови мережі притулків, які можуть бути як державні, так і недержавні. Окремо висвітлено питання щодо ситуації фінансування цього питання в Україні у 2021 році. Визначено, що держава приділяє цьому питанню певну увагу, здійснюючи фінансову підтримку різними шляхами, в тому числі і шляхом надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі.

Окрема увага приділена ефективним і позитивним практикам залучення інституцій громадського суспільства у вирішенні організаційних та фінансових проблем розбудови притулків для осіб, що постраждали від домашнього насильства.

Ключові слова: притулок, домашнє насильство, спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб, суб'єкти запобігання та протидії домашньому насильству.

**PROBLEMATIC ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF SHELTERS
FOR VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE**

Keidaliuk Volodymyr Oleksandrovych,
Lecturer at the Department of Police
Administrative Activity
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The article is devoted to identifying and disclosing the peculiarities of the functioning of shelters for victims of domestic violence. According to Ukrainian law, such shelters are specialized support services for victims and independent entities in preventing and combating domestic violence. The requirement to establish such shelters is contained in international legal acts, in particular in the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence. Despite the non-binding nature of the current provisions of this Convention, the Ukrainian legislator has implemented most of the international standards contained in this document in the field of combating gender-based and domestic violence in domestic law.

The article reveals the legal basis for the operation in Ukraine of shelters for victims of domestic violence and / or gender-based violence as specialized support services for such persons. Attention is also paid to the problematic aspects of the functioning of such shelters in Ukraine. In particular, the issue of determining the number of such shelters required for our state, as well as the regulatory basis for such calculations is revealed. The article also identifies sources of funding for the development of a network of shelters, which can be both public and private. The issue of the situation of financing this issue in Ukraine in 2021 is covered separately. It is determined that the state pays some attention to this issue by providing financial support in various ways, including by providing a subvention from the state budget to local budgets to create a network of specialized support services for victims of domestic and / or gender-based violence.

Particular attention is paid to effective and positive practices of involving civil society institutions in solving organizational and financial problems of building shelters for victims of domestic violence.

Key words: shelter, domestic violence, specialized support services for victims, actors in preventing and combating domestic violence.

Україна як сучасна правова держава активно створює умови для боротьби з домашнім насильством. Останніми роками був прийнятий цілий комплекс нормативно-правових актів у цій сфері, що значно посилює можливості боротьби з цим негативним явищем. В законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», передбачене широке коло суб'єктів, які покликані боротися з домашнім насильством в Україні. Такий комплексний підхід повністю відповідає сучасним реаліям, в яких державна політика обов'язково повинна мати багатовекторний характер та здійснюватися різними суб'єктами.

Одним із зобов'язань таких суб'єктів є надання допомоги в рамках своєї компетенції особам, що постраждали від домашнього насильства, зокрема передбачено функціонування спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб. Стаття 6 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає, що до таких спеціалізованих служб належать притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей,

мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі [1].

Метою нашого дослідження в рамках цієї статті є визначення особливостей функціонування в Україні притулків для осіб, які постраждали від домашнього насильства, а також виявлення проблемних аспектів у цій сфері.

Питанням діяльності різних суб'єктів щодо організації надання допомоги особам, що постраждали від домашнього насильства, а також іншим питанням запобігання та протидії домашньому насильству в адміністративно-правовій сфері приділяли свою увагу такі дослідники як Т. Бугаєць, Д. Йосифович, О. Ковальова, М. Легенька, К. Левченко, К. Павліченко, О. Пашко та інші.

Перед державою поставлений цілий ряд задач у сфері надання допомоги особам, що постраждали від домашнього насильства. Зокрема стаття 20 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачає обов'язок суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до своєї компетенції надавати у разі потреби тимчасовий притулок для безпечного розміщення постраждалих осіб [1]. Це положення ґрунтується на міжнародних стандартах, зокрема на вимогах статей 22 та 23 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбі із цими явищами. Відповідно до вказаних статей, держави повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення або організації, з дотриманням належного географічного розподілу, невідкладних, коротко- і довгострокових спеціалізованих служб підтримки будь-якій жертві, що піддається будь-яким актам насильства. А також окремо наголошується, що держави повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення створення відповідних, легкодоступних притулків у достатній кількості для надання безпечного розміщення жертв, особливо жінок та їхніх дітей, та надання їм дієвої допомоги [2]. І хоча положення зазначеної конвенції не мають обов'язкового юридичного значення для України, оскільки вона ще не ратифікована Україною, але багато положень цього міжнародно-правового акту вже відображено в українському законодавстві, в тому числі і вимога створення притулків. Більш того, в Україні наразі активно пропагується прийняття зазначеної Конвенції, тож є вірогідність, що вона таки буде ратифікована, тож положення цього нормативно-правового акту можуть стати нормативними для нашої держави вже у найближчий час.

З урахуванням зазначених положень щодо створення законодавчих заходів для забезпечення створення притулків, прописаних в Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбі із цими явищами, можна стверджувати, що Україною було розроблено відповідне законодавче підґрунтя. По-перше, як було вище зазначено, закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» містить відповідну правову норму, що створює правові засади створення та функціонування притулків для постраждалих осіб. По-друге, постановою Кабінету міністрів України від 22 серпня 2018 року № 655 було затверджено Типове положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Зазначеною постановою визначено, що притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі є спеціалізованою службою підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Також в постанові зазначено, що притулки утворюється місцевими органами виконавчої

влади, органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства з урахуванням непропорційного впливу насильства на жінок і чоловіків та можливості здійснення позитивних дій (спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, встановлених Конституцією і законами України) [3]. Таким чином, відповідно до використаного в Постанові формулювання, користуватися послугами, які надають такі притулки, можуть не лише особи, що постраждали від домашнього насильства, а й особи, які постраждали від насильства за ознакою статі.

З урахуванням вищенаведеного можна зробити висновок, що правові передумови створення притулків в Україні передбачені, залишилося найголовніше – реалізувати все прописане в законодавстві, що вже є більш складною задачею і потребує значних коштів.

Одним із важливих аспектів створення притулків є визначення необхідної їх кількості на рівні громади. З метою нормативного врегулювання цього питання був прийнятий наказ Міністерства соціальної політики від 30 листопада 2020 року № 787, який затвердив методику визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Відповідно до вказаного наказу, передбачається створення щонайменше одного спеціалізованого притулку у кожному районі з розрахунку 1 «сімейне місце» (одна жінка/доросла особа та двоє дітей) на орієнтовно 10 тисяч населення. Як зазначається в наказі, мінімальна доцільна кількість місць у притулку – 6, максимальна – 20 (для одночасного розміщення 20 осіб, у тому числі жінок з дітьми) в одному приміщенні [4].

З урахуванням таких розрахунків перед державою постає завдання впровадження зазначених законодавчих вимог в життя і побудови мережі таких притулків. Станом на 1 січня 2021 року у 18 областях та у Києві діяло 33 притулки для постраждалих від домашнього насильства [5]. Зрозуміло, що ця кількість є недостатньою і потребує значно більшої кількості притулків на території України. Втім необхідно зазначити, що держава продовжує опікуватися цим питанням. Так, Державною соціальною програмою запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року одними із способів розв'язання проблеми домашнього насильства визначено створення єдиного підходу для розвитку і розбудови притулків та відповідної інфраструктури для постраждалих осіб від домашнього насильства; а також забезпечення доступу до загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб для отримання соціальних послуг медичної, соціальної, психологічної допомоги, доступу до правосуддя та інших механізмів юридичного захисту; у разі потреби забезпечення тимчасового притулку для постраждалих осіб. Більш того, фінансування виконання заходів, передбачених цією програмою, передбачено за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством [6].

Крім того, постановою Кабінету міністрів України від 21 квітня 2021 року № 398 затверджений порядок та умови надання у 2021 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Відповідно до вказаної постанови, такі субвенції спрямовуються на реконструкцію, капітальний та поточний ремонт наявних приміщень для облаштування в них нових притулків для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Також субвенції спрямовуються на придбання предметів, матеріалів, обладнання та інвентарю, в тому числі довгострокового користування, для таких

притулків (зокрема, офісних і побутових меблів, жалюзі, ролетів, штор, металевих ґрат, віконних і дверних блоків, покриття для підлоги, посуду), комп'ютерної та офісної техніки (у тому числі програмного забезпечення, придбання якого передбачено разом із придбанням комп'ютерної техніки), мережевого та телекомунікаційного обладнання, протипожежного приладдя [7].

На виконання вказаної постанови, розпорядженням Кабінету міністрів України від 30 червня 2021 р. № 696-р був затверджений розподіл обсягу субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, у 2021 році [8]. Згідно інформації Міністерства соціальної політики, завдяки реалізації державної субвенції 124 громади отримали кошти для створення та покращення діяльності спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі, зокрема – притулків, денних центрів, консультативних служб, придбання автомобілів для мобільних бригад при притулках. Обсяг державної субвенції у 2021 році склав 274 092,1 тис. гривень, і частину цих коштів передбачалося витратити на створення 30 нових притулків [9]. Наразі поки що не має інформації щодо стану реалізації державної субвенції громадами, тож висновки можна буде зробити вже на початку 2022 року, коли буде оприлюднена відповідна звітна документація.

Але не дивлячись на певні кошти, що виділяються із державного та місцевих бюджетів, зрозуміло, що ці суми не задовільняють потребу у існуванні достатньої кількості притулків на всій території України. З урахуванням цього доцільно використовувати допомогу недержавних інституцій, тим більше, що в законодавстві прописана така можливість. Так, стаття 32 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачає, що фінансування витрат, пов'язаних із запобіганням та протидією домашньому насильству, може здійснюватися кошти підприємств, установ та організацій, професійних спілок, добровільних внесків юридичних і фізичних осіб, інших джерел, не заборонених законодавством [1]. Це дозволяє активно залучати ресурси громади та міжнародних організацій, що є дуже позитивною тенденцією. Наприклад, у квітні 2021 року у Трускавці на базі Центру соціально-психологічної допомоги у Львівській області відкрили притулок для жінок та дітей, які постраждали від домашнього насильства. Будівельні роботи у притулку розпочали за рахунок коштів міжнародної технічної допомоги Фонду Джинджер UCEF (США) через БО «Львівська освітня фундація», а це 500 000 грн. Інвентар, а також побутову техніку закупили за додатково залучені кошти. Зокрема, завдяки спонсорській допомозі конкурсу «Міс Львів» (73 155 грн), Фонду ООН у галузі народонаселення (298 440 грн) та місцевих меценатів. Загальна вартість проведеного капремонту за кошти обласного бюджету – понад 1 млн гривень [10]. Це є гарним прикладом щодо можливостей залучення різних джерел фінансування, як вітчизняних так і міжнародних.

Також можна використовувати й інші ресурси громади, зокрема залучати релігійні організації. Наприклад, у квітні 2021 року у Київській області відкрився перший притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства, Православної церкви України, який носитиме ім'я святої рівноапостольної княгині Ольги [11]. Залучення церкви до подібних проектів є потужним ресурсом, особливо в громадах з сильними релігійними традиціями, зокрема на заході нашої країни.

Таким чином, щодо функціонування притулків для осіб, які постраждали від домашнього насильства необхідно зазначити наступне. По-перше, в Україні створені законодавчі засади, які є правовим підґрунтям діяльності таких притулків. Це визначено і на законодавчому рівні, і конкретизовано на рівні підзаконних нормативно-правових

актів. По-друге, політика, яка проводиться державою в цьому напрямку, підтверджує наміри України стати державою, в якій захищаються права осіб, що постраждали від домашнього насильства, та створюються умови для можливості користування такими особами передбаченим законодавством правом щодо тимчасового перебування у притулку.

Одним із проблемних аспектів є недостатня на сьогодні кількість притулків для осіб, що постраждали від домашнього насильства. Але держава активно вирішує це питання. Про це свідчить підзаконна нормотворчість, в якій визначаються стандарти визначення кількості таких притулків. А також, що є вирішальним у збільшенні їх кількості, вагоме значення має як безпосередньо фінансова підтримка зі сторони держави, так і у вигляді субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі.

Ще одним проблемним аспектом можна визначити недостатню кількість коштів, які спрямовані державою на вирішення цього питання. Втім, успішна боротьба з домашнім насильством передбачає консолідацію зусиль як держави, так і інституцій громадянського суспільства. Також немаловажним фактором є підтримка міжнародних організацій та різноманітних фондів, які готові фінансувати такі проекти. Лише сумісні зусилля всіх вказаних суб'єктів є запорукою створення доступної та ефективної мережі притулків для осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання та протидії домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: <https://rm.coe.int/1680462546> (дата звернення 05.12.2021).
3. Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі : Постанова Кабінету міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 655. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.12.2021).
4. Про затвердження Методики визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі : Наказ Міністерства соціальної політики України від 30.11.2020 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0036-21#Text> (дата звернення 06.12.2021).
5. Міністерство соціальної політики приєднується до онлайн-марафону #миEUкраїна до святкування Дня Європи в Україні. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20033.html?PrintVersion> (дата звернення 06.12.2021).
6. Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року : Постанова Кабінету міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#n16> (дата звернення 07.12.2021).
7. Про затвердження Порядку та умов надання у 2021 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Постанова Кабінету міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 398. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 08.12.2021).
8. Про затвердження розподілу обсягу субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраж-

дали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, у 2021 році. Розпорядження Кабінету міністрів України від 30 червня 2021 р. № 696-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/696-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 08.12.2021).

9. Мінсоцполітики тримає на контролі процес створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20984.html> (дата звернення 09.12.2021).

10. На Львівщині відкрили притулок для жертв домашнього насильства. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3237197-na-lvivsini-vidkrili-pritulok-dla-zertv-domasnogo-nasilstva.html> (дата звернення 10.12.2021).

11. ПЦУ відкрила на Київщині притулок для жертв домашнього насильства. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3234292-pcu-vidkrila-na-kiivsini-pritulok-dla-zertv-domasnogo-nasilstva.html> (дата звернення 10.12.2021).

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.15>

ОСОБЛИВОСТІ, СОЦІАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИДИ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ЗВЕРНЕННЯМ ГРОМАДЯН

Колеснікова Марія Вікторівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-
економічної безпеки
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету,
м. Суми, Україна)

Сагайдак Вікторія Олегівна,
студентка 3 курсу спеціальності
«Право»
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету,
м. Суми, Україна)

Розбудова соціальної, демократичної та правової держави безпосередньо пов'язана із збалансованим розвитком, який полягає у наданні, забезпеченні, реалізації та зміцненні суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів громадян. Одним із способів захисту та забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян є надання державою права звертатися до органів державної влади або місцевих органів влади чи інших організацій з метою подання скарги, пропозиції чи заяви. Водночас вони реалізують роль, яка полягає у додержанні законності та верховенства права у державному управлінні. Ступінь дотримання принципу законності та верховенства права у державі безпосередньо впливає із рівня участі громадян у державних справах. Однак, наявність дуже великої кількості скарг та зауважень щодо діяльності органів державної влади або органів місцевого самоврядування є негативним показником та знаком тривоги, адже це означає, що в державі треба щось суттєво змінювати, а також реалізувати заходи, які б покращили роботу працівників таких органів та організацій. Одним із найпотужніших кроків до збереження та зміцнення правопорядку є постійне вдосконалення, в першу чергу, законодавства і, насамперед, адміністративно-процесуальних норм, які регламентують надання можливості забезпечувати права та інтереси громадян шляхом звернення, адже без змін до законів на нормативно-правових актів неможливо почати діяти, бо це так званий каркас, який слугує для початку практичної діяльності, тобто реалізації та впровадження норм законодавства на практиці.

Звернення громадян є найкращим способом реалізації їх прав та інтересів на законному рівні, адже такі звернення можуть стосуватися найрізноманітніших сторін суспільного життя – від загальнодержавних до суб'єктивних інтересів кожного громадянина.

У науковій статті проаналізовано особливості, соціальне призначення, різновиди проваджень за зверненням громадян на основі та за допомогою нормативно-правової бази та праць, а також наукових досліджень вітчизняних українських вчених, які визначають дане питання. Досліджено поняття електронної петиції як різновиду звернень громадян.

Ключові слова: провадження за зверненням громадян, скарга, заява, пропозиція, електронна петиція, запит на інформацію.

PECULIARITIES, SOCIAL PURPOSE AND TYPES OF PROCEEDINGS AT THE APPEAL OF CITIZENS

Kolesnikova Maria Viktorivna,

Candidate of Law,

Associate Professor of the Department
administrative, commercial law
and financial and economic security
(Educational and scientific Institute
of Law, Sumy State University, Sumy,
Ukraine)

Sagaidak Viktoria Olehivna,

3 year student of "Law" speciality

(Academic Research Institute of Law,
Sumy State University, Sumy, Ukraine)

The building of a social, democratic and legal state is directly related to the balanced development, which consists in granting, ensuring, realizing and strengthening the subjective rights, freedoms and legitimate interests of citizens. One of the ways to protect and ensure the rights, freedoms and legitimate interests of citizens is to give the state the right to apply to public authorities or local authorities or other organizations to file a complaint, proposal or application. At the same time, they play a role in upholding the rule of law and the rule of law in public administration. The degree of observance of the principle of legality and the rule of law in the state directly follows from the level of participation of citizens in state affairs. However, the presence of a very large number of complaints and comments on the activities of public authorities or local governments is a negative indicator and a sign of concern, because it means that the state needs to change something significantly, and implement measures to improve the work of such bodies and organizations. One of the most powerful steps to preserve and strengthen the rule of law is the continuous improvement, first of all, of legislation and, above all, administrative and procedural norms that regulate the provision of rights and interests of citizens by applying, because without changes to laws it is impossible to start acting, because this is the so-called framework, which serves to start practical activities, ie the implementation and enforcement of legislation in practice.

Citizens' appeals are the best way to realize their rights and interests at the legal level, as such appeals can concern various aspects of public life – from the national to the subjective interests of each citizen.

The scientific article analyzes the features, social purpose, types of proceedings at the request of citizens on the basis of and with the help of legal framework and works, as well as scientific research of domestic Ukrainian scientists who determine this issue. The concept of electronic petition as a kind of citizens' appeals is studied. The introduction of information technology in the practice of public administration is a requirement of modernity and the key to its effective implementation, as all developed countries aim to implement an effective and powerful e-government.

Key words: proceedings on citizens' appeals, complaint, statement, proposal, electronic petition, request for information.

Постановка проблеми: на сьогоднішній день проблематика дослідженої теми полягає у соціальній значущості проблеми забезпечення захисту права на звернення на сучасному етапі державного будівництва України. Значимість проваджень за

зверненням громадян є істотною тому, що дані права визнаються конституційними, не зважаючи на прогалини у їх забезпеченні. Становлення соціальної, демократичної та правової держави, а також формування громадянського суспільства потребують більш детального вивчення такого конституційного права як звернення громадян, які полягають у вільному вираженні своїх поглядів та переконань, захисту своїх прав, можливості отримання інформації від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також у можливості брати безпосередню участь в управлінні державними справами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями правової природи, механізмів та особливостей захисту людського права на звернення займалися такі видатні українські науковці: Левковець А. С., Волох О. К., Котляревська Г. М., Біла-Тюріна Ю. З., Дніпров О. С., Іващенко І. Ю., Рижук І. В., Буранов І. Ю., Магда С. О. та багато інших вчених.

Метою статті є здійснення аналізу особливостей та соціального призначення інституту звернень громадян, а також визначення різновидів проваджень за зверненням громадян.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про звернення громадян» «громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення. Військовослужбовці, працівники органів внутрішніх справ і державної безпеки, а також особи рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України мають право подавати звернення, які не стосуються їх службової діяльності. Особи, які не є громадянами України і законно знаходяться на її території, мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами» [1].

Конституцією України, а саме статтею 40, закріплено право громадян «направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [2].

Варто погодитися із думкою Левковець А. С. та Волох О. К., які зазначають, що завдяки наданому державою праву на звернення громадяни можуть впливати на покращення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, різноманітних організацій, установ та підприємств, брати участь в управлінні державними, а також громадськими справами [3].

Однак, як слушно зазначають Котляревська Г. М. та Біла-Тюріна Ю. З., що інститут звернень фізичних осіб має двояке функціональне призначення. З одного боку, існування інституту звернень громадян спрямовано на залучення суспільства до участі у публічному адмініструванні та до вирішення державно та місцево важливих питань. З іншого боку, інститут звернень громадян спрямований на відновлення порушеного права фізичної особи шляхом звернення [4, 5].

Наприклад, Іващенко І. Ю. характеризує поняття інституту звернення громадян як своєрідну форму громадського контролю за допомогою якого виражаються погляди, пропозиції чи невдоволення громадян тими чи іншими діями органів державної влади, які повинні бути розглянуті та з приводу яких необхідно прийняти рішення [6]

Згідно із Законом України «Про звернення громадян» під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги [1].

Вказані вище види звернень громадян варто класифікувати залежно від їх змісту.

Під пропозицією слід розуміти звернення особи, яке полягає у наданні поради, зауваження або рекомендації з питань роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, депутатів та інших посадових осіб. У такій формі подання звернення громадяни мають право висловити власне твердження з метою врегулювання відносин у суспільстві та покращення рівня життя населення.

Заявою або клопотанням є звернення громадян з проханням щодо допомоги, яка полягає у забезпеченні гарантованими Основним Законом України та іншими чинними законами України їх прав й законних інтересів. Також із заявою можна звернутися до владних органів та посадових осіб з метою повідомити щодо порушення вимог законодавства або інших недоліків у роботі підприємств та організацій, а також посадових осіб.

Скаргою є таке звернення особи, яке полягає у оскарженні діянь органів державної влади та посадових осіб, а також у бажанні поновлення їх порушених прав та інтересів.

Слід також зазначити, що крім вище перелічених видів звернень громадян, Закон України «Про доступ до публічної інформації» виділяє ще один вид звернення залежно від змісту – запит на інформацію. Відповідно до статті 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації» запит на інформацію – прохання громадянина у відношенні до розпорядника інформації надати публічну інформацію, яка знаходиться в його безпосередньому володінні. Окрім того, громадянин може звернутися з відповідним запитом за інформацією незалежно від того, стосується ця інформація його особисто або ні, а також особа має право не пояснювати причини подання такого запиту [7].

Залежно від форми звернення бувають усні та письмові. За типом: телеграма; лист; усне. За формою надходження: відправлені поштою (електронною поштою); за допомогою телефонного зв'язку; на особистому прийомі; через уповноважену особу; через владні органи; через засоби масової інформації [8].

Залежно від кількісного складу суб'єктів звернення можуть бути подані індивідуально, колективно або анонімно. Індивідуальне звернення – це таке звернення, яке подане окремою особою особисто або через уповноважену ним особу у відношенні до органів владних повноважень та їх посадових осіб. Прикладом до вищесказаного може стати звернення щодо захисту прав та законних інтересів особи, яка визнана судом недієздатною. Колективне звернення полягає у наданні звернення групою осіб чи певним колективом громадян, працівників, членів громадських формувань до органів владних повноважень, їх посадових осіб. Групою осіб є дві або більше осіб, які подали відповідне звернення. Анонімно звернення – це письмове звернення, у якому не визначено місце проживання заявника чи оскаржувача та яке ним не підписане, а також таке, з аналізу якого неможливо встановити особу, яка подала таке звернення [3].

За категоріями авторів звернень: учасник війни; дитина війни; інвалід Великої Вітчизняної війни; інвалід війни; учасник бойових дій; ветеран праці; інвалід I групи; інвалід II групи; інвалід III групи; дитина-інвалід; одинока мати; мати-героїня; багатодітна сім'я; особа, що потерпіла від Чорнобильської катастрофи; учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; герой України; герой Радянського Союзу; герой Соціалістичної Праці; дитина; інші категорії. Так, наприклад, за соціальним

станом авторів звернень: пенсіонер; робітник; селянин; працівник бюджетної сфери; державний службовець; військовослужбовець; підприємець; безробітний; учень, студент; служитель релігійної організації; особа, що позбавлена волі; особа, воля якої обмежена [8].

Варто зазначити, що спеціальною правосуб'єктністю в межах права на подання звернення наділено суб'єкта, який є Героєм Радянського Союзу або Героєм Соціалістичної Праці, а також особою з інвалідністю внаслідок військових дій. Визначені категорії осіб мають право на розгляд та вирішення поданих ними звернень у першочерговому порядку [4]. Правові засади, які визначають право на першочерговий розгляд звернень від Героїв Радянського Союзу й від Героїв Соціалістичної Праці зазначені у статті десятій Декрету Кабінету Міністрів України «Про пільги Героям Радянського Союзу і повним кавалерам ордена Слави» [9], а також визначені в Указі Президента України «Про пільги Героям Соціалістичної Праці» [10].

За ознакою надходження звернення може бути:

- первинне;
- повторне – це звернення, якщо питання в першому зверненні не вирішено по суті;
- дублетне – це звернення одного й того ж громадянина щодо одного й того ж самого питання, яке надіслане різними адресатам та надійшло на розгляд до однієї і тієї ж самої організації;
- неодноразове – це таке звернення особи, яке надходить до органу влади щодо одного і того ж самого питання та надсилається особою за короткий період часу, а на попереднє звернення відповідь ще не надано чи надано достатньо обґрунтовану відповідь, проте заявник із яких-небудь причин продовжує надсилати звернення із таким самим за змістом питанням;

- масове звернення – це звернення, яке надходять до органу влади у дуже великій кількості від різних осіб із однаковим за суттю питанням [3].

Як слушно зазначає Дніпров О. С., що кожен із згаданих вище видів звернень фізичних осіб, у разі його надходження до відповідного органу публічної влади, є підставою для початку реалізації конкретних юридично значущих дій, тобто – адміністративних процедур розгляду звернень громадян, що є визначальним елементом адміністративно-правового регулювання звернень громадян [11].

Більш детального вивчення потребує такий різновид звернень громадян як електронна петиція. Однією з особливих форм колективного звернення громадян до глави держави, уряду, парламенту, органу місцевого самоврядування є електронна петиція, яка подається і розглядається у порядку, передбаченому статтею 23¹ Закону України «Про звернення громадян». Відповідно до вищевказаної статті громадяни України мають право звернутися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування із електронною петицією через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції [1].

Наприклад, Рижук І. В. вважає, що впровадження у практику публічного врядування адміністративно-організаційних форм електронних звернень (петицій) громадян до органів публічної влади у системі публічного врядування України є великим кроком уперед, адже наявність такого механізму у державі має на меті поглиблення становлення демократії у суспільстві, а також впровадження дієвого засобу комунікації між індивідуумом та державою. Не можна не погодитися з думкою Рижук І. В., що впровадження інформаційних технологій в практику публічного управління є вимогою сучасності і запорукою його ефективної реалізації, оскільки усі розвинуті держави мають за мету впровадження дієвого та потужного електронного уряду. Практичною

діяльністю встановлено, що результативна та стійка взаємодія неможлива без впровадження електронних засобів комунікації. На сьогоднішній день така форма звернення громадян як електронна петиція до органів публічної влади активно використовується в демократичних державах [12].

Вперше про електронну петицію згадується у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації». Відповідно, електронна петиція означає колективне звернення в електронній формі у вигляді тексту скарги (протесту) та/або пропозиції, на яку адресат (суб'єкт владних повноважень) публічно оголошує про свою позицію щодо згоди чи незгоди по суті петиції, інформує про аргументи у разі незгоди та організовує спільну з авторами та їх прихильниками роботу з розроблення та втілення плану реалізації петиції у разі згоди [13].

Котляревська Г. М. відокремлює такі стадії подання електронної петиції:

- 1) створення електронної петиції;
- 2) оприлюднення електронної петиції на офіційному веб-сайті суб'єкта, до якого подано електронну петицію;
- 3) розгляд електронної петиції;
- 4) надання відповіді на електронну петицію [4].

Висновки. Таким чином, науковий аналіз вищевикладеного матеріалу дає нам змогу сформулювати наступні підсумки. У даній статті було досліджено особливості, соціальне призначення та різновиди проваджень за зверненням громадян. Інститут звернення громадян є однією з форм участі населення у соціальних, економічних і політичних процесах, які є складовою публічної влади. Звернення громадян формують взаємодію населення та держави, а ще підвищують ефективність рішення проблем, що виникають у процесі забезпечення прав, свобод та законних інтересів народу.

Список використаних джерел:

1. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>
2. Конституція України: станом на 1 січня 2020 р./ *Верховна Рада України*. Харків: Право, 2020. 3, 55, 124, 129 ст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Левковець А. С., Волох О. К. Форма та види звернення громадян: їх характеристика та особливості. *До 100-річчя НАВС: традиції та сучасні напрямки розвитку наукових шкіл НАВС у реалізації принципів публічної безпеки та порядку*: матеріали підсумкової науково-теоретичної конференції наукового товариства курсантів та студентів інституту, 15 квітня, 2020 рік. Київ: Навч.-наук. інст. № 3 Нац. акад. внут. справ, 2020. С. 118-121. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/18435/1/36.%20тез%20конфер.%20курс.%202020%20НІ%20№%203_p118-121.pdf
4. Котляревська Г. М. Адміністративно-правове забезпечення механізму звернення громадян в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Запоріжжя: ЗНУ. 2020. 434 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/07_2020/Kotliarevska.pdf
5. Біла-Тюріна Ю. З. Звернення громадян як засіб забезпечення законності у публічному адмініструванні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, 21 травня, 2021 рік. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 29-32.

URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15509/Біла-Тюріна%20Ю.3.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

6. Іващенко І. Ю. Адміністративно-правове регулювання звернення громадян в Україні. *Наукові записки*. 2019. № 6. С. 98-101. URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/6_2019/98-101.pdf

7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#top>

8. Про затвердження Класифікатора звернень громадян: Постанова КМУ від 24 вересня 2008 року № 858. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-2008-п#Text>

9. Про пільги Героям Радянського Союзу і повним Кавалерам ордена Слави: Декрет КМУ від 23 квітня 1993 року N 37-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-93#top>

10. Про пільги Героям Соціалістичної Праці: Указ Президента України від 28 жовтня 1993 року № 492/93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/492/93#Text>

11. Дніпров О. С. Механізм адміністративно-правового регулювання процедури розгляду звернень громадян. *Наукові записки*. 2020. № 9. С. 69-73. URL: <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/30/20>

12. Рижук І. В. Електронна петиція як адміністративно-організаційна форма звернень громадян до органів публічної влади. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 2-6 березня, 2021 рік*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 447-448. URL: http://feb.tsatu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Zbirnik_Publiczna_vlada_2-6.03.2021.pdf#page=447

13. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження КМУ від 8 листопада 2017 року № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-р#Text>

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.16>

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Кузьменко Юлія Василівна,
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена актуальному питанню сьогодення аналізу адміністративно-правових аспектів ефективності функціонування системи державного фінансового контролю України. Визначено, що державний фінансовий контроль один із основних чинників впливу на позитивний розвиток країни який сприяє ефективному і законному керуванню централізованими та децентралізованими фондами коштів. Перераховано адміністративні інститути, що відповідно до чинного законодавства України, здійснюють державний фінансовий контроль (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Міністерство фінансів України, Рахункова палата, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних рад). Акцентовано увагу на тому, що метою протидії таким правопорушенням як порушення правил про валютні операції; ухилення від подання декларації про доходи; порушення законодавства з фінансових питань; несвоєчасне здавання виторгу; незаконне розголошення або використання інформації, що становить банківську таємницю; порушення законодавства про бюджетну систему України та ін. необхідним є загальнодержавний фінансовий контроль, який посідає чільне місце в системі державного адміністративного управління. Зазначено, що процедура бюджетного контролю повинна бути націлена на виконання основних принципів фінансових відносин: законності, доцільності та ефективності діяльності щодо розпорядження та використання коштів органами державної влади. Відмічено, що складовими якісного функціонування державних контролюючих служб і організацій повинні стати фінансове управління та контроль, системний внутрішній аудит, оптимізація і відхід від дублювання виконання завдань контролю за обігом в правовій площині державними фінансами, посилення ролі внутрішнього фінансового контролю. Впровадження в сучасні реалії окреслених умов можливе за умови модернізації системи державного контролю, а також наявності відповідного наукового, технічного, методичного, кадрового забезпечення державних органів влади.

Ключові слова: контроль, державне управління, державний фінансовий контроль, система державного контролю, функція управління, оцінка ефективності.

STATE FINANCIAL CONTROL: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS

Kuzmenko Iuliia Vasylivna,
PhD, Assistant Professor,
Professor Department of Administrative
Law and Administrative Procedure
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

The article is devoted to the topical issue of the current analysis of administrative and legal aspects of the effectiveness of the system of state financial control of Ukraine. It is determined that the state financial control is one of the main factors influencing the positive development of the country, which contributes to the effective and legal management of centralized and decentralized funds. The list of administrative institutions that carry out state financial control in accordance with current legislation in Ukraine (President of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, National Bank of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine, Accounting Chamber, local state administrations and executive bodies). Emphasis is placed on the fact that the purpose of counteracting such offenses as violation of the rules on foreign exchange transactions; evasion of filing income tax returns; violation of financial legislation; untimely delivery of proceeds; illegal disclosure or use of information constituting bank secrecy; violation of the legislation on the budget system of Ukraine, etc. it is necessary to have national financial control, which occupies a prominent place in the system of public administration. It is noted that the procedure of budget control should be aimed at implementing the basic principles of financial relations: legality, expediency and efficiency of activities for the disposal and use of funds by public authorities. It is noted that the components of quality functioning of state control services and organizations should be financial management and control, systematic internal audit, optimization and avoidance of duplication of tasks of control over legal circulation in public finance, strengthening the role of internal financial control. Implementation of the outlined conditions in modern realities is possible under the condition of modernization of the system of state control, as well as the availability of appropriate scientific, technical, methodological, staffing of public authorities.

Key words: control, public administration, state financial control, system of state control, management function, efficiency assessment.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасному етапу розвитку економічної сфери України притаманні такі ознаки: занепад промисловості, поширення тіньової економіки, зростання правопорушень в усіх напрямках народного господарства, послаблення державного контролю в умовах латентної війни, зниження рівня правосвідомості громадян, поглиблення інфляційних процесів, нарощення державного боргу, скорочення робочих місць тощо. Усі перераховані фактори, безперечно, негативно впливають на загальну економічну ситуацію в державі та значно актуалізують питання забезпечення ефективного державного фінансового контролю. Важливо, що «процес удосконалення стратегії мобілізації, розподілу та контролю бюджетних фінансів потребує постійної уваги науковців і практиків крізь призму своєї продуктивності і доцільності витрат» [4, с. 52]. Оскільки цей інструмент виступає основним важелем впливу для позитивного розвитку країни, сприяє ефективному і законному керуванню централізованими та децентралізованими фондами коштів, впливає на рівень економічної безпеки країни.

Інтеграційні процеси України в світовий економічний та правовий простір обумовлені впровадженням загальноприйнятих міжнародних норм, стандартів і вимог. Не є винятком і державний фінансовий контроль та етапи реформування цієї системи відповідно до вимог світового ринку. А тому так «необхідне застосування таких засобів, які органічно поєднують у собі правові та організаційні можливості з мінімальними наслідками виникнення конфліктних ситуацій» [6, с. 84] в сфері державних фінансів. Необхідне й переосмислення ролі держави у здійсненні фінансового контролю і органів державного управління зокрема, концепції зовнішнього та внутрішнього фінансового контролю, взаємозв'язків структурних елементів державного контролю, як цілісної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло вітчизняних та зарубіжних вчених досліджували дану проблематику у своїх наукових розвідках, зокрема: Д. Баранова, З. Варналій, Дж. Вайнер, Н. Виговська, О. Власюк, В. Геєць, А. Гончарук, А. Ділот, Т. Ейдт, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, К. Карсон, Б. Контіні, А. Френз, Ч. Константіно, Т. Ковальчук, І. Лютий, В. Мандибура, А. Мокій, О. Шевчук, Ф. Шнайдер, І. Якимчук, О. Ярова та ін.

Мета статті – проаналізувати адміністративно-правові аспекти ефективності функціонування системи державного фінансового контролю України.

Виклад основного матеріалу. Варто відмітити, що фінансове правопорушення – це порушення щодо врегульованого фінансово-правовою нормою механізму мобілізації, розподілу та використання фондів коштів, за яке відповідно чинному законодавству передбачено юридичну відповідальність. До таких, наприклад, відносять: порушення правил про валютні операції; ухилення від подання декларації про доходи; порушення законодавства з фінансових питань; несвоєчасне здавання виторгу; незаконне розголошення або використання інформації, що становить банківську таємницю; порушення законодавства про бюджетну систему України та ін. З метою протидії таким правопорушенням необхідним є загальнодержавний фінансовий контроль, який посідає чільне місце в системі державного адміністративного управління.

Відповідно до чинного законодавства в Україні державний фінансовий контроль здійснюють: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Міністерство фінансів України, Рахункова палата, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних рада та ін.

Варто пам'ятати, що виконання функції органів державного фінансового контролю полягають у забезпеченні раціонального застосування державою економічних процесів в умовах різних форм та видів власності, економічної самостійності виробників, вільного підприємництва, доступу до світового ринку, ринкових відносин у системі вільної економіки. Аналіз законодавства, організаційних процесів, інформаційного простору, комунікативного та методологічного забезпечення свідчить про значні прогалини щодо реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю.

Серед недоліків законодавчого характеру слід назвати недостатнє правове забезпечення процесу формування в країні цілісної системи фінансового контролю. Це стосується визнаних законом органів і суб'єктів, яким делеговано право на здійснення спеціалізованого державного фінансового контролю, зокрема їх статусу, функцій, повноважень, взаємовідносин і підзвітності. А тому значне коло правопорушень у сфері бюджетних відносин обумовлено недосконалістю правового простору України. Бюджетний контроль дуже важливий для будь-якої держави, оскільки бюджетний процес охоплює формування, розгляд, затвердження, а також виконання державного

та місцевого бюджетів. Дуже важливо на всіх перерахованих стадіях здійснювати контроль не лише з боку держави, а й з боку громадськості.

До недоліків організаційного характеру можна віднести відсутність переліку органів і суб'єктів, на яких покладено в Україні виконання функцій державного фінансового контролю, їх повноважень. Що призводить до нереалізованості відповідних повноважень організації і здійснення контролю. Незважаючи на те, що Конституцією України та чинними нормативно-правовими актами частково регламентовано повноваження та функції цих органів у сфері державного фінансового контролю, загального рамкового нормативно-правового акта, який би визначав завдання того чи іншого виду контролю й моделював систему контролюючих інституцій відповідно до поставлених завдань, наразі немає [5].

Вітчизняні вчені відмічають, що у системі управління нашої держави практично повністю відсутній належний державний фінансовий контроль за: використанням державної та комунальної власності; фінансовими ресурсами місцевих органів влади і самоврядування; дохідною частиною бюджету країни [3]; моніторингом та перевіркою процедури державних закупівель. Як наслідок, більшість функцій дублюється, відбувається паралелізм у роботі контролюючих органів, а також надмірне перевантаження ревізіями та перевітками деяких об'єктів господарювання.

До того ж, нормативно-правові акти, що визначають діяльність спеціальних органів фінансового контролю є суперечливими та не охоплюють останні зміни в законодавстві та вимог суспільства нашого часу.

Розглядаючи норми Бюджетного кодексу України, слід виділити розділ 5 «Контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за порушення бюджетного законодавства», де передбачено повноваження вищих органів державної влади в сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Проте необхідно зауважити, що ці норми частково охоплюють особливості відносин у сфері контрольної діяльності та розкривають їх специфічні характеристики, а тому лише частково розкривають процедуру та сутність даного виду контролю.

У частині 2 статті 19 Конституції України поверхнево також закріплено вимоги, за якими повинні відповідати організаційні форми бюджетного контролю: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [2, с. 9]. Таким чином мета бюджетного контролю полягає в сприянні реалізації фінансової державної політики, підвищенні продуктивності процесів мобілізації, розподілу та використання державних фінансових ресурсів. Процедура бюджетного контролю повинна бути націлена на виконання основних принципів фінансових відносин: законності, доцільності та ефективності діяльності щодо розпорядження та використання коштів органами державної влади.

Важливою проблемою, що зменшує ефективність діяльності органів бюджетного контролю, є недостатня увага проведення аналітичної роботи та вироблення стратегії на попередні роки. На нашу думку, доречно було б до основних завдань органів, що здійснюють фінансовий контроль, окрім перевірки органів, які здійснюють розподіл та використання бюджетних коштів, включити аналітичну роботу. На основі такого аналізу можливо було б виокремити основні чинники, що негативно впливають на ефективність використання та розподілу коштів, і в подальшому зацентрувати свою діяльність на знищенні виявлених недоліків. Такий підхід дозволить бюджетним установам рентабельно розподіляти та використовувати державні кошти.

Негативним чинником необхідно назвати й наявність великої кількості нормативно-правових актів, що дублюють функції органів державної влади по здійсненню

фінансового контролю. Більш того, акти містять колізії, наприклад, по різному трактують тотожні поняття, де запропоновано різні класифікації форм здійснення даного виду контролю. Ми погоджуємося із думкою Бурдонової О., що саме відсутність єдиного нормативного акта з послідовно врегульованими нормами права порядком проведення бюджетного контролю перешкоджає завершенню створення правових засад функціонування цілісної системи бюджетного контролю в Україні [1].

Цілком логічно, що від ефективності державного внутрішнього фінансового контролю залежить продуктивність державного управління в умовах постійних змін на світовому та внутрішніх ринках, потреб і пріоритетів країни. Разом з тим конструктивним є вивчення існуючих систем контролю державного сектора інших країн та імплементація кращого досвіду в національну систему фінансового контролю.

Метою нарощення якісного чинника системи державного управління, є такі кроки, як впровадження новітніх науково-технічних досягнень, постійний моніторинг та оцінка якості державного контролю у сфері державних фінансів, що призведе його у відповідність до вимог суспільства, країни і світових партнерів. Тому ціль оновлення і розвитку державного внутрішнього фінансового контролю слід вбачати у впровадженні централізованого й децентралізованого внутрішнього аудиту та інспектування.

Потреба в інспектуванні в реаліях України є достатньо виправданою, оскільки обумовлена досить низьким рівнем фінансової дисципліни, особливо у бюджетній сфері, відсутністю системного підходу контролю та аудиту. Значний розрив у часі між цими операціями призводить до зменшення можливостей, а інколи й неможливості, усунення порушень у сфері здійснення операцій з бюджетними коштами.

Для посилення контролю за державними коштами також слід постійно вдосконалювати:

- імплантацію конструктивного досвіду та орієнтацію на основні принципи системи контролю у країнах Європейського союзу;
- систему фінансового аудиту, операційного аудиту, ревізії, що має гарантувати належний та ефективний контроль на державному рівні;
- підходи щодо інформаційної та технічної взаємодії баз органів державного фінансового контролю з іншими контролюючими чи наглядовими організаціями;
- алгоритм прийняття податковими органами форм податкової звітності повинен включати застосування оцінки ризиків, що потребує в свою чергу внесення змін до податкового законодавства України;
- процедуру державних закупівель для забезпечення їх прозорості і унеможливлення правопорушень;
- механізм виконання договорів держзакупівель та закупівель об'єктів квазідержавного сектора економіки;
- підходи до оцінювання продуктивності та роботи в сфері державних закупівель.

Висновки. Робимо висновок, на сучасному етапі розвитку економічних відносин в Україні актуальним залишається питання щодо фінансового контролю держави. Складовими якісного функціонування державних контролюючих служб і організацій повинні стати фінансове управління та контроль, системний внутрішній аудит, оптимізація і відхід від дублювання виконання завдань контролю за обігом державних фінансів, посилення ролі внутрішнього фінансового контролю. Впровадження в сучасні реалії окреслених умов можливе за умови модернізації системи державного контролю, а також наявності відповідного наукового, технічного, методичного, кадрового забезпечення державних органів влади.

Перспективними для подальшого наукового дослідження є висвітлення державної системи фінансового контролю через призму забезпечення національної безпеки країни.

Список використаних джерел:

1. Гетманець О. П. Правові принципи бюджетного контролю. 2017. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3050?locale-attribute=uk> (дата звернення: 12.01.2022).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 13.01.2022).
3. Кузьменко О. Інтеграція Рахункової палати України до міжнародних інститутів вищого незалежного фінансового контролю. *Фінансове право*. 2013. № 4. С. 83–92.
4. Кузьменко Ю. В., Шабага Т. М. Дотримання конституційних засад у процесі прийняття державного бюджету. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 18. С. 50–55.
5. Мельничук В. Фінансовий контроль як необхідна складова державного управління. *Голос України*. 2011. № 159. С. 4–5.
6. Новікова М.М. Правова та організаційна природа договору аутсорсингу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 83–85.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.17>

ОСОБЛИВОСТІ ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Миронюк Роман Вікторович,
доктор юридичного наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права, процесу та адміністративної
діяльності
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID: 0000-0002-9620-5451

Сластнікова Ганна Олександрівна,
аспірант кафедри адміністративного
права, процесу та адміністративної
діяльності
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

У статті здійснено аналіз вітчизняного законодавства, вітчизняної практики застосування такого заходу відсічі збройної агресії під час воєнного стану як примусового вилучення майна для суспільної необхідності, та висловлено науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення законодавчих підстав його застосування орієнтуючись на необхідність забезпечення захисту прав громадян та юридичних осіб.

З'ясовано, що процедури відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності можна віднести процедури відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності та процедури відчуження приватного та комунального (муніципального) майна в умовах правового режиму воєнного стану. Встановлено, що дані процедури є адміністративними, оскільки здійснюється за ініціативи суб'єктів владних повноважень на виконання останніми владно-управлінських функцій та в межах публічно-правових відносин, також необхідно вказати на схожість правової природи даних процедур та порядку їх реалізації, однак з відмінністю в приводах, об'єктах відчуження та порядку їх судового оскарження та вади процедури відчуження індивідуального майна в умовах правового режиму воєнного стану, зокрема стосовно обмеження прав власників майна та відсутності обмежень повноважень суб'єктів владних повноважень.

Доведено, що в Законі про відчуження в умовах воєнного стану необхідно визначити перелік рухомого та нерухомого приватного та комунального майна, яке не може бути примусово вилучено для суспільних потреб та потреб національної оборони в умовах воєнного стану, яке має стратегічне значення для розвитку економіки (високотехнологічне сільськогосподарське обладнання, механізми обробки землі, майнові комплекси ресурсного забезпечення та ін.); а на рівні Постанови КМУ необхідно систематизувати порядок примусового вилучення для суспільних потреб та потреб

національної оборони рухомого та нерухомого приватного та комунального майна і порядок відшкодування шкоди власникам такого майна.

Ключові слова: примусове відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, відчуження в умовах воєнного стану, правове регулювання, напрямки удосконалення законодавства.

FEATURES OF ALIENATION OF PROPERTY IN MARTIAL LAW: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

Mironyuk Roman Viktorovych,
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department
of Administrative Law, Process
and Administrative Activity
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

Slastnikova Hanna Oleksandrivna,
Postgraduate Student at the Department
of Administrative Law, Process
and Administrative Activity
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

The article analyzes the domestic legislation, domestic practice of using such a measure to repel armed aggression during martial law as forcible seizure of property for public necessity, and presents scientifically sound proposals to improve the legal basis for its application based on the need to protect the rights of citizens and legal entities.

It was found that the procedures for the alienation of property for public needs or for reasons of public necessity can include procedures for the alienation of land, other immovable property located on them, which are privately owned and the procedure for alienation of private and municipal (municipal) property under the legal regime of martial law. It is established that these procedures are administrative, as it is carried out at the initiative of the subjects of power to perform the last power-management functions and within public relations, it is also necessary to point out the similarity of legal nature of these procedures and their implementation, but reasons, objects of alienation and the procedure for their judicial appeal and defects in the procedure of alienation of individual property under martial law, in particular regarding the restriction of property rights and lack of restrictions on the powers of subjects of power.

It is proved that the Law on Alienation under Martial Law should define the list of movable and immovable private and communal property that cannot be forcibly confiscated for public and national defense needs under martial law, which is of strategic importance for economic development (high-tech agricultural equipment, land cultivation mechanisms, property complexes of resource provision, etc.); and at the level of the Resolution of the Cabinet of Ministers it is necessary to systematize the procedure for forced seizure of movable and immovable private and communal property for public needs and the needs of national defense and the procedure for compensating the owners of such property.

Key words: compulsory alienation of property for public needs or for reasons of public necessity, alienation under martial law, legal regulation, areas for improving legislation.

Постановка наукової проблеми. Адміністративно-правові засади примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності закладені в статті 41 Конституції України, в якій визначено що «примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості» [1]. Ці підстави є виключними, при їх наявності може бути порушено одне із основних конституційних прав – право приватної власності. Необхідність примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності виникає у всіх цивілізованих спільнотах які прагнуть до розвитку, а його порядок урегульовано на рівні Конституції та законів.

Слід зауважити, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності здійснюється зазвичай органами публічної влади для задоволення потреб громади (суспільних потреб) у розширенні автодорожньої, культурної, освітньої, спортивної інфраструктури за рахунок перед усім викупу приватних земельних ділянок, які знаходяться в зонах перспективної громадської забудови, в той же час є приватною власністю і потребують цивілізованих підходів щодо їх оплатної передачі для громадських потреб, а саме – виплати адекватних сум компенсаційного відшкодування вартості даних земель для власників та звернення цих земельних ділянок для першочергових суспільних потреб (розширення автодоріг, будівництва аеропортів, будівництва об'єктів критичної та соціальної інфраструктури). І тільки при таких умовах примусове відчуження є законним і таким, що не викликає конфлікту між органами публічної влади та фізичними і юридичними особами щодо права власності. Тут спрацьовує принцип «пріоритетності суспільних потреб над приватними». Таким чином ретельне дотримання законності при здійсненні процедур примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності є запорукою гарантування права приватної власності та реалізації права ефективного використання та розвитку суспільної інфраструктури.

Примусове вилучення майна з мотивів суспільної необхідності здійснюється як виняток в період введення надзвичайного стану для ліквідації негативних наслідків, які стали підставою надзвичайного стану (оповзні, повені руйнівного характеру, значне поширення площ пожеж, техногенні явища та катастрофи). Як виключення примусове вилучення майна з мотивів суспільної необхідності може здійснюватися в період введення воєнного стану, наразі необхідність запровадження якого була викликана введенням на підставі Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану» у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України [2]. Саме в п.3 цього документу, на вимогу законодавства визначено можливість у разі необхідності обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права власності, передбаченого статтями 41 – 44 Конституції України.

Введення воєнного стану в Україні ставить нові виклики перед Україною, які за 30-річну історію існування сучасної незалежної України виникають вперше і зумовлюють застосування критичних (не властивих нормальному розвитку держави) норм, реалізація яких може через обмеження певних прав громадян забезпечити належну обороноздатність країни, створити можливості для відсічі збройної агресії та забезпечити конституційні права громадян, зокрема в тому числі на захист їх права власності.

У зв'язку з цим виникає необхідність повернутись до наукового аналізу вітчизняного законодавства, вітчизняної практики застосування такого заходу відсічі збройної агресії під час воєнного стану як примусового вилучення майна для суспільної необхідності, та висловити науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення

законодавчих підстав його застосування орієнтуючись на необхідність забезпечення захисту прав громадян та юридичних осіб, що і формуватиме завдання наукового дослідження в межах цієї статті.

Виклад основних положень. Правові відносини, що виникають з приводу примусового відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану, врегульовані Законом України «Про правовий режим воєнного стану» (далі- Закон про воєнний стан) [3] та Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» (далі – Закон про відчуження в умовах воєнного стану) [4].

Нижче доцільно здійснити аналіз підстав, умов та процедури примусового відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану, виокремити вади правового регулювання цієї процедури та запропонувати окремі шляхи її удосконалення.

Об'єктом відчуження в умовах воєнного стану є індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання. Відповідно до Цивільного кодексу України, а саме статті 190 «майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки»; в свою чергу в статті 181 ЦПКУ вказує, що до майна – речей слід відносити «нерухомі речі (нерухоме майно, нерухомість) – земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення» [5]. З огляду на це об'єктом відчуження в умовах воєнного стану може бути крім рухомого майна і нерухоме майно – земельні ділянки, які знаходяться у приватній або комунальній власності. В той же час слід зауважити, що стаття 8 Закону про воєнний стан, яка передбачає примусове відчуження майна як заходу правового режиму воєнного стану може поширюватись і на нерухоме майно – земельні ділянки. На це вказує і норма статті 7 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності», в якій зазначено, що «органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та в порядку, визначених цим Законом, мають право викупу земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, для таких суспільних потреб для забезпечення національної безпеки і оборони [6]. Однак реалії введення воєнного стану та аналіз фактичних обставин захисту території України від збройної агресії росії вказує на те, що відсутня необхідність відчуження земельної ділянки для потреб оборони, однак частіше всього земельна ділянка може тимчасово бути зайнята військовими формуваннями для тимчасового розміщення військових частин, окопів та бліндажів та ін., що унеможливує її цільове використання власником, а відповідно власник не отримує прибуток з цієї земельної ділянки, тому на законодавчому рівні має бути урегульовано порядок відшкодування шкоди власнику земельної ділянки за час тимчасового її використання в період введення воєнного стану.

Одним із правових механізмів урегулювання цього питання може стати внесення відповідних змін до законодавства, а саме:

ч. 1 статті 8 Закону про воєнний стан доцільно доповнити п. 25 наступного змісту: *«примусово використовувати земельні ділянки, що перебувають у приватній або комунальній власності для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка з подальшим відшкодуванням збитків понесених її власниками»;*

статтю 3 Закону про відчуження в умовах воєнного стану доповнити ч.4 такого змісту: *«Примусове використання земельних ділянок, що перебувають у приватній або комунальній власності для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку може здійснюватися з відшкодуванням збитків понесених її власниками».*

Юридичною підставою відчуження майна є Указ Президента України «Про введення воєнного стану», прийнятий в установленому законом порядку та норма статті 8 «Заходи правового режиму воєнного стану» Закону про воєнний стан, яка вказує на те, що «в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану можуть примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка» [2]. Фактичною підставою відчуження майна в умовах воєнного стану є задоволення потреб військових формувань для ліквідації військової загрози, якщо наявного державного майна для належного забезпечення обороноздатності країни або ліквідації наслідків збройної агресії не достатньо; підставою для примусового відчуження такого майна не може бути необхідність поповнення матеріальних резервів Збройних сил України та підрозділів територіальної оборони у випадку, наприклад, завершення активної стадії бойових дій, які не підлягають негайному використанню. Для виключення зловживань щодо примусового відчуження приватного або комунального майна в період введення воєнного стану, а також з метою захисту права приватної (комунальної) власності доцільно в законі конкретизувати фактичні підстави такого відчуження, зокрема ст. 3 Закон про відчуження в умовах воєнного стану п.4 такого змісту: *«Примусове відчуження або вилучення майна, необхідного для відвернення або ліквідації наслідків надзвичайної ситуації або збройної агресії, що стали причиною введення правового режиму надзвичайного або воєнного стану, здійснюється у виключних випадках з метою його використання для термінової ліквідації надзвичайної ситуації, належного забезпечення обороноздатності країни або окремих її територій чи ліквідації наслідків збройної агресії, коли в даний момент не можливим є залучення публічних ресурсів (їх недостатності), що може призвести до завдання шкоди життю та здоров'ю громадян та територіальної цілісності держави».*

Також слід звернути увагу на *приводи* для відчуження публічного майна. Так підставою примусового відчуження майна є суспільна необхідність та задоволення суспільних потреб. При цьому в Законі про відчуження в умовах воєнного стану прямої вказівки на суспільну необхідність та суспільні потреби не вказується, однак під ними слід розуміти примусове відчуження індивідуально визначеного майна, яке необхідно для задоволення потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану та для відвернення чи ліквідації ситуації, що стали причиною введення правового режиму надзвичайного стану (ст. 6), без перерахування видів такого майна та конкретних способів його використання. Резюмуємо, що використання примусово відчужуваного індивідуального майна здійснюється для ліквідації наслідків воєнного стану у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, відповідно до Закону «Про правовий режим

воєнного стану» [3], тобто для державних (суспільних) потреб, що підтверджує спільність підстав такого відчуження.

Наразі необхідно звернути увагу на *умови* за яких здійснюється відчуження майна – відшкодування повної вартості примусово відчужуваного майна. Така умова визначена в ст. 3 Закону про відчуження в умовах воєнного стану, в якій зазначено, що «примусове відчуження майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану може здійснюватися з попереднім повним відшкодуванням його вартості, у разі неможливості попереднього повного відшкодування за примусово відчужене майно таке майно примусово відчужується з наступним повним відшкодуванням його вартості» [4]. Однак порядок такого відшкодування детально вписаний в Законі про відчуження землі [6], натомість такий порядок відсутній в Законі про відчуження в умовах воєнного стану, що є вадою правового регулювання з урахуванням того, що сучасний стан загрози територіальної цілісності безпеки та життя громадян під час нарощування збройної агресії росії є досить високий та й прогнози для подальшого недобросусідського відношення до України з боку росії є теж цілком очевидними. Нажаль тільки в загальному такий порядок визначений в Постанові Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 998 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [7].

Нижче доцільно звернути увагу на особливості правового регулювання процедури примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності в умовах воєнного стану.

Так, відповідно до статті 4 Закону про відчуження в умовах воєнного стану «примусове відчуження або вилучення майна у зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування, погодженим відповідно з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради. У місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження або вилучення майна здійснюється за рішенням військового командування без погодження з вищезазначеними органами» [4]. Про примусове відчуження або вилучення майна складається акт, в якому зазначаються: назва військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження або вилучення майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення; відомості про власника (власників) майна; відомості про документ, що встановлює право власності на майно (у разі наявності); опис майна, достатній для його ідентифікації; сума виплачених коштів (у разі попереднього повного відшкодування вартості майна).

Акт підписується власником майна або його законним представником і уповноваженими особами військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення, і скріплюється печатками військового командування та/або зазначених органів. У разі примусового відчуження майна до акта додається документ, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проводилася у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження. У разі відсутності особи, у якої відчужується або вилучається майно, або її законного представника під час складання акта про примусове відчуження або вилучення майна такий акт складається без її участі. У такому разі власник майна або його законний представник має право на ознайомлення з актом про примусове відчуження або вилучення майна.

Статтею 8 цього закону визначено, що «оцінка майна, що підлягає примусовому відчуженню, проводиться у порядку, встановленому законодавством про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність. У разі неможливості залучити до оцінки майна суб'єктів оціночної діяльності – суб'єктів господарювання така оцінка проводиться суб'єктами оціночної діяльності – органами державної влади або органами місцевого самоврядування за погодженням із власником майна. У разі відмови або відсутності власника майна зазначені органи мають право проводити таку оцінку самостійно». При цьому слід відзначити, що оцінка майна, за якою попередньому власнику було відшкодовано вартість примусово відчуженого майна, може бути оскаржена до суду. Право на відшкодування вартості майна (далі – компенсація) у разі його примусового відчуження в умовах правового режиму воєнного стану мають юридичні особи комунальної і приватної форми власності та фізичні особи, у яких відчужені будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану і відповідно їх правонаступники та спадкоємці.

Таким чином за цим законом власник має (зобов'язаний) передати своє майно на підставі акту примусового відчуження відповідному суб'єкту владних повноважень з отриманням відшкодування його вартості, та у відповідності до ст. 13 Закону має право звернутися до суду з позовом щодо відшкодування вартості примусово відчуженого майна. Дана категорія справ, відповідно до ст. 19 ЦПКУ [8] має вирішуватись в місцевих загальних судах в порядку цивільного. Попри те, що закон не передбачає право власника майна, яке підлягає примусовому відчуженню в умовах правового режиму воєнного стану оскаржувати рішення відповідного суб'єкта владних повноважень щодо відчуження такого майна таке право надано ст. 55 Конституції України, відповідно до якої «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб», яке реалізовано через норму ст. 19 КАСУ як можливість оскарження до адміністративного суду рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень [9].

В той же час окремі нормативні акти, які регулюють по-сутті одну групу відносин, носять не систематизований характер. Так в законі не зазначено, що порядок надання власником заяви про компенсацію за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Натомість подання такої заяви та порядок її розгляду визначено Порядком розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану [7], яким визначено механізм прийняття, розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану, відповідно до якого «заява про виплату наступної повної компенсації за примусово відчужене майно (далі – заява) приймається, обліковується і розглядається за місцем відчуження майна: в умовах правового режиму воєнного стану – військовим комісаріатом. До заяви додаються акт про примусове відчуження майна та висновок про вартість такого майна. Виплата повної компенсації здійснюється органами, що прийняли рішення про примусове відчуження майна, у порядку черговості оформлення висновків за рахунок і в межах коштів, передбачених у державному бюджеті для виплати наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Спори, пов'язані з виплатою наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, вирішуються в судовому порядку». Вважаємо, що для однозначного тлумачення порядку примусового

вилучення майна для суспільних потреб в період воєнного стану та отримання компенсації за таке майно, а також для виключення можливостей для оскарження підстав такого вилучення та відшкодування в судовому порядку, доцільно такий порядок урегулювати в Законі про відчуження в умовах воєнного стану.

В підсумку слід зазначити, що порівняльний аналіз правової природи та законодавчих підстав і процедур примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності дає можливість зробити ряд висновків: по-перше, до процедур відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності можна віднести процедури відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності та процедури відчуження приватного та комунального (муніципального) майна в умовах правового режиму воєнного стану; по-друге, дані процедури є адміністративними, оскільки здійснюється за ініціативи суб'єктів владних повноважень на виконання останніми владно-управлінських функцій та в межах публічно-правових відносин; по-третє, слід відмітити схожість правової природи даних процедур та порядку їх реалізації, однак з відмінністю в приводах, об'єктах відчуження та порядку їх судового оскарження; по-четверте, явну перевагу нормативного визначення процедури примусового відчуження землі і явними вадами процедури відчуження індивідуального майна в умовах правового режиму воєнного стану, зокрема стосовно обмеження прав власників майна та відсутності обмежень повноважень суб'єктів владних повноважень; по-п'яте, в Законі про відчуження в умовах воєнного стану необхідно визначити перелік рухомого та нерухомого приватного та комунального майна, яке не може бути примусово вилучено для суспільних потреб та потреб національної оборони в умовах воєнного стану, яке має стратегічне значення для розвитку економіки (високотехнологічне сільськогосподарське обладнання, механізми обробки землі, майнові комплекси ресурсного забезпечення та ін.); по-шосте, на рівні Постанови КМУ необхідно систематизувати порядок примусового вилучення для суспільних потреб та потреб національної оборони рухомого та нерухомого приватного та комунального майна і порядок відшкодування шкоди власникам такого майна.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141;
2. Про введення воєнного стану» у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 2 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст.250.
4. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 15. Ст.99.
5. Цивільний кодекс України: Закон України 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст.356.
6. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17 листопада 2009 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 1. ст. 2.
7. Про затвердження Порядку розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєн-

ного чи надзвичайного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 998. *Офіційний вісник України* офіційне видання від 09.11.2012. № 83. Стор. 70. Стаття 3354.

8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

9. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (з наступними змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, 37. Ст. 446.

УДК 343.95

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.18>

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ПІДРОЗДІЛІВ ЯК СУБ'ЄКТА СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Нікітін Анатолій Анатолійович,
доцент кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів, Україна)

У статті розглядаються поняття та структура правового статусу Національної поліції України та її підрозділів як суб'єкту сектору безпеки та оборони. Проаналізований зміст правового статусу Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці.

Проаналізований зміст понять «правовий статус», «правовий статус державного органу», «правовий статус Національної поліції України».

Наголошено що правовий статус є різновидом соціального статусу, який в свою чергу визначається як перелік певних правил поведінки. Встановлено що через права та обов'язки державного органу можна визначити його місце в правовій системі, прослідити та встановити мету та мотиви його створення, завдання які може ставити перед ним держава та інше.

Виявлено ряд проблемних питань, що стосуються невідповідності визначення правового статусу Національної поліції України та її підрозділів як суб'єкту сектору безпеки та оборони у Законі України «Про Національну поліцію» та Законах України «Про національну безпеку України», «Про основи національного спротиву»

Запропоноване власне поняття правового статусу Національної поліції України та її підрозділів як суб'єкту сектору безпеки та оборони. Запропонована власна структура правового статусу Національної поліції України та її підрозділів як суб'єкту сектору безпеки та оборони.

Наголошено, що не можливо зрозуміти специфіку Національної поліції України, як суб'єкту сектору безпеки і оборони без визначення її правового статусу в даній сфері. При цьому сама дефініція «правовий статус» серед вчених визначається неоднозначно та має певні погляди на її зміст. А без чіткого поняття «правовий статус» не можливо детальніше та більш точніше зрозуміти значення та важливість діяльності Національної поліції України в секторі безпеки і оборони. Теж саме стосується і структури правового статусу Національної поліції України, як суб'єкту сектору безпеки і оборони. До елементів якої можуть відноситися правові норми, які визначають цей статус, правосуб'єктність, принципи, юридична відповідальність тощо.

Ключові слова: правовий статус, поняття правового статусу Національної поліції України та її підрозділів як суб'єкту сектору безпеки та оборони, структура правового статусу Національної поліції України та її підрозділів як суб'єкту сектору безпеки та оборони.

**THE CONCEPT, CONTENT AND STRUCTURE OF THE LEGAL STATUS
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AND ITS UNITS
AS A SUBJECT OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR**

Nikitin Anatolii Anatoliiovych,
Senior Lecturer at the Department of
Administrative Law and Administrative
Process
(Lviv State University of Internal Affairs,
Lviv, Ukraine)

The article considers the concept and structure of the legal status of the National Police of Ukraine and its units as a subject of the security and defense sector. The content of the legal status of the National Police of Ukraine in counteracting threats to national security is analyzed.

The content of the concepts "legal status", "legal status of a state body", "legal status of the National Police of Ukraine" is analyzed.

It is emphasized that legal status is a kind of social status, which in turn is defined as a list of certain rules of conduct. It has been established that through the rights and responsibilities of a state body it is possible to determine its place in the legal system, to trace and establish the purpose and motives of its creation, the tasks that the state may set before it, and so on.

A number of problematic issues related to the inconsistency of determining the legal status of the National Police of Ukraine and its units as a subject of the security and defense sector in the Law of Ukraine "On National Police" and Laws of Ukraine "On National Security of Ukraine", "On Fundamentals of National Resistance"

The own concept of the legal status of the National Police of Ukraine and its subdivisions as a subject of the security and defense sector is proposed. The own structure of the legal status of the National Police of Ukraine and its subdivisions as a subject of the security and defense sector is proposed.

It was emphasized that it is impossible to understand the specifics of the National Police of Ukraine as a subject of the security and defense sector without determining its legal status in this area. At the same time, the very definition of "legal status" among scholars is ambiguous and has certain views on its content. And without a clear concept of "legal status" it is impossible to understand in more detail and more precisely the importance and significance of the activities of the National Police of Ukraine in the security and defense sector. The same applies to the structure of the legal status of the National Police of Ukraine as a subject of the security and defense sector. Its elements may include legal norms that determine this status, legal personality, principles, legal responsibility, etc.

Key words: legal status, the concept of the legal status of the National Police of Ukraine and its units as a subject of the security and defense sector, the structure of the legal status of the National Police of Ukraine and its units as a subject of the security and defense sector.

Постановка проблеми та її актуальність. Захист державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від потенційних та реальних загроз забезпечується функціонуванням сектору безпеки та оборони. Завдяки йому забезпечується також запобігання та реальний захист прав і свобод людини та громадян. До суб'єктів сектору безпеки та оборони відповідно п. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» відносяться система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та

розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України. Всі суб'єкти сектору безпеки та оборони утворюють злагоджену систему, в якій кожний забезпечує захист від потенційних та реальних загроз відповідно своїм функціям та повноваженням, виконуючи завдання згідно своєї специфіки та необхідності часу.

Незважаючи на те що в п. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» Національна поліція України безпосередньо не згадується, але вона займає одне із провідних місць серед суб'єктів сектору безпеки і оборони та входить до системи правоохоронних органів. Так, Національна поліція України забезпечує громадську безпеку і порядок, здійснює охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидіє злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги, забезпечуючи тим самим захист конституційних прав і свобод людини та громадянина від значної кількості загроз та підтримуючи стан захищеності національних інтересів.

Але не можливо зрозуміти специфіку Національної поліції України, як суб'єкта сектору безпеки і оборони без визначення її правового статусу в даній сфері. При цьому сама дефініція «правовий статус» серед вчених визначається неоднозначно та має певні погляди на її зміст. А без чіткого поняття «правовий статус» не можливо детальніше та більш точніше розуміти значення та важливість діяльності Національної поліції України в секторі безпеки і оборони. Теж саме стосується і структури правового статусу Національної поліції України, як суб'єкта сектору безпеки і оборони. До елементів якої можуть відноситися правові норми, які визначають цей статус, правосуб'єктність, принципи, юридична відповідальність тощо. За якими також спостерігається деяка невизначеність та протиріччя, як у законодавстві, так і за думкою вчених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями правового статусу Національної поліції України, як суб'єкту сектору безпеки і оборони займалися такі вчені, як О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, С.Г. Братель, А.В. Галюк, С.М. Гусаров, О.В. Джафарова, О.М. Дручек, С.Ю. Жила, М.В. Завальний, В.О. Іванцов, Ю.Л. Калгушкін, В.Ю. Кікінчук, Т.О. Коломоєць, А.М. Куліш, Л.І. Миськів, О.М. Музичук, А.В. Носач, О.А. Падалка, О.О. Панова, Б.А. Підгорний, О.В. Поклад, С.П. Пономарьов, А.В. Потопальський, О.Ю. Салманова, С.В. Сеник, В.С. Селюков, В.В. Сокурєнко, А.В. Титко, С.О. Шатрава, Д.В. Швець, О.С. Юнін, О.Я. Якимов та ін.

Незважаючи на те що вищевказані вчені висвітлювали питання правового статусу Національної поліції України, як суб'єкту сектору безпеки і оборони з різних сторін, але ці дослідження не носили фундаментальний характер, що можна пояснити не відсутністю наукового інтересу до цієї теми, а постійним оновленням законодавства, що визначає правові засади в цій сфері.

Метою цієї статті є дослідження правового статусу Національної поліції України та її підрозділів як суб'єкта сектору безпеки і оборони, а саме визначення його поняття, змісту та структури.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до визначення правового статусу Національної поліції України та її підрозділів як суб'єкта сектору безпеки і оборони, необхідно дослідити саму дефініцію «правовий статус».

Правовий статус є різновидом соціального статусу, який в свою чергу визначається як перелік певних правил поведінки. З погляду нормативного підходу до розуміння права, правила поведінки, встановлюються з метою упорядкування відносин та зв'язків між суб'єктами (людиною, юридичними особами, державними органами тощо), тобто саме поняття «правило поведінки» означає існування певних зв'язків між суб'єктами. Вступаючи між собою в юридичні зв'язки, суб'єкти права підпорядковуються правилам поведінки, санкціонованим державою. Хочемо відзначити, що правовідносини та юридичні зв'язки завжди існують щодо суб'єктів права. Тобто, розуміння правового статусу зводиться до положення суб'єкта в юридичних зв'язках, у відповідності до правил поведінки встановлених державою, стосовно інших суб'єктів, які приймають участь у цих зв'язках. Якщо перефразувати правила поведінки, як визначення змісту поняття правового статусу безпосередньо для державних органів, то його вираження буде у сукупності його прав і обов'язків. Саме через права та обов'язки державного органу можна визначити його місце в правовій системі, прослідити та встановити мету та мотиви його створення, завдання які може ставити перед ним держава та інше.

Так, на думку Якимова О.Я. в дефініції «правовий статус державного органу» необхідно виділяти певні частини або блоки, які характеризують мету та завдання призначення, структуру, штати, компетенції та відповідальність [1, с. 34]. А Куліш А.М. навпаки вважає, що зміст правового статусу державного органу в юридичній літературі зводиться до визначення його компетенції [2, с. 5]. А Бандурка О.О. вважає, що частіше за все під правовим статусом державного органу розуміють певну сукупність його повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [3, с. 23].

Варто відмітити, що в науковій літературі подається багато й інших думок науковців щодо дефініції «правовий статус державного органу», які в основному охоплюють вище наведений спектр його складників, тому наводити всі погляди, якщо вони не мають суттєвих відмінностей, на наш погляд, немає необхідності, але можна виділити основні складові змісту даного поняття, які, в свою чергу, будуть утворювати визначення даної дефініції. Так, на нашу думку, до структурних елементів поняття «правовий статус державного органу» можна віднести: 1) визначення призначення органу та його місця в системі органів влади; 2) мету утворення органу; 3) визначення сфери його діяльності; 4) формулювання його завдань і функцій; 5) встановлення прав та обов'язків (повноважень) щодо здійснення поставлених перед ним завдань та функцій; 6) організаційно-штатна структура органу; 8) компетенції в реалізації власних рішень. Тобто визначивши зміст правового статусу державного органу через його структурні елементи, можна сформулювати власне визначення правового статусу державного органу як певне становище державного органу, призначення якого зафіксовано в його назві, а місце в системі інших державних органів та мету його створення – в установчих нормативно-правових актах, сутність якого розкривається через повноваження, компетенції та юридичні відповідальності.

Тепер необхідно розглянути безпосередньо поняття та структуру правового статусу Національної поліції України та її підрозділів як суб'єкта сектору безпеки і оборони. Але спочатку визначим особливості правового статусу Національної поліції України відповідно Закону України «Про Національну поліцію України» [4]. Першою особливістю діяльності поліції є наявність правових засад при виконанні завдань, дотримання прав та свобод людини та недопустимість порушення її прав та свобод, що характеризує поліцію як демократичний орган влади. Другою особливістю є своєрідність організаційно-функціональної структури, яка відображена

у статті 13 Закону. Згідно з ним, поліція розділяється на 6 підрозділів: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення. Це дозволяє розподіляти повноваження та діяти якісно у зв'язку з профільним напрямом кожного підрозділу. Третьою особливістю правового статусу поліції України чітко регламентований законом порядок відбору до підрозділів Національної поліції України. Так, цю процедуру регулює розділ VI Закону [4]. Він має положення про вимоги до осіб, які хочуть бути поліцейськими, порядок призначення на посаду, про комісії, які займаються вирішенням даних питань тощо [4].

Тепер звернемося до Закону України «Про національну безпеку України» [5], а саме до п. 4 статті 18 в якій вказується, що Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Проводячи порівняльний аналіз статей 1 та 2 Закону України «Про Національну поліцію України» [4] та п. 4 статті 18 Закону України «Про національну безпеку України» [5], можна побачити, що визначення правового статусу Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки і оборони відповідно практично дублює визначення загального правового статусу Національної поліції України та його окремих завдань. В результаті чого виникає питання чому в своєму загальному змісті правовий статус Національної поліції України, як правоохоронного органу практично повністю співпадає зі змістом правового статусу Національної поліції України, як суб'єкту сектору безпеки і оборони, метою створення якого є подолання та прогнозування загроз національній безпеці України, які унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України, а саме державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України. Хиба сам стан загрози національній безпеці не накладає на Національну поліцію України певні особливі повноваження, які повинні бути відображені в Законі України «Про національну безпеку України»? На наш погляд ці особливі повноваження повинні бути прописані у Законі України «Про національну безпеку України». Так, наприклад, під час створення національного спротиву відповідно до статі 17 Закону України «Про основи національного спротиву» [6] повноваженнями Національної поліції України, як суб'єкту інших сил безпеки та оборони є: участь у проведенні аналізу та оцінки обстановки, яка впливає на виконання завдань територіальної оборони та руху опору; участь у плануванні територіальної оборони; участь у створенні системи управління територіальною обороною; здійснення підготовки підпорядкованих сил і засобів, що залучаються до територіальної оборони, та управління ними під час виконання завдань територіальної оборони; підтримання взаємодії під час підготовки та виконання завдань територіальної оборони; участь у навчаннях (тренуваннях), оперативно-польових поїздках з територіальної оборони, забезпечення участі у них підпорядкованих органів та підрозділів. Крім цього відповідно п. 2 ст. 17 Закону України «Про основи національного спротиву» Національна поліція України крім вищевказаних завдань, проводять спеціальну перевірку кандидатів на посаду командира добровольчого формування територіальної громади [6].

Аналізуючи дану норму ми вважаємо, що деякі повноваження які покладаються на Національну поліцію України як суб'єкта інших сил безпеки та оборони певним чином виходять за межі повноважень передбачених ст. 23 Закону України «Про

Національну поліцію» [4] та відносяться більш до сил оборони України відповідно Закону України «Про національну безпеку України» [5]. На нашу думку всі ці повноваження Національної поліції України, які прописані у статті 17 Закону України «Про основи національного спротиву» [6] повинні знайти спочатку своє відображення у Законі України «Про Національну поліцію».

Висновки. Таким чином, нами вважається, що правовим статусом Національної поліції та її підрозділів як суб'єкта сектору безпеки і оборони є певне правове становище, яке регулюється правовими нормами в структурі інших суб'єктів, які забезпечують національну безпеку, що визначено повноваженнями та межами компетенцій, направлених на забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надання визначених законом послуг.

А структуру правового статусу Національної поліції та її підрозділів як суб'єкта сектору безпеки і оборони, на нашу думку, можна визначити як внутрішню стійку конструкцію ключових складових елементів, сутність та побудова яких забезпечує чітке функціонування, виконання поставленої мети та завдань. До основних елементів структури правового статусу Національної поліції та її підрозділів можна віднести:

- мету та завдання;
- функції та принципи;
- повноваження та компетенції;
- юридична відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Якимов О. Я. Субъекты административной юрисдикции (правовой статус и его реализация) : монография. Ч. М. : ВНИИ МВД РСФСР, 1996. с. 319
2. Куліш, А.М. Організаційно-правове забезпечення статусу працівника податкової міліції : Автореферат... к. юрид. наук, спец.: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. Х. : Харківський нац. ун-т внутрішніх справ, 2003. 18 с.
3. Бандурка О.О. Державна податкова служба в Україні: система, правовий статус, модернізація : монографія. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 234 с.
4. Закон України «Про Національну поліцію України» : від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 40-41, ст.379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 15.03.2022).
5. Закон України «Про національну безпеку України» : від 21.06.2018. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 31, ст.241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 15.03.2022).
6. Закон України «Про основи національного спротиву» : від 16.07.2021. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2021, № 41, ст.339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення 15.03.2022).

УДК 347.454

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.19>

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ РЕКЛАМИ В УКРАЇНІ

Пономаренко Марія Вікторівна,
аспірант 2 курсу юридичного
факультету
(Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна)

Статтю присвячено дослідженню механізмів захисту прав споживачів у сфері реклами в Україні. Визначено які існують способи захисту порушеного права споживача в Україні та описано поступову процедуру дій, які необхідно виконати для реалізації захисту порушених прав споживача. Проведено аналіз судової практики у сфері захисту прав споживачів на підставі практики Верховного Суду, обґрунтовано необхідність формулювання правових позицій Верховного Суду з метою однакового застосування норм права щодо захисту прав споживачів судовими інстанціями усіх рівнів та проаналізовано роботу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у частині захисту прав споживачів у сфері реклами. А також звернули увагу на механізм подачі звернень за захистом прав споживачів у сфері реклами. Розглянуто порядок розгляду скарги споживача органом у сфері захисту прав споживачів, а саме Держпродспоживслужбою. Наведено та проаналізовано основні елементи структури механізму захисту прав споживачів у сфері реклами. На підставі аналізу точок зору вчених, названо такі структурні блоки механізму адміністративно-правового забезпечення надання рекламних послуг, як: нормативно-правовий; організаційно-інституційний; організаційно-управлінський. Встановлено особливості судового захисту прав споживачів у сфері реклами. У роботі розглянуті деякі положення нормативно-правових актів нашої держави у сфері захисту прав споживачів у сфері реклами, а також проведено аналіз судової практики у сфері захисту прав споживачів. Визначено особливості судового механізму захисту прав споживачів у сфері реклами та позасудового захисту. У статі наведено приклади судової практики у сфері захисту прав споживачів в яких споживачі звільняються від сплати судового збору та приклади судових справ де проілюстрована презумпція вини продавця.

Ключові слова: захист прав споживачів у сфері реклами, механізми захисту прав споживачів у сфері реклами, реклама, споживач, судовий захист, звернення громадян.

MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF SUPPORTERS IN THE SPHERE OF ADVERTISING IN UKRAINE

Ponomarenko Maria Viktorivna,
Postgraduate student of the 2nd year
of the Faculty of Law
(Dnipro National University named Oles
Honchar, Dnipro, Ukraine)

The article is devoted to the study of mechanisms of consumer protection in the field of advertising in Ukraine. The existing ways of protection of the violated consumer rights in

Ukraine are determined and the gradual procedure of actions that need to be performed to implement the protection of violated consumer rights is described. The analysis of judicial practice in the field of consumer protection based on the practice of the Supreme Court, substantiates the need to formulate legal positions of the Supreme Court in order to uniform application of law on consumer protection by courts of all levels and analyzed the work of consumer protection in the field of advertising. They also drew attention to the mechanism for filing appeals for consumer protection in the field of advertising. The procedure for consideration of consumer complaints by the body in the field of consumer protection, namely the State Food and Consumer Service, is considered. The main elements of the structure of the mechanism of consumer protection in the field of advertising are presented and analyzed. On the basis of the analysis of points of view of scientists, such structural blocks of the mechanism of administrative and legal maintenance of rendering of advertising services, as are named: normative-legal; organizational and institutional; organizational and managerial. The peculiarities of judicial protection of consumer rights in the field of advertising are established. The paper considers some provisions of the regulations of our state in the field of consumer protection in the field of advertising, as well as an analysis of case law in the field of consumer protection. The peculiarities of the judicial mechanism of consumer protection in the field of advertising and extrajudicial protection are determined. The article provides examples of case law in the field of consumer protection in which consumers are exempt from paying court fees and examples of lawsuits illustrating the presumption of guilt of the seller.

Key words: consumer protection in the field of advertising, mechanisms of consumer protection in the field of advertising, advertising, consumer, judicial protection, citizens' appeals.

Вступ. Задоволення потреб споживачів у продовольчих та промислових товарах, побутових і комунальних послугах має здійснюватись на основі безумовного додержання вимог щодо їх якості та безпеки, постійного контролю за цим з боку держави. Особливого значення при виконанні даного завдання держава набуває в умовах збільшення обсягів споживання та насичення ринку продовольчими і непродовольчими товарами, побутовими роботами та послугами, коли часто постають питання забезпечення їх відповідності вимогам щодо якості та безпеки. Поряд із збільшенням обсягів реклами побутових товарів, робіт, та послуг потребує підвищення рівень об'єктивності та достовірності інформації про їх реальні споживчі характеристики. За таких обставин метою держави є забезпечення прав споживачів, а також створення дієвого правового механізму їх захисту.

Аналіз останніх досліджень. В останні роки в науковій літературі багато приділяється уваги аналізу та механізмам захисту прав споживачів у сфері реклами, тому що реклама стала невід'ємною складовою повсякденного життя, ефективним способом продажу товарів та послуг. Зокрема тематика захисту прав споживачів привернула увагу таких науковців як: Микитенко Л.А., Іваненко Л.М., Язвінська О.М., Ю. Плахтій, Р. Байцар, Письменна О. П., Косінов С.А., М. Бабаджанян, Зверева О.В., Ханик-Посполітак Р. Ю., Слобунова Ю.В., Марченко О.В., Битяк Ю.П. і багато інших науковців. Роботи зазначених вчених мають методологічне значення, проте не вичерпують всю багатогранність питань, пов'язаних із захистом прав споживачів саме у сфері реклами. Основними джерелами даного дослідження становлять різні нормативно-правові акти та аналіз судової практики та звернень громадян.

Законодавчі основи у сфері захисту прав споживачів закладені в системі нормативно-правових актів з питань захисту прав споживачів. Законодавство про захист прав споживачів складається із Закону України «Про захист прав споживачів», ЦК України,

ГК України та інших нормативно-правових актів, що містять положення про захист прав споживачів. Засади рекламної діяльності в Україні визначає Закон України «Про рекламу», також цей Закон регулює відносини, що виникають у процесі виробництва, розповсюдження та споживання реклами.

Базовим нормативно – правовим актом, який регулює відносини між споживачами товарів (робіт, послуг) і виробниками, виконавцями, продавцями в умовах різних форм власності, а також встановлює права споживачів та визначає механізм реалізації державного захисту їх прав є Закон України «Про захист прав споживачів» (далі-Закон). Відповідно до Закону споживачем є громадянин, який придбаває, замовляє або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб [1, ст.1 п.22].

З метою задоволення своїх потреб споживач вступає у відносини з виробником, виконавцем або продавцем. Виробником, виконавцем або продавцем може бути підприємство, установа, організація або громадянин-підприємець, які виробляють товари для реалізації, виконують або надають послуги, реалізують товари за договором купівлі-продажу.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, за поданням державних органів, зазначених у статті 26 Закону України «Про рекламу», або самостійно у випадках, передбачених цією статтею, крім тих, які віднесено виключно до компетенції Антимонопольного комітету України та які регулюються законодавством з питань авторського права та суміжних прав, накладає штрафи відповідно до Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу, затвердженого постановою Кабінетом Міністрів України від 26 травня 2004 року № 693 [2].

Основними принципами реклами є: законність, точність, достовірність, використання форм та засобів, які не завдають споживачеві реклами шкоди. Реклама не повинна підривати довіру суспільства до реклами та повинна відповідати принципам добросовісної конкуренції. Реклама не повинна містити інформації або зображень, які порушують етичні, гуманістичні, моральні норми, нехтують правилами пристойності. Реклама повинна враховувати особливу чутливість дітей і не завдавати їм шкоди [3]. На думку Марченко О.В. механізм адміністративно-правового забезпечення рекламних послуг має такі основні ознаки як: системність, державно-владний характер, правова природа, двовекторне спрямування, Також автор виділяє такі структурні блоки механізму адміністративно-правового забезпечення надання рекламних послуг, як: нормативно-правовий; організаційно-інституційний; організаційно-управлінський (функціональний) [4, ст. 14].

Відповідно до статті 26 Закону України «Про рекламу» контроль за додержанням законодавства про захист прав споживачів – щодо захисту прав споживачів реклами, здійснюють Держпродспоживслужба та її територіальні органи та мають право: вимагати від рекламодавців, виробників та розповсюджувачів реклами усунення виявлених порушень вимог законодавства; вимагати припинення дій, що перешкоджають здійсненню державного контролю; надавати (надсилати) рекламодавцям, виробникам та розповсюджувачам реклами обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень; приймати рішення про визнання реклами недобросовісною, прихованою, про визнання порівняння в рекламі неправомірним з одночасним зупиненням її розповсюдження; приймати рішення про зупинення розповсюдження відповідної реклами [3].

Контроль за дотриманням законодавства про рекламу в частині захисту прав споживачів реклами здійснюється спеціалістами головних управлінь Держпродспоживслужби.

Одним з видів заходів державного нагляду (контролю) є позапланова перевірка, яка у відповідності до ст.6 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» може проводитися на підставі звернення фізичної особи (фізичних осіб) про порушення, що спричинило шкоду її (їхнім) правам, законним інтересам, життю чи здоров'ю, навколишньому природному середовищу чи безпеці держави, з додаванням документів чи їх копій, що підтверджують такі порушення (за наявності). Позаплановий захід у такому разі здійснюється виключно за погодженням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у відповідній сфері державного нагляду (контролю), або відповідного державного колегіального органу [5].

Звернення – це викладені в письмовій або усній формі пропозиції, заяви та скарги, оформлені згідно з чинним законодавством. Відповідно до ст.5 Закону України «Про звернення громадян», письмове звернення надсилається поштою, передається громадянином особисто або через уповноважену ним особу, повноваження якої оформлені відповідно до законодавства [6].

До письмових звернень відносяться також електронні звернення, які можна надіслати до Головного управління Держпродспоживслужби з використанням засобів електронного зв'язку.

Головне управління Держпродспоживслужби може провести перевірку суб'єкта господарювання на підставі обґрунтованої скарги фізичної особи, лише за погодженням, а тому у зверненні необхідно вказати:

1. Найменування суб'єкта господарювання – юридичної особи та/або його відокремленого підрозділу або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи-підприємця, у відношенні якого пропонується проведення заходу державного нагляду (контролю).
2. Місце провадження господарської діяльності суб'єктом господарювання у відношенні якого пропонується проведення заходу державного нагляду (контролю).
3. Місце провадження суб'єкта господарювання – юридичної особи та/або його відокремленого підрозділу, місце проживання фізичної особи-підприємця, у відношенні якого пропонується проведення заходу державного нагляду (контролю).
4. Питання, необхідність перевірки яких стали підставою для проведення заходу державного нагляду (контролю). До звернення фізичної особи додаються документи чи їх копії, що підтверджують такі порушення, за наявності [7].

Так, наприклад, до Головного управління Держпродспоживслужби в Одеській області надійшло звернення від Громадської організації щодо виявлення реклами, розповсюдженої поліграфічною компанією, яка на їх думку містить ознаки дискримінації жінок та описує жінку як сексуальний об'єкт, що нічим не пов'язано з рекламованим продуктом [7]. Спеціалістами відділу опрацьовано дане звернення та з метою з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань, матеріали звернення направлено для здійснення незалежної експертизи реклами щодо її відповідності вимогам чинного законодавства України. За результатами проведеної експертизи вищевказане звернення було розглянуто відповідно до вимог законодавства. При виконанні повноважень щодо контролю за розміщенням та розповсюдженням реклами у м. Одеса, посадовими особами Головного управління Держпродспоживслужби в Одеській області виявлено рекламоносії алкогольного напою, зі змісту яких вбачаються ознаки порушень, а саме: на рекламній конструкції зображено знаки для товарів і послуг, інших об'єктів права власності, під якими випускаються алкогольні напої, що є порушенням ст. 22 Закону України «Про реклами». Спеціалістами Головного управління Держпродспоживслужби в Одеській області здійснюються відповідні дії щодо встановлення суб'єкта господарювання, яким

розміщено цю рекламу. За результатами буде розглянуто питання щодо притягнення до відповідальності осіб, які винні у порушенні законодавства про рекламу [8].

При придбанні товарів чи задоволенні будь-яких побутових потреб кожен споживач стає учасником правовідносин, які виникають між споживачем з одного боку та підприємством, установою, організацією або громадянином-підприємцем з іншого.

Для уникнення будь-яких непорозумінь між споживачем та господарюючим суб'єктом, який займається реалізацією товарів або наданням послуг, важливо щоб перед вибором товару (послуги) споживач отримав, по можливості, максимум інформації про цей товар, а при необхідності й безпосередньо про суб'єкта господарювання.

Чинним законодавством передбачено, що у разі порушення прав споживачів суб'єкти господарської діяльності сфери торгівлі, громадського харчування і послуг несуть відповідальність. Зокрема, у разі надання недоступної, недостовірної, неповної або несвоєчасної інформації про товар (роботу, послугу) та про виробника (виконавця, продавця), що спричинило: придбання товару (роботи, послуги), який не має потрібних споживачеві властивостей, – споживач має право розірвати договір і вимагати відшкодування завданих йому збитків; неможливість використання придбаного товару (роботи, послуги) за призначенням – споживач має право вимагати надання у розумно короткий, але не більше місяця, термін належної інформації. Якщо інформацію в обумовлений термін не буде надано, споживач має право розірвати договір і вимагати відшкодування збитків; заподіяння шкоди життю, здоров'ю або майну споживача – він має право пред'явити продавцю (виробнику, виконавцю) вимоги щодо майнової відповідальності за заподіяну шкоду, а також вимагати відшкодування збитків, завданих природним об'єктам, що перебувають у його володінні на праві власності або на інших підставах, передбачених законом чи договором [1].

Законодавством передбачено також, що збитки, завдані споживачеві товарами (роботами, послугами), придбаними в результаті недобросовісної реклами також підлягають відшкодуванню винною особою у повному обсязі.

При порушенні прав споживачів передбачається процедура захисту і законодавець передбачає 2 механізми захисту прав споживачів у сфері реклами: позасудовий та судовий захист порушених прав. Розглянемо, насамперед, структуру механізму захисту в цілому. Так, наприклад, Слабунова Ю.В. розглядає структуру правового механізму як узгоджену цілісну систему елементів, нерозривно пов'язаних між собою. На думку дослідниці, до занальної структури механізму адміністративно-правового забезпечення прав громадян доцільно включити такі блоки як: нормативно-правовий (сукупність норм права й нормативно-правових актів, юридичні факти); інституційно-організаційний (система органів у сфері забезпечення прав громадян); процедурно-функціональний (принципи, інструменти, методи регулювання). До складових частин правового механізму, на думку С.Г. Стеценко, відносяться: норми права; акти реалізації норм права; правовідносини [9, стр. 511].

На думку Марченко О.В. структура механізму адміністративно-правового забезпечення рекламних послуг складається за таких елементів: нормативно-правовий, організаційно-інституційний та функціональний [10, стр. 94].

Слід зауважити, що в юридичній практиці існує невелика кількість обґрунтованих теоретичних поглядів щодо структури, форм і функцій механізму забезпечення прав. Всі механізми являють собою впорядковану і організовану систему, а, як відомо, кожна система має свою структуру. У своєму основному розумінні, структура є внутрішньою побудовою будь-чого; це визначений склад елементів (компонентів) об'єкта. М.Д. Савенко вважає, що структуру механізму забезпечення прав і свобод громадянина у сфері державного управління становлять правові принципи, норми (юридичні

гарантії), а також умови і вимоги щодо діяльності органів державного управління та їх посадових осіб. Як зазначає Лазур Я.В. структурною складовою механізму забезпечення прав і свобод громадян є гарантії їх здійснення, під якими розуміються умови, засоби, способи, які забезпечують виконання у повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод особи [11, стр. 395].

Для з'ясування порядку захисту необхідно окреслити алгоритм дій споживача при порушенні його права.

1. Відразу після виявлення факту порушення прав необхідно звернутися до продавця (виробника товару), виконавця робіт чи надавача послуг із письмовою заявою про поновлення свого права. Заяву слід підготувати у двох примірниках та вимагати щоб на другому примірнику (вашому) проставили відмітку про отримання заяви (із зазначенням дати, прізвища і посади особи, яка прийняла заяву, її підписом). До заяви додати копії документів, які підтверджують правомірність вашої вимоги (чек, гарантія, паспорт на товар тощо).

2. Якщо продавець, виробник, виконавець робіт чи надавач послуг відмовляють у задоволенні заяви (скарги), то необхідно звертатись із письмовою заявою про відновлення прав до Головного управління Держпродспоживслужби.

У зверненні потрібно вказати: назва, адреса органу, посадова особа, в повноваження якої входить вирішення такого питання; прізвище, ім'я, по-батькові фізичної особи споживача; місце проживання споживача; суть питання, конкретні пропозиції, прохання чи вимоги; підпис і дата.

До заяви додати копії документів, які підтверджують правомірність вимоги споживача (чек, гарантія, паспорт на товар, договір, листування з продавцем тощо).

Інший випадок якщо права споживача порушено, а господарюючий суб'єкт відмовляється задовольнити висунуті вимоги, то він може звернутися до спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальні органи, які здійснюють державний контроль за дотриманням законодавства України про захист прав споживачів у центральних і місцевих органах виконавчої влади та суб'єктами господарської діяльності, забезпечують державну політику щодо захисту прав споживачів. У м. Києві таким органом є Головне Київське міське управління у справах захисту прав споживачів.

Споживач може звернутися до цих органів із скаргою безпосередньо або направивши її поштою, виклавши суть справи та додавши копії підтверджуючих документів про придбання товару (послуги) або гарантійні зобов'язання суб'єкта господарської діяльності.

Після розгляду скарги споживача органом у сфері захисту прав споживачів проводиться перевірка обставин справи і, у разі їх підтвердження, порушники притягуються до відповідальності.

Крім того, свої права споживачі можуть захистити і в судовому порядку. При задоволенні вимог споживача суд одночасно вирішує питання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди. У цьому випадку споживачі за своїм вибором подають позови до суду за місцем свого проживання або за місцезнаходження відповідача чи за місцем виконання договору. При розгляді спірних питань у судовому споживачі звільняються від сплати державного мита за позовами, що пов'язані з порушенням їх прав. За статистикою Верховного Суду протягом 2020 року в касаційній інстанції перебувало 1060 спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про захист прав споживачів». Близько 70 % цих справ вирішено на користь споживачів. Як наслідок, з правопорушників стягнуто більше 700 млн.грн. майнової і моральної шкоди. Такі цифри можуть наштовхнути на висновок, що споживачі в нашій державі є однією

з найбільш захищених верств населення. Існує презумпція вини постачальника. Споживачам варто знати, що при виявленні недоліків товару, на який надана гарантія, виникає презумпція вини постачальника (виробника). У такому випадку для звільнення себе від відповідальності саме постачальник (виробник) повинен довести, що дефекти виникли внаслідок порушення покупцем (споживачем) правил експлуатації або зберігання виробу. Така позиція була зазначена в Постанові Верховного Суду від 30.09.2020 у справі № 927/787/19 [12]. Судді ВС підкреслили, що таке правило є виключенням і застосовується лише у випадках постачання товару з гарантією. Натомість, за загальним правилом продавець не несе відповідальність за якість товару після його передачі покупцеві. Коли недоліки товару виявлені після переходу до покупця, саме він зобов'язаний доводити вину постачальника. У статті 8 Закону України «Про захист прав споживачів» закріплено право споживача самостійно обирати, до кого пред'являти вимоги: до продавця за місцем купівлі товару, до виробника або підприємства, що задовольняє ці вимоги за місцезнаходженням споживача. Зазначене право досить часто використовується споживачами у спорах, пов'язаних з недоліками побутової техніки. Наприклад, в справі № 199/6062/15-ц позивач, виявивши недоліки мобільного телефону, пред'явив вимоги і до сервісного центру, і до виробника. Рішенням суду апеляційної інстанції в позові було відмовлено. Апеляційний суд зазначив, що претензії щодо якості придбаного товару можуть пред'являтися виключно до продавця. Оскільки продавця не було залучено до участі в справі, це нібито унеможливило правильне вирішення спору [13]. Проте, Верховний Суд зазначену позицію не підтримав. В постанові від 24.07.2019 у справі № 199/6062/15-ц ВС зауважив, що споживач має право вибору, до кого пред'являти вимогу. А тому висновок апеляційного суду про те, що позов пред'явлено до неналежного відповідача є неправильним. Варто знати, що споживач може обирати не тільки відповідача, але і суд, який розглядатиме його позов. Відповідно до ст. 28 ЦПК України позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися за місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору [14].

В постанові від 25.01.2019 по справі № 572/2528/18 Верховний суд роз'яснив, що споживачі можуть звернутися до суду за місцем свого проживання, або за місцем знаходження відповідача, або за місцем заподіяння шкоди, або за місцем виконання договору. Право вибору у цьому випадку належить виключно споживачеві. Жоден із цих судів не вправі відмовити у прийнятті позовної заяви або переслати її до іншого суду з мотивів неподсудності [15]. Особливістю даної категорії справ є те що споживач звільняється від сплати судового збору.

Відповідно до частини третьої статті 22 закону «про захист прав споживачів» споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, пов'язаними з порушенням їх прав [1]. При цьому судовий збір не сплачується споживачами ані за подання позову, ані за подання апеляційної та касаційної скарги. Зокрема, в постанові Верховного Суду від 25.11.2020 у справі № 761/46977/18 зазначено: «порушені права можуть захищатись як у суді першої інстанції (при пред'явленні позову), так і на наступних стадіях цивільного процесу (апеляційна, касаційна)». Ці стадії судового захисту є єдиним цивільним процесом, завдання якого є справедливий розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушеного права [16]. Стаття 5 Закону «Про судовий збір» не містить норми про те, що пільги надаються лише за пред'явлення позову». Виходячи з викладеного, Верховний Суд дійшов висновку, що споживач звільняється від сплати судового збору на всіх стадіях процесу.

Висновки. В умовах всесвітньої глобалізації та переходу ринку товарів та послуг у цифровий світ зумовило збільшення обсягів реклами побутових товарів, робіт, та

послуг. Зростаюча значимість реклами в сучасному світі потребує підвищення рівня об'єктивності та достовірності інформації про реальні споживчі характеристики товарів, робіт та послуг для споживачів. За таких обставин метою держави є забезпечення прав споживачів у сфері реклами надійними механізмами правового захисту своїх прав, створенням ефективних процедур відшкодування збитків та завданої шкоди, а також забезпеченням права на достовірну інформацію та рекламу товарів, робіт, послуг. Механізм захисту прав споживачів у сфері реклами врегульований державою в достатньому обсязі. Отже, існує 2 механізми захисту прав споживачів у сфері реклами: позасудовий (шляхом звернення до відповідного уповноваженого органу з питань захисту прав споживачів) та судовий захист (шляхом звернення до суду). На завершення хотілося б ще раз зауважити, що знання споживачами своїх прав та обов'язків, механізмів захисту своїх прав при придбанні товарів (послуг) дозволить уникнути непорозумінь з суб'єктами господарювання, не втратити свої кошти, а також зберегти час і нерви.

Список використаних джерел:

1. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
2. Про затвердження Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2004 № 693 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2004-п#Text>
3. Про рекламу: Закон України № 270/96-ВР від 03.07.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр/conv#Text>
4. Марченко О.В. Адміністративно-правове забезпечення рекламних послуг в Україні [Текст]: дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.07 / Олеся Володимирівна Марченко. – Тернопіль: ТНЕУ, 2020. – 454 с.
5. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
6. Про звернення громадян: Закон України № 393/96-ВР від 02.10.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>
7. Інформація щодо діяльності територіальних органів Департаменту захисту споживачів Держпродспоживслужби у сфері реклами та антиютюнового законодавства за 2020 рік URL: <https://dpss.gov.ua/zahist-prav-spozhyvachiv/kontrol-u-sferi-reklami-i-dotrimannya-antityutyunovogo-zakonodavstva>
8. Інформація щодо діяльності головного управління Держпродспоживслужби в Одеській області URL: <https://odesa.consumer.gov.ua/uk/116-do-vseshitnogo-dnya-zakhistu-prav-spozhyvachiv>
9. Слабунова Ю. В. Структура адміністративно-правового механізму забезпечення прав громадян органами прокуратури / Ю. В. Слабунова // *Форум права*. – 2013. – № 2. – С. 508–512. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_80
10. Марченко О.В. Структура механізму адміністративно-правового забезпечення рекламних послуг. *Юридичний вісник*. 2015. № 1. С. 91-95. URL: <http://yurvisnyk.in.ua/index.php/yuridichnij-visnik-1-2015.html>
11. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні / Я. В. Лазур // *Форум права*. – 2009. – № 3. – С. 392-398. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_57
12. Постанова від 30.09.2020 № 927/787/19 Верховний Суд. Касаційний господарський суд URL: / <https://verdictum.ligazakon.net/document/91939665>

13. Справа № 199/6062/15 URL:<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86100138>

14. Постанова від 24.07.2019 № 199/6062/15-ц Верховний Суд. Касаційний цивільний суд URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83301773>

15. Ухвала від 25.01.2019 № 572/2528/18 Верховний Суд. Касаційний цивільний суд URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/79684491?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01

16. Постанова від 25.11.2020 № 761/46977/18 Верховний Суд. Касаційний цивільний суд URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/93149944?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.20>

ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Славицька Антоніна Керимівна,
кандидат юридичних наук,
Народний депутат України,
(Верховна Рада України, м. Київ,
Україна)

Статтю присвячено висвітленню питань, пов'язаних із дослідженням адміністративно-правового забезпечення реалізації антикорупційної політики шляхом визначення інструментів, які використовуються для забезпечення реалізації антикорупційної політики.

Встановлено, що забезпечення реалізації антикорупційної політики здійснюється в межах адміністративно-правового механізму протидії корупції за допомогою відповідного інструментарію.

Запропоновано під терміном інструменти, які можуть застосовуватись уповноваженим суб'єктами в процесі забезпечення антикорупційної політики» розуміти систему відповідних заходів та методів, які можуть застосовуватись уповноваженими суб'єктами в процесі їх діяльності, дію яких спрямовано на проведення аналізу, досліджень, ідентифікацію, оцінку корупційних ризиків, забезпечення моніторингу та контролю, розроблення нормативів, метою яких є вчасне виявлення корупційних ризиків, запобігання та протидія корупції, аналіз чинників, які сприяють вчиненню корупційних порушень.

Визначено, перелік інструментів, які можуть застосовуватись уповноваженим суб'єктами в процесі забезпечення антикорупційної політики, до яких віднесено: 1) організація проведення досліджень з питань вивчення ситуації щодо корупції (в тому числі, через ідентифікацію та оцінку корупційних ризиків); 2) здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (до прикладу, через аналіз даних антикорупційних реєстрів: Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення та Єдиного державного реєстру звітності політичних партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру); 3) розроблення Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання, а також розробка антикорупційних програм; 4) антикорупційна експертиза.

Визначено, що антикорупційна експертиза є діяльністю із виявлення в нормативно-правових актах, проектах нормативно-правових актів положень, які самостійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню особами, на яких поширюється дія антикорупційних обмежень, дій що: а) містять ознаки корупції, за які законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність; б) не містять ознак корупції, але порушують встановлені антикорупційним законодавством вимоги, заборони та обмеження, за які законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність.

Ключові слова: антикорупційна політика, забезпечення, реалізація, інституційний механізм, інструменти, способи, ознаки.

TOOLS TO ENSURE THE IMPLEMENTATION OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN UKRAINE

Slavytska Antonina Kerimivna,
Doctor of Law,
People's Deputy of Ukraine,
(Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv,
Ukraine)

The article is devoted to the issues on the study of administrative and legal support for the implementation of anti-corruption policy by identifying the tools that are used to provide the implementation of anti-corruption policy.

There is established, providing the implementation of anti-corruption policy is carried out within the administrative and legal mechanism for combating corruption with the help of appropriate tools.

There is suggested to understand the term of "tools that can be used by authorized entities in the process of providing anti-corruption policy" as a system of appropriate measures and methods that can be used by authorized entities in the course of their activities, aimed at analysis, research, identification, assessment of corruption risks, ensuring monitoring and control, development of standards aimed at timely detection of corruption risks, prevention and counteraction of corruption, analysis of factors that contribute to the commission of corruption violations.

The list of tools that can be used by authorized entities in the process of ensuring anti-corruption policy is determined. The list includes: 1) organization of research to study the situation on corruption (including the identification and assessment of corruption risks); 2) monitoring and control over the implementation of legislation on ethical conduct, prevention and settlement of conflicts of interest (for example, in the way of analysis of data from anti-corruption registers: Unified State Register of Declarations of Persons Authorized to Perform State or Local Self-Government Functions, Unified State Register of Persons Who Have Committed Corrupt or Corruption Offenses and the Unified State Register of Reporting of Political Parties on Property, Income, Expenditures and Financial Obligations); 3) working-out the Anti-Corruption Strategy and the state program for its implementation, as well as working-out of anti-corruption programs; 4) anti-corruption expertise.

There is determined, the anti-corruption expertise is an activity to identify provisions in regulations, draft regulations, which alone or in combination with other rules may contribute to the commission of persons subject to anti-corruption restrictions, actions that: a) contain signs of corruption, for which the law establishes criminal, disciplinary and / or civil liability; b) do not contain signs of corruption, but violate the requirements, prohibitions and restrictions established by anti-corruption legislation, for which the law establishes criminal, administrative, disciplinary and / or civil liability.

Key words: anti-corruption policy, provision, implementation, institutional mechanism, tools, methods, features.

Постановка проблеми. На перший погляд в останні роки в Україні сформовано потужний інституціональний механізм щодо запобігання та боротьби з корупційними проявами, прийнято низку антикорупційних нормативно-правових актів. Водночас статистичні дані свідчать про неефективність і недостатність наявних ресурсів. Серед причин такому є відсутність належних інструментів забезпечення реалізації антикорупційної політики в Україні. Зазначене викликає актуальність наукового дослідження обраної теми.

Метою статті є визначення інструментів, які використовуються для забезпечення реалізації антикорупційної політики.

Стан дослідження. Дослідженням окремих аспектів антикорупційної діяльності присвячено наукові праці, яких зроблено провідними вченими в сфері адміністративного права, зокрема Р.В. Греба, О.Р. Дашковська, Ю.В. Дем'янчук, І.А. Дьомін, С.А. Задорожній, О.З. Захарчук, О.В. Клок, Т.О. Коломоєць, Д.Г. Михайленко, В.В. Нонік, Т.В. Хабарова, М.І. Хавронюк, Є. В. Невмержицький, О.Г. Комісаров, О.Ф. Кобзар, та ін. Водночас, не зважаючи на значну кількість наукових праць, питання інструментів, які використовуються для забезпечення реалізації антикорупційної політики є мало-дослідженими та потребують наукового переосмислення.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення реалізації антикорупційної політики здійснюється в межах адміністративно-правового механізму протидії корупції. Це означає, що способи забезпечення реалізації антикорупційної політики характеризуються загальними ознаками, що притаманні структурним складовим цього адміністративно-правового механізму, а саме:

- належність зазначеної діяльності до правовідносини у сфері протидії корупції як різновиду суспільних відносин, що регламентуються правовими нормами і забезпечують взаємодію останніх з відповідними суб'єктами забезпечення антикорупційної політики;
- норми права, що визначають права та обов'язки суб'єктів забезпечення реалізації антикорупційної політики належать до антикорупційного законодавства;
- інструменти забезпечення реалізації антикорупційної політики можуть реалізовувати виключно уповноважені на це суб'єкти [1, с. 105].

В даному випадку більш детально зупинимось на розкритті сутності інструментів забезпечення реалізації антикорупційної політики, які є ключовим елементом цього механізму. Першочергово слід зазначити, що чинне законодавство не містить визначення такого поняття, як «інструменти забезпечення реалізації антикорупційної політики». Водночас на доволі поширене використання терміну «інструмент» в науковій юридичній літературі, його первинне тлумачення зустрічається не часто. До прикладу, представником вчення про інструменти діяльності публічної адміністрації є професор Р.С. Мельник. На його думку, інструментами діяльності публічної адміністрації є нормативні акти публічної адміністрації, адміністративні акти, адміністративні договори [2, с. 253–296; 3, с. 216].

Аналіз антикорупційного законодавства, дозволяє прийти до висновків, що забезпечення реалізації антикорупційної політики є здійснюється за допомогою визначених інструментів, які можуть застосовуватись уповноваженим суб'єктами у вигляді:

- 1) організації проведення досліджень з питань вивчення ситуації щодо корупції [4], в тому числі через ідентифікацію та оцінку корупційних ризиків [5];
- 2) здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (до прикладу через аналіз даних антикорупційних реєстрів: Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення та Єдиного державного реєстру звітності політичних партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру) [6];
- 3) розроблення Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання, а також розробка антикорупційних програм [4];
- 4) проведення антикорупційної експертизи.

Слід відмітити, що антикорупційна експертиза є одним із ефективних інструментів забезпечення реалізації антикорупційної політики, оскільки являє собою діяльність із виявлення в нормативно-правових актах, проектах нормативно-правових актів положень, які самостійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню діянь особами, на яких поширюється дія антикорупційних обмежень, що:

а) містять ознаки корупції, за які законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність;

б) не містять ознак корупції, але порушують встановлені антикорупційним законодавством вимоги, заборони та обмеження, за які законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [4]. Слід зазначити, що вперше цей вид забезпечення реалізації антикорупційної політики був запроваджений Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації державної антикорупційної політики» від 04.06.2008 р. № 532 [7], яка на даний час втратила чинність.

Таким чином можна прийти до висновків, що забезпечення реалізації антикорупційної політики засновано на наявних інструментах запобігання корупції, які можуть застосовуватись уповноваженими суб'єктами. Водночас під терміном «інструменти, які можуть застосовуватись уповноваженими суб'єктами в процесі забезпечення антикорупційної політики» пропонується розуміти систему відповідних заходів та методів, які можуть застосовуватись уповноваженими суб'єктами в процесі їх діяльності, дію яких спрямовано на проведення аналізу, досліджень, ідентифікацію, оцінку корупційних ризиків, забезпечення моніторингу та контролю, розроблення нормативів, метою яких є вчасне виявлення корупційних ризиків, запобігання та протидія корупції, аналіз чинників, які сприяють вчиненню корупційних порушень.

Список використаних джерел:

1. Захарчук О. З. Використання досвіду органів влади зарубіжних країн у боротьбі з корупційними правопорушеннями в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2018. 223 с.
2. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право : навчальний посібник / за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
3. Жуков М.С. Форми та методи адміністративно-правового регулювання чи інструменти діяльності публічної адміністрації: порівняльний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2020. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/57.pdf (дата звернення: 20.03.2022).
4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1893-IX. Дата оновлення: 09.12.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 20.03.2022).
5. Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.12.2016 р. № 126. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1718-16#n13> (дата звернення: 25.03.2021).
6. Офіційний сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/uk/?post_type=documents&s=&doc_type=doc_type17 (дата звернення: 20.03.2022).
7. Деякі питання реалізації державної антикорупційної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2008 р. № 532 (втрата чинності від 11.11.2011 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-2008-%D0%BF/ed20080604#Text>. (дата звернення: 25.03.2021).

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.222.7

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.21>

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ЗВ'ЯЗКУ МІЖ СПІВЗАПОДІЮВАЧАМИ ШКОДИ З НЕОБЕРЕЖНОСТІ

Бабич Артур Олегович,

аспірант відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна)

У статті висвітлено проблему суб'єктивних зв'язків між суб'єктами такого правового явища як необережне співзаподіяння шкоди. Проаналізовано точки зору прихильників та противників можливості існування психологічних взаємозв'язків при колективній необережності. Встановлено, що серед суджень та аргументів науковців, які підтримують позицію про наявність внутрішнього взаємозв'язку між співзаподіювачами шкоди з необережності є чимало суперечностей та неточностей. Здебільшого, це пов'язано із різноманіттям точок зору стосовно розмежування необережного співзаподіяння та такого явища як збіг необережних дій (бездіяльності). Наголошено, що особливість суб'єктивних зв'язків між суб'єктами необережного співзаподіяння, перш за все, опосередкована саме з об'єктивної сторони вчиненого. Суб'єктивна спільність, двосторонні зв'язки, як це є необхідно для співучасті, для необережного співзаподіяння не є характерним через власне сутність необережної вини та механізму заподіяння шкоди при такій діяльності декількох осіб. Враховуючи особливості взаємодії суб'єктів при необережному співзаподіянні шкоди та характеристики видів необережної вини, пропонуємо суб'єктивні зв'язки між співзаподіювачами розглядати у межах двох напрямів. Певний прояв двостороннього зв'язку між співзаподіювачами може мати місце, але не в тому класичному розумінні як про це йдеться у теорії співучасті. Більшою мірою це зв'язок, який охоплює взаємне усвідомлення фізичної взаємодії та протиправної сутності вчиненого діяння (дії, бездіяльності), або ж принаймні можливість такого усвідомлення. По-друге, можливий і повністю односторонній зв'язок на стороні співзаподіювачів, коли суб'єкти взагалі не сприймають діяння інших осіб, а діють автономно, проте будучи відповідальними за окремі етапи чи ділянки у процесі дотримання правил безпеки чи інших приписів, стають суб'єктами необережного заподіяння небезпечних наслідків, які стають для них єдиними.

Ключові слова: необережне співзаподіяння, суб'єктивна сторона, необережна вина, недбалість.

**REGARDING THE POSSIBILITY OF A SUBJECTIVE CONNECTION
BETWEEN THE CO-PERPETRATORS OF NEGLIGENT HARM****Babych Artur Olegovich,**Post-graduate student of the Department
of Criminal Investigation and criminal
executive law(Academician Stashis Scientific Research
Institute for the Study of Crime Problems
of the National Academy of Law Sciences
of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

The article highlights the problem of internal relations between the subjects of such a legal phenomenon as negligent co-causality of harm. The views of supporters and opponents of the possibility of the existence of subjective relationships in the case of collective negligence are analyzed. It has been found that there are many contradictions and inaccuracies among the judgments and arguments of scientists who support the position that there is a subjective connection between the co-perpetrators of harm through negligence. For the most part, this is due to the diversity of views on the demarcation of negligent co-causality and the phenomenon of carelessness (inaction). It is emphasized that the peculiarity of subjective connections between the subjects of negligent co-causality, first of all, is mediated from the objective side of the act. Subjective community, bilateral ties, as is necessary for complicity, for negligent co-causality is not characteristic due to the very nature of careless guilt and the mechanism of harm in such activities of several persons. Taking into account the peculiarities of the interaction of the subjects in case of negligent co-causality of harm and the characteristics of the types of negligent fault, we propose to consider the subjective relations between the co-perpetrators within two directions. First, there may be some manifestation of two-way communication between co-participants, but not in the classical sense as it is in the theory of complicity. To a greater extent, it is a connection that encompasses mutual awareness of the physical interaction and the illegal nature of the act committed (action, inaction), or at least the possibility of such awareness. Secondly, it is possible and completely unilateral communication on the part of the co-perpetrators, when the subjects do not perceive the actions of others, but act autonomously, but being responsible for certain stages or areas in the process of compliance with safety rules or other regulations objects of negligent infliction of dangerous consequences, which become the only one for them.

Key words: negligent co-causality, subjective side, careless guilt, negligence.

Останнім часом все більше фахівців у галузі кримінального права звертаються до проблематики пов'язаної із вчиненням необережного кримінального правопорушення кількома суб'єктами. У кримінально-правовій теорії наведене явище визначають як необережне співзаподіяння (співпричинення) шкоди, під яким традиційно розуміють спільні дії (бездіяльність) двох або більше осіб, які викликали з необережності єдині суспільно небезпечні наслідки. Тим не менше, ставлення науковців до наведеної проблеми є вкрай неоднозначним.

У межах вітчизняного кримінального права цей феномен ще не отримав належного розвитку, а більшість досліджень тих учених, які намагалися вирішити значну кількість дискусійних питань мають здебільшого суперечливий характер. Фактично, всі намагання спеціалістів спрямовані на вивчення власне механізму заподіяння шкоди кількома суб'єктами з необережності, і на основі цього вони визначають поняття,

ознаки цього явища, підстави, межі та індивідуалізацію відповідальності тощо. Очевидно, що у цьому механізмі основою повинен бути власне зв'язок – між суб'єктами, діями, а можливо і тим і іншим. Уявляється, що сутність та характер зв'язків між співзаподіювачами є певною мірою критичною точкою не лише самого механізму заподіяння шкоди, а й розуміння феномену необережного співзаподіяння у цілому. При цьому у науковій літературі можна відшукати аналіз зв'язку між суб'єктами необережного співзаподіяння з точки зору об'єктивних характеристик вчиненого. У свою чергу питання суб'єктивних зв'язків при необережному співзаподіянні шкоди незначною мірою лише розглядалося і реального розв'язання не знайшло.

У науковій літературі розгляду питання необережного співзаподіяння приділяли увагу: О. А. Арутюнов, С. Р. Багіров, Д. А. Безбородов, В. І. Борисов, Ф. Г. Бурчак, Р. Р. Галіакбаров, М. С. Грінберг, П. С. Дагель, Н. Ф. Кузнецова, В. М. Кудрявцев, О. В. Курсаєв, Д. А. Мелешко, В. А. Мисливий, В. А. Нерсесян, О. І. Рарог, П. Ф. Тельнов, А. Н. Трайнін, І. М. Тяжкова, І. Р. Харитонов та ін.

У зв'язку з наведеним мета цієї статті полягає у з'ясуванні сутності та характеру суб'єктивних зв'язків між співзаподіювачами шкоди з необережності.

Останнім часом до вирішення проблем групової необережності все частіше звертаюся науковці у власних дослідженнях. Здавалося б, наукові пошуки вичерпали себе ще у минулому столітті і всі складні моменти знайшли свої логічне вирішення або пояснення у межах теорії необережного співзаподіяння. Проте все рівно білі плями ще залишилися, і вирішити їх можна лише з розвитком власне науки кримінального права та поглибленні аналізу проблемних моментів теорії.

Очевидно, що діючий Кримінальний кодекс (далі – КК) України не відносить випадки необережного співзаподіяння до співучасті у кримінальному правопорушенні. Саме тому, якщо декілька осіб спільно вчиняють необережне кримінальне правопорушення, вчинене ними оцінюється як ряд самостійно вчинених суспільно небезпечних діянь. Відповідальність такі особи несуть індивідуально – кожен за вчинене особисто ним необережне кримінальне правопорушення. Фактично, саме така позиція і відображена розробниками проекту нового КК України (ст. 2.7.8) [1] поряд із самою дефініцією необережного співзаподіяння (необережного співпричинення шкоди – за висловом розробників) про що так довго натякали більшість учених.

У зв'язку з наведеним стверджується точка зору, що необережне співзаподіяння шкоди не може розглядатися як індивідуальне вчинене кримінальне правопорушення в силу того, що в його основі лежать взаємопов'язані дії (бездіяльність) двох або більше осіб, які спричинили настання суспільно небезпечних наслідків. Більшість дослідників акцентують свою увагу на тому, що необережне співзаподіяння порівняно із індивідуально вчиненим необережним кримінальним правопорушенням, має визначальну ознаку, яка характеризує пов'язаність у вчиненому суб'єктів. Учені її визначають по різному – спільність, взаємозв'язок, взаємообумовленість, взаємопов'язаність тощо. Прийнятність використання того чи іншого терміну науковцями оцінюється по різному, а інколи навіть і допускається одночасне вживання їх всіх, що ще більше ускладнює ситуацію (докладніше із наведеною проблемою можна ознайомитися у науковій статті «Форми взаємодії між суб'єктами необережного співзаподіяння»¹). Проте останнім часом у літературі набуло популярності застосування концепції спільності з відповідним їй об'єктивним та суб'єктивним контекстом [2, с. 27, 32-33, 41; 5, с. 134-135]. Однак, якщо порівнювати ознаку спільності в необережному співзаподіянні та у співучасті, то стає очевидною нерівнозначність даних

¹ Примітка. Бабич А.О. Форми прояву взаємодії між суб'єктами необережного співзаподіяння. *Питання боротьби зі злочинністю*. № 40 (2020). С. 81-87.

діянь, адже необережна форма вина не може створити тої внутрішньої узгодженості між діями (бездіяльністю) окремих осіб, яка є такою необхідною ознакою співучасті. Все ж таки, якщо й вести мову про спільність при необережному співзаподіянні, то лише в аспекті *об'єктивної спільності дій (бездіяльності)*, оскільки вони суб'єктивно не спрямовані на досягнення якихось єдиних суспільно небезпечних наслідків. Однак у літературі теж зустрічаються погляди, що спільність навіть при необережності породжує суб'єктивний зв'язок між співзаподіювачами. Зокрема, сучасний дослідник Д. А. Мелешко категорично зазначає, що співзаподіяння шкоди є можливим лише за наявності психологічного взаємозв'язку між співзаподіювачами, що може виявлятися на двох рівнях. Перший рівень – це взаємне усвідомлення фізичної взаємодії, тобто факту допомоги з боку іншої особи, що є характерним для співзаподіяння шкоди з особами, які не підлягають кримінальній відповідальності, і опосередкованого заподіяння шкоди. Другий рівень – це *взаємне усвідомлення протиправної сутності спільно вчинюваного діяння*, що є характерним для співучасті в злочині і необережного співзаподіяння шкоди [3, с. 10].

На противагу вищенаведеному О. А. Арутюнов, який взагалі ставить під сумнів психологічні зв'язки між необережними співзаподіювачами, стверджує, що дії співзаподіювачів не можуть визнаватися спільними, так як вони не направлені на спричинення саме злочинного результату [4, с. 57].

У свою чергу О. В. Курсаєв [5, с. 145] у власному монографічному дослідженні необережного співзаподіяння присвятив цілий параграф питанню суб'єктивних ознак, однак вдаючись до аналізу значної кількості дискусійних питань пов'язаних власне з сутністю необережної вини в цілому, так і не мовив нічого суттєвого про внутрішні зв'язки між суб'єктами. Таким чином, це може свідчити або про значну складність питання особливостей суб'єктивної сторони необережного співзаподіяння або й про відсутність таких особливостей взагалі.

Фактично, у літературі є чимало обґрунтованих тверджень про неприпустимість суб'єктивного зв'язку між співзаподіювачами шкоди з необережності, що й стало домінуючим у теорії. Однак чи це дійсно так?

Як видається, при співучасті характер зв'язків виявляється більш очевидним, оскільки умисел власне і створює ту основу для суб'єктивної спільності між співучасниками та змови загалом. Р. Р. Галіакбаров зауважує, якщо при вчиненні злочину із ознаками умисної вини наслідки передбачаються і суб'єкти бажають або свідомо допускають їх настання, то при необережному співзаподіянні ці межі звужені, тому конкретний єдиний злочинний наслідок суспільно небезпечної діяльності свідомістю співзаподіювачів охоплюватися не може. Автор влучно зазначає, якщо суб'єкт не передбачає наслідків власних небезпечних вчинків і несе відповідальність за те, що повинен був і міг їх передбачити, тим більше не можна очікувати від нього, що він зможе проявити ще більшу обачність і запобігти наслідку, яке наступить в результаті необережної діяльності інших [6, с. 77]. Хоча й в іншій частині роботи учений погоджується з думкою І. Р. Харитоновой, що необережне співзаподіяння як цілісна форма необережної поведінки характеризується зв'язками двох рівнів: 1) *об'єктивною (функціональною) та суб'єктивною – між співзаподіювачами*; 2) *причинною – між діями (бездіяльністю) кожної особи і наступившим результатом* [7, с. 10].

Очевидно, що взаємодія суб'єктів необережного співзаподіяння може бути достатньо різною і враховуючи це характер психічного зв'язку між ними теж буде відрізнятися.

Так, у певних випадках, в принципі, можна говорити про певну форму прояву двостороннього зв'язку між співзаподіювачами шкоди з необережності. Тобто, як

вказує О. В. Курсаєв, можлива взаємна усвідомленість дій учасників про взаємну діяльність і про найближчий її результат або можливі неблагополучні наслідки. Однак, на його думку, двостороннього зв'язку тут не буде, так як відсутня усвідомленість небезпечності власної поведінки, небезпеки поведінки інших учасників і об'єднаної діяльності тих та інших [5, с. 149] (хоча у праці наведеного науковця [5, с. 123] зустрічається і абсолютно протилежна точка зору щодо наведеної ситуації, коли він все таки підтверджує можливість існування двостороннього суб'єктивного зв'язку між суб'єктами. – А.Б.). Процитоване судження виявляється достатньо переконливим, проте теж заслуговує на певну критику. У наведеному контексті варто згадати про взаємодію між співзаподіювачами у межах виконання ними єдиної діяльності (наприклад, виробничої), по забезпеченню виконання суто конкретного завдання із управління технічною системою або забезпеченню нормального ходу певного технологічного процесу.

На практиці це достатньо поширені ситуації, коли декількома суб'єктами, які можуть перебувати, умовно кажучи, як на одному рівні виробничих (або інших) відносин або й на різних рівнях (пов'язаних, наприклад, з підлеглістю) власними необережними діями допустили настання суспільно небезпечних наслідків. У межах таких єдиних відносин, співзаподіювачі необережних злочинних наслідків не рідко можуть мати усвідомлення про сумісний характер виконуваних ними функцій. Більше того, подібне навіть може бути передбачено нормативно. В окремих випадках необережного співзаподіяння один із суб'єктів несе відповідальність як раз за те, що не проконтролював або не підстрахував (проте зобов'язаний був це зробити по інструкції) дії іншого суб'єкта і тим самим допустив настання спільного результату [6, с. 78-79]. У подібних ситуаціях кожен із співзаподіювачів сприймає не лише власне діяння, а й діяння іншого, має відповідне ставлення до нього (необережне), а також до наслідку, який може настати або ні (наслідок або не передбачається, хоча особи повинні були і могли його передбачити, або передбачається, але особи легковажно розраховували на його відвернення). При цьому у юридичній літературі навіть відмічалося, що у деяких формах необережного співзаподіяння всі учасники передбачають можливість настання злочинних наслідків саме від сумісної поведінки, і навіть у деталях, та несуть відповідальність за те, що не зуміли спільними зусиллями їх відвернути (не узгодили своїх дій, не зробили необхідних спільних дій) [7, с. 12]. У наведеному контексті Д. А. Безбородов зазначає, що у такому випадку існує **взаємосприйняття** при здійсненні **діяльності**. Більше того, у деяких випадках має місце навіть розрахунок на поведінку іншої особи – учасника спільної діяльності [8, с. 15].

Про двосторонній зв'язок у класичному розуміння за наведених обставин й правда говорити складно, оскільки між суб'єктами необережного співзаподіяння відсутня взаємна усвідомленість про кінцеву ціль отриманого результату. Проте надати категоричну відповідь про відсутність суб'єктивного зв'язку теж вважаємо не можливим. Між суб'єктами необережного співзаподіяння за вище представлених обставин вбачається взаємна усвідомленість про кінцеву ціль власне вчинку або поведінки (і не обов'язково вона буде протиправною, як правило, і частіше вона виявляється або нейтральною або навіть переслідує соціально корисну мету). Також кожен із учасників хоча б у загальних рисах усвідомлює про приєднуючу діяльність іншого (або повинен був і міг її усвідомлювати) в аспекті необхідного дотримання відповідних правил безпеки або інших необхідних приписів нормативних актів. Наведена характеристика в більшій мірі відображає певні риси двостороннього суб'єктивного зв'язку, однак точніше було б говорити про окремий випадок такого зв'язку. Варто погодитися і з думкою І. Р. Харитонові, що у такому випадку має місце *взаємне усвідомлення фізичної взаємодії*, тобто факту допомоги зі сторони іншої особи... та *взаємне*

усвідомлення протиправної сутності спільно вчиненого діяння [7, с. 12]. На це також звертає увагу й Д. А. Мелешко, хоча наголошує лише на наявності *взаємного усвідомлення протиправної сутності спільно вчинюваного діяння*, яке характерне і для співучасті і для необережного співзаподіяння [3, с. 193-194]. Проте слід уточнити, що таке взаємне усвідомлення між суб'єктами необережного співзаподіяння фактично буде можливе лише при вчиненні кримінального правопорушення із необережною виною у виді кримінально протиправної самовпевненості, оскільки для кримінально протиправної недбалості з усталеної доктринальної точки зору усвідомленість є неприйнятною. Цікаво, що при розгляді вже безпосередньо ознак необережного співзаподіяння Д. А. Мелешко виявився більш категоричним і стверджує, що є така характерна особливість як узгодженість дій співзаподіювачів або, іншими словами, *обов'язковий двосторонній психологічний зв'язок між співзаподіювачами*. Автор пояснює, що специфіка розглядуваної форми співзаподіяння шкоди визначає наявність психологічного зв'язку на двох рівнях: перший рівень – це взаємне усвідомлення фізичної взаємодії в момент вчинення діяння, тобто факту допомоги зі сторони іншої особи; другий рівень – це взаємне усвідомлення юридичної сутності спільно вчинених дій (бездіяльності), тобто протиправності спільного діяння (факту порушення загальних та спеціальних правил) [3, с. 193-194]. З наведеного стає очевидною певна непослідовність міркування науковця. Скоріш за все, якщо звертатися до об'єктивної сторони механізму необережного співзаподіяння, то взаємна усвідомленість фізичної взаємодії та взаємна усвідомленість протиправної сутності вчиненого діяння, або хоча б можливість такого усвідомлення між суб'єктами є характерними для тих випадків необережного співзаподіяння, які умовно кажучи, тотожні «співвиконавству». Саме при таких обставинах можна з упевненістю говорити про наявність окремих рис двостороннього суб'єктивного зв'язку.

Поряд з наведеним на практиці можливі випадки необережного співзаподіяння, де про окремих визначений характер зв'язку говорити не так просто. У реальності відповідні порушення з боку окремих суб'єктів необережної діяльності, як правило, не збігаються у місці та часі, за винятком окремих випадків (наприклад, ДТП за участю кількох водіїв транспортних засобів). За наведених обставин учасники не сприймають дії або бездіяльність інших суб'єктів, а мають психічне ставлення у виді необережності лише до свого діяння. У свою чергу порушення правил безпеки з боку інших співзаподіювачів є для них «чужими» і взагалі постають несподівано і раптово. Фактично, можна вести мову про свого роду **випадковість**, а за таких обставин про внутрішній зв'язок між співзаподіювачами шкоди не варто й говорити, оскільки учасники події усвідомлюватимуть пов'язаність власних діянь у будь-якому випадку лише постфактум. За таких обставин співзаподіювачі діють автономно, проте будучи відповідальними за окремі етапи чи ділянки у процесі дотримання правил безпеки, стають суб'єктами необережного заподіяння наслідків, єдиних для них обох, які могли б не настати у тому випадку, якщо хоча б один із них належно виконав свої обов'язки. Саме з останнім твердженням пов'язується принципова відмінність співучасті і необережного співзаподіяння, оскільки є повне неспівпадіння за суб'єктивними ознакам. В принципі можна вести мову, що визначальним для таких ситуацій необережного співзаподіяння виступатиме односторонній зв'язок – у суб'єктів відсутнє усвідомлення небезпечності власної поведінки, небезпечності поведінки інших учасників та об'єднуючої діяльності того та іншого, що у свою чергу означає фактичне незнання між співзаподіювачами про поєднання конкретної діяльності між ними (хіба що, опосередковано таке ймовірне усвідомлення взаємодії між суб'єктами може бути прослідковано у межах нормативних приписів). При цьому при наявності, зокрема,

кримінально-протиправної недбалості на стороні співзаподіювачів характер одностороннього зв'язку, як видається, є більш вираженим.

Отже, наведені в цій статті наукові позиції, міркування щодо них дають підстави для таких висновків.

Особливість суб'єктивних зв'язків між суб'єктами необережного співзаподіяння, перш за все, опосередкована саме з об'єктивної сторони вчиненого. Зрозуміло, що суб'єктивна спільність, двосторонні зв'язки, як це є необхідно для співучасті, для необережного співзаподіяння не є характерним через власне сутність необережної вини та механізму заподіяння шкоди при такій діяльності декількох осіб. Саме тому, враховуючи особливості взаємодії суб'єктів при необережному співзаподіянні шкоди та характеристики видів необережної вини, пропонуємо суб'єктивні зв'язки між співзаподіювачами розглядати у межах двох напрямів. По-перше, певний прояв двостороннього зв'язку між співзаподіювачами може мати місце, але не в тому класичному розумінні як про це йдеться у теорії співучасті. Більшою мірою це зв'язок, який охоплює взаємне усвідомлення фізичної взаємодії та протиправної сутності вчиненого діяння (дії, бездіяльності), або ж принаймні можливість такого усвідомлення. По-друге, можливий і повністю односторонній зв'язок на стороні співзаподіювачів, коли суб'єкти взагалі не сприймають діяння інших осіб, а діють автономно, проте будучи відповідальними за окремі етапи чи ділянки у процесі дотримання правил безпеки чи інших приписів, стають суб'єктами необережного заподіяння небезпечних наслідків, які стають для них єдиними.

Висвітлені у цій публікації ідеї та міркування безумовно не є остаточними і потребують подальшого дослідження для цілісної характеристики такої кримінально-правової конструкції як необережне співзаподіяння шкоди.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України (проект). Контрольний текст (станом на 18.02.2022 року): URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-02-2022.pdf> (дата звернення: 11.04.2022).
2. Безбородов Д. А. Неосторожные многосубъектные преступления: понятие и квалификация: учебное пособие. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. 60 с.
3. Мелешко Д. А. Сопричинение вреда без признаков соучастия в доктрине уголовного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акад. Ген. прокуратуры РФ. Москва, 2016. 233 с.
4. Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении. Москва : Статут, 2013. 408 с.
5. Курсаев А. В. Неосторожное сопричинение в российском уголовном праве : монография. Москва : Юрлитинформ, 2015. 280 с.
6. Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия: учебное пособие. Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1987. 96 с.
7. Харитоновна И. Р. Неосторожное сопричинение в советском уголовном праве: автореф, дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Свердловск, 1985. 15 с.
8. Безбородов Д. А. К вопросу о понятии неосторожного сопричинения в уголовном праве. *Криминалистика*. 2014. № 1. С. 9-16.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.22>

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЗАХОДУ - ПРОНИКНЕННЯ ДО ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

Бездольний Максим Юрійович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Закон України «Про Національну поліцію» (далі – Закон) було прийнято Верховною Радою України 2 липня 2015 року. 4 серпня Закон був підписаний Президентом України, а вже 6 серпня був опублікований в газеті «Голос України».

Закон визначає Національну поліцію України як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Дуже своєчасним є визначення Законом положень про поліцейські заходи, вимоги до них та регламентація, за яких умов може бути застосований той чи інший превентивний захід. Серед поліцейських заходів законодавець виокремлює примусові та превентивні заходи. Зокрема до превентивних заходів належать: перевірка документів особи; опитування особи; поверхнева перевірка і огляд; зупинення транспортного засобу; вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; проникнення до житла чи іншого володіння особи; перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ; застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; поліцейське піклування.

По декільком причинам викликає зацікавленість такий превентивний поліцейський захід, як проникнення до житла чи іншого володіння особи. Так, по-перше, на відміну від підстав щодо проникнення до житла та іншого приміщення громадян, які були закріплені в колишньому Законі України «Про міліцію», сучасні підстави проникнення більш конкретизовані і наближені до вимог Конституції України. По-друге, його застосування має певні особливості, а саме: обов'язкове виникнення специфічних умов або обставин; тонке розмежування між законодавчими галузями та його документальне оформлення. По-третє, застосування даного превентивного поліцейського заходу не може порушувати конституційні права громадян пов'язані із обмежуванням права особи користуватися власним майном.

Стаття присвячена особливостям застосування та оформлення превентивного поліцейського заходу – проникнення до житла чи іншого володіння особи.

Ключові слова: Закон України «Про Національну поліцію», превентивний поліцейський захід, проникнення до житла чи іншого володіння особи.

**ANALYSIS OF FEATURES OF APPLICATION AND DESIGN
OF PREVENTIVE POLICE MEASURE - PENETRATION OF HOUSING
OR OTHER PERSONAL PROPERTY**

Bezdolny Maxim Yurievich,
Candidate of Law,
Acting Assistant Professor of the
Department of Administrative Law
and Administrative Process
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

The Law of Ukraine "On the National Police" (hereinafter – the Law) was adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on July 2, 2015. On August 4, the law was signed by the President of Ukraine, and on August 6 it was published in the newspaper "Voice of Ukraine".

The law defines the National Police of Ukraine as a central executive body that serves society by ensuring the protection of human rights and freedoms, combating crime, maintaining public safety and order.

It is very timely for the Law to define the provisions on police measures, the requirements for them and to regulate the conditions under which a preventive measure may be applied. Among police measures, the legislator singles out coercive and preventive measures. In particular, preventive measures include: verification of personal documents; personal interview; surface inspection and inspection; stopping the vehicle; requirement to leave a place and restriction of access to a certain territory; restriction of movement of a person, vehicle or actual possession of a thing; intrusion into a person's home or other property; verification of compliance with the requirements of the permit system of internal affairs bodies; application of technical devices and technical means that have the functions of photo and filming, video recording, means of photo and film shooting, video recording; verification of compliance with the restrictions established by law in relation to persons under administrative supervision and other categories of persons; police care.

For several reasons, a preventive police measure such as breaking into a home or other person's property is of interest. Thus, first, in contrast to the grounds for intrusion into housing and other premises of citizens, which were enshrined in the former Law of Ukraine "On Police", modern grounds for intrusion are more specific and closer to the requirements of the Constitution of Ukraine. Secondly, its application has certain features, namely: the mandatory occurrence of specific conditions or circumstances; fine demarcation between legislative branches and its documentation. Third, the application of this preventive police measure may not violate the constitutional rights of citizens related to the restriction of the right of a person to use his own property.

The article is devoted to the peculiarities of the application and design of a preventive police measure – penetration into housing or other property of a person.

Key words: Law of Ukraine "On the National Police", preventive police action, intrusion into housing or other property of a person.

Статтею 29 Закону визначено, що поліцейський захід – це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень.

Обраний поліцейський захід є законним, якщо він визначений законом. Поліцейському заборонено застосовувати будь-які інші заходи, ніж визначені законами України. Обраний поліцейський захід є необхідним, якщо для виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший захід або його застосування буде неефективним, а також якщо такий захід заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам [5].

Відповідно до статті 30 Конституції України кожному гарантується недоторканість житла чи іншого володіння особи. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду та обшуку [1].

Якщо подивитися на законність проникнення до житла чи іншого володіння особи через призму кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), то в частині 1 ст. 233 КПК закріплено, що ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді. Разом з цим частиною 3 вказаної статті визначено, що існують випадки коли слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи – це лише невідкладні випадки, пов'язані із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення [2].

Аналізуючи зміст статті 38 Закону можливо зробити висновок, що обставини, які регламентують застосування такого превентивного поліцейського заходу, як проникнення до житла чи іншого володіння особи, одночасно, в певній мірі, розширюють та одночасно, в певній мірі, звужують повноваження поліції в даному випадку.

Так, в Законі визначено, що поліція може проникнути до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних із: 1) рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій; 2) безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення; 3) припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні [5].

Таким чином, для виникнення першої умови для проникнення до житла чи іншого володіння особи необхідно виникнення певної ситуації і в даному випадку – надзвичайної.

Кодексом цивільного захисту України визначено, що надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності [4].

Отже, саме виникнення не будь-якої, а саме надзвичайної ситуації надає можливість поліцейському застосувати вказаний превентивний захід, що в певній мірі звужує повноваження поліцейського.

Наступною умовою проникнення до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду – є безпосереднє переслідуванням поліцейським осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення. Тобто, поліцейський розпочав безпосереднє переслідування осіб, після виявлення факту вчинення ними кримінального правопорушення чи встановив осіб, які знаходяться в розшуку за вчинення кримінального правопорушення.

Статтею 11 Кримінального кодексу України (далі – КК) визначено, що кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Відповідно до статті 12 КК України кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі, а злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі [3].

Таким чином обов'язковою умовою для застосування в даному випадку поліцейського заходу є скоєння особою кримінального правопорушення, що суттєво розширює повноваження поліцейського, оскільки законодавець в даному випадку не розмежує поняття – кримінальне правопорушення.

В той же час, умови застосування описаного превентивного поліцейського заходу у разі припинення злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні особи, на наш погляд, в певній ступені суперечить попередній умові. Так, у разі переслідування особи поліцейський може застосувати даний превентивний захід у разі коли особа скоїла кримінальне правопорушення, то основною умовою у третьому випадку є припинення злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні [5].

Таким чином, суть превентивного заходу не змінилась – проникнення до житла або іншого володіння особи, а умови мають свою специфіку, які полягають в тому, що під час переслідування повинно бути скоєне кримінальне правопорушення (тобто не виключено факт скоєння кримінального проступку), а в іншому скоєння саме злочину, який за своєю сутністю є більш тяжким за наслідками.

Саме чому виникла така різниця із умовами застосування цього превентивного заходу законодавець не роз'яснює, хоча існує ряд кримінальних проступків, які загрожують життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні. Наприклад: побої та мордування ч.1 ст.126 КК України; погроза вбивством ч.1 ст.129 КК України; насильницьке донорство ч.1 ст.144 КК України та ін. [3].

Ще одним проблемним питанням є порядок, строки та форма оформлення даного превентивного поліцейського заходу.

Так, в частині 3 статті 38 (Проникнення до житла чи іншого володіння особи) Закону зазначено: про застосування вказаного поліцейського заходу обов'язково складається протокол [5].

Разом з тим, в даному випадку, законодавець не роз'яснює ким складається даний протокол, в які терміни і що найважливіше – форма та зміст цього протоколу. Для порівняння, вказаний Закон передбачає ще один превентивний захід, як «Поліцейське піклування», застосування якого теж оформлюється протоколом (стаття 41). Але, на відміну від проникнення до житла чи іншого володіння стаття передбачає хоча б деякі положення складання та змісту протоколу, а саме, що про застосування поліцейського піклування складається протокол, в якому зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) застосування поліцейського заходу; підстави застосування;

опис вилученої зброї чи інших предметів; клопотання, заяви чи скарги особи, якщо такі надходили, наявність чи відсутність видимих тілесних ушкоджень. Протокол підписується поліцейським і особою. Копія протоколу негайно під розпис вручається особі. Протокол може не надаватися особі для підписання, а його копія – вручатися особі у випадку, коли є достатні підстави вважати, що вона не може усвідомлювати свої дії і керувати ними. У такому випадку протокол надається особі чи органу, передбаченому абзацом другим частини першої цієї статті. Але, Закон не визначав форму протоколу та його реквізити. І тільки через п'ять років існування Закону, наказом МВС України від 12.10.2020 року № 724 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування» затверджено форму протоколу про застосування вказаного поліцейського заходу [5,6].

Аналізуючи викладене можна зробити висновок, що Закон України «Про Національну поліцію» потребує уточнення та доопрацювання, у всякому разі щодо застосування такого превентивного поліцейського заходу, як проникнення до житла чи іншого володіння особи, у таких напрямках:

по-перше: вважаємо доцільним конкретизувати підстави застосування цього поліцейського заходу, які пов'язані із розмежуванням кримінального правопорушення на кримінальні проступки та злочини;

по-друге: є доцільним доповнити зміст статті 38 Закону інформацією про особу, яка уповноважена складати протокол про застосування цього превентивного поліцейського заходу, строки його складання та основний зміст документу;

по-третє: паралельно із доопрацюванням змісту Закону, наприклад можливо видання МВС України окремого наказу «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про застосування превентивного поліцейського заходу – проникнення до житла чи іншого володіння особи», яким затвердити не тільки порядок здійснення, але і затвердити форму протоколу про його.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 27.01.2022).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення 05.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>(дата звернення 27.01.2022).
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення 05.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 27.01.2022).
4. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.201 р. № 5403-VI. Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення 27.01.2022).
5. Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. 580-VIII. Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 27.01.2022).
6. Наказ МВС України від 12.10.2020 року № 724 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування». Дата оновлення 12.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1174-20#Text> (Дата звернення 27.01.2022).

УДК 343.31+343.35

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.23>

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ

Боровик Андрій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-
правових та адміністративно-правових
дисциплін, проректор з наукової
роботи
(Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені
академіка Степана Дем'янчука,
м. Рівне, Україна)

У межах наукової статті всебічно досліджено ознаки родового об'єкта кримінальних правопорушень проти представників влади. Розглянуто розроблені кримінально-правовою наукою підходи до визначення об'єкта злочину, що склалися у сучасній доктрині кримінального права, проведено їх критичний аналіз. Автором відстоюється концепція об'єкта кримінального правопорушення як правовідносин певного виду.

За результатами уважного вивчення змісту норм розділу XV Особливої частини чинного КК висловлене зауваження про те, що одним лише авторитетом влади коло охоронюваних кримінальним законом правовідносин не вичерпується. Там ідеться про значно більший обсяг правовідносин у сфері охорони прав і свобод представників влади – суб'єктів державного управління.

Із метою більш точного визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом XV Особливої частини КК, з'ясовано зміст понять «управління», «порядок управління», «авторитет».

Встановлено, що на сьогодні існує дві концепції родового об'єкта кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення яких встановлена розділом XV Особливої частини КК, – «порядок управління» і «авторитет». Найбільш оптимальною з огляду на природу кримінально-правових заборон, що містяться в розділі XV Особливої частини КК, визнано концепцію родового об'єкта як порядку публічного управління.

З'ясовано, що у КК зарубіжних держав відповідальність за діяння, подібні вітчизняним кримінальним правопорушенням проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, міститься у різних розділах чи главах, які умовно запропоновано поділити на дві групи:

1) кримінальні правопорушення проти управління (наприклад, КК Азербайджану, Білорусі, Бразилії, В'єтнаму, Вірменії, Грузії, Екватору, Італії, Китаю, Латвії, Словаччини, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, Франції);

2) кримінальні правопорушення проти держави та її представників (наприклад, КК Андорри, Аргентини, Греції, Данії, Естонії, Ізраїлю, Іспанії, Ліхтенштейну, Литви, Мексики, Молдови, Норвегії, Пакистану, Польщі, Перу, Румунії, Сінгапуру, Сербії, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії).

Ключові слова: об'єкт кримінального правопорушення, родовий об'єкт кримінальних правопорушень, авторитет, порядок управління, правовідносини, представник влади.

GENERIC OBJECT OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST GOVERNMENT OFFICIALS

Borovyk Andrii Volodymyrovych,
PhD in Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Criminal
Law and Administrative Law,
Vice Rector for Scientific Affairs
(Academician Stepan Demianchuk
International University of Economics
and Humanities, Rivne, Ukraine)

The scientific article comprehensively examines the characteristics of the generic object of criminal offenses against government officials. The approaches developed by criminal and law science to the definition of the object of crime, which have developed in the modern doctrine of criminal law, are considered in the article. Their critical analysis is carried out. The author defends the concept of the object of a criminal offense as a legal relationship of a certain type.

According to the results of a careful study of the content of the norms of Chapter XV of the Special Part of the current Criminal Code, a remark was made that the authority of the authorities does not exhaust the range of legal relations protected by criminal law. It is about a much larger volume of legal relations in the field of protection of the rights and freedoms of government officials – the subjects of public administration.

In order to more accurately define the generic object of criminal offenses under Section XV of the Special Part of the Criminal Code, the meaning of the terms “management”, “management procedure”, “authority” was clarified.

It has been established that today there are two concepts of the generic object of criminal offenses, the responsibility for which is established by Chapter XV of the Special Part of the Criminal Code – “management procedure” and “authority”. According to the nature of the criminal and law prohibitions contained in Chapter XV of the Special Part of the Criminal Code, the concept of a generic object as an order of public administration is considered the most optimal.

It was found that the Criminal Code of foreign countries liability for acts similar to domestic criminal offenses against the authority of public officials, local governments and associations of citizens, is contained in various sections or chapters, which are proposed to be divided into two groups:

1) criminal offenses against the administration (for example, the Criminal Code of Azerbaijan, Belarus, Brazil, Vietnam, Armenia, Georgia, Ecuador, Italy, China, Latvia, Slovakia, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, France);

2) criminal offenses against the state and its representatives (for example, the Criminal Code of Andorra, Argentina, Greece, Denmark, Estonia, Israel, Spain, Liechtenstein, Lithuania, Mexico, Moldova, Norway, Pakistan, Poland, Peru, Romania, Singapore, Serbia, Slovenia, Hungary, Finland, Czech Republic, Montenegro, Switzerland).

Key words: object of criminal offense, generic object of criminal offense, authority, management procedure, legal relations, government representative.

Постановка проблеми. Важливою умовою функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування є створення надійної та ефективної системи кримінально-правової охорони їх авторитету від злочинів та кримінальних проступків. З цією метою в Кримінальному кодексі України (далі – КК) створено систему

заборонних кримінально-правових норм, що розміщені насамперед в розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів». Розробка численних і складних питань відповідальності за ці кримінально протиправні діяння потребує звернення до питання їх родового об'єкта.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні проблеми об'єктів кримінальних правопорушень (далі в цій статті – к. пр.) проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та к. пр. проти журналістів знайшли відображення у працях Г. Є. Болдаря, А. С. Габуди, Н. О. Гупорової, Ю. П. Дзюби, Л. В. Дороша, О. О. Дудорова, О. В. Зайцева, І. М. Залялової, О. О. Кашкарова, В. А. Клименка, О. О. Книженко, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, І. М. Салімонова, І. М. Чуб, О. А. Чувакова та інших. Водночас низка питань у цій сфері залишаються недостатньо дослідженими або дискусійними. Серед них і питання родового об'єкта цих деліктів.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із родовим об'єктом к. пр. проти представників влади.

Виклад основного матеріалу. У кримінально-правовій науці серед елементів складу к. пр. перше місце традиційно посідає об'єкт складу к. пр. І це справедливо, адже значення об'єкта насправді важко переоцінити: він лежить в основі криміналізації і декриміналізації суспільно-небезпечних діянь, відмежування їх від інших правопорушень; визначає суспільно небезпечну сутність к. пр., його наслідки; значною мірою впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак складу; встановлює межі дії кримінально-правової норми [1, с. 94]. Саме завдяки об'єкту к. пр. також визначається місце певного протиправного діяння серед інших к. пр. і в системі норм та інститутів кримінального права, забезпечується правильна кваліфікація к. пр. [2, с. 166–167].

Об'єкт складу к. пр. має важливе значення під час встановлення підстав кримінальної відповідальності. Загальновідомо, що при відсутності об'єкта складу к. пр. кримінальне провадження не може бути розпочате, а розпочате – підлягає закриттю на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України через відсутність в діянні складу к. пр.

Із самого початку варто наголосити на тому, що попри велику кількість спеціальних наукових досліджень досі в українській кримінально-правовій науці не вироблено уніфікованого поняття об'єкта к. пр. Серед головних причин цьому очевидно є відсутність нормативного визначення об'єкта – отже пошук правильної дефініції цього поняття стає завданням кримінально-правової доктрини. Аналіз наукових праць вчених (П. П. Андрушка [3, с. 58–111], А. А. Вознюка [4, с. 60], С. Б. Гавриша [5, с. 65], В. К. Грищука [6, с. 199], В. П. Ємельянова [7, с. 8–10], О. М. Костенка [8, с. 102–104], А. А. Музики та Є. В. Лащука [9, с. 161], В. Я. Тація [10, с. 42–43], Є. В. Фесенка [11, с. 75–77], П. Л. Фріса [12, с. 69] та інших вчених [13, с. 39–58; 14, с. 90–92; 15, с. 280–289; 16, с. 82–83; 17, с. 162; 18, с. 314–347]) дає підстави стверджувати, що наразі в кримінальному праві розроблено декілька основних теорій об'єкта к. пр. (суспільних відносин, інтересу, кримінального закону, правового обов'язку, суб'єктивного права, нормативна, правового блага, антропологічна). Домінує серед них теорія суспільних відносин.

Певним чином систематизуючи ці теорії, С. Колос указує на можливість виокремити дві великі групи концепцій об'єкта: перша з них зводиться до того, що об'єктом к. пр. є суспільні відносини, а друга – певні цінності та блага [19, с. 198–199].

Водночас приєднують до конструктивної позиції О.О. Дудорова, згідно з якою об'єктом к. пр. є охоронювані кримінальним законом *правовідносини*. Ця концепція, як наполягають її прибічники, враховує відомі переваги поширеної теорії «об'єкт к. пр. – суспільні відносини» (у т.ч. усталену структуру останніх), є похідною від неї і водночас

бере до уваги ту обставину, що кримінальним законом захищаються не всі відносини, які складаються у суспільстві і регулюються, наприклад, нормами моралі чи релігії, а лише ті, які в інтересах суспільства піддані з боку держави правовому регулюванню. Адже правопорядок – форма існування суспільних відносин, установлене в інтересах всього суспільства та охоронюване законом від суспільно небезпечних посягань нормальне функціонування соціальних відносин, яке виражається у можливості вільної реалізації прав і свобод їх суб'єктів [20, с. 149–150].

Серед ознак об'єкта к. пр. слід виділити суспільні відносини на які посягає к. пр., предмет к. пр. та потерпілого від нього. Між тим в межах об'єкта к. пр. необхідно назвати родовий та безпосередній об'єкт (а за необхідності диференціювати їх на безпосередній головний та додатковий – додатковий обов'язків чи факультативний) [21, с. 66].

Щодо родового об'єкта к. пр. у межах розглядуваного розділу відзначаю досить широке розмаїття поглядів вчених.

Справедливо буде зауважити про те, що проблема визначення родового об'єкта к. пр., описаних у розділі XV Особливої частини КК, тривалий час залишається дискусійною у доктрині кримінального права. Це обумовлено різними обставинами, зокрема іншою назвою відповідного розділу Особливої частини КК України 1960 р. (Злочини проти порядку управління). Має місце і різноманітність суспільних відносин, що охороняються в межах досліджуваного розділу, а також відмінний юридичний зміст, встановлених у ньому заборон.

У контексті цього не можна не згадати про такий видовий об'єкт групи к. пр. у межах розглядуваного розділу, як права, свободи і законні інтереси журналістів – відповідні кримінально-правові припису було включено в КК у 2015 р. Принагідно нагадаю, що видовий об'єкт є додатковою ланкою у класифікації об'єктів к. пр. «по вертикалі». Як слушно зауважено, видовий об'єкт злочину є спільним для безпосередніх об'єктів декількох споріднених злочинів у межах одного або різних розділів Особливої частини КК України. Він нагадує родовий об'єкт, хоча й у менших масштабах, забезпечуючи кримінально-правову охорону окремих груп однорідних чи тотожних суспільних відносин [22, с. 262–274].

Буквальне тлумачення назви розділу XV Особливої частини КК дає підстави стверджувати, що родовим об'єктом к. пр. цієї групи повинні визнаватись правовідносини в сфері забезпечення авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів журналістів.

Прихильниця визнання авторитету родовим об'єктом досліджуваних к. пр. І. М. Залялова зазначає, що родовим об'єктом втручання в діяльність працівника правоохоронного органу є суспільні відносини, що забезпечують авторитет органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян, тобто суспільні відносини, які регулюють такий спосіб загальносуспільного влаштування, за якого визнаються символи держави і права носіїв влади регламентувати норми поведінки інших людей та забезпечувати їх виконання [23, с. 33].

У тлумачному словнику під авторитетом розуміють загальновизнане значення, вплив, поважність (особи, організації, колективу, теорії і т. ін.) [24, с. 8]. Латинський термін *auctoritas* означає авторитет, силу, владу, вплив, погляд, судження, значимість, свобода дій тощо.

Н.О. Тімошенко розуміє авторитет як суспільне відношення, що становить собою різноманітні форми підпорядкування, підкорення людей, соціальних груп, класів різним соціальним нормам, правилам, є одним із засобів організації суспільного

і державного життя, підтримання порядку в суспільстві [25, с. 39]. І. М. Залялова стверджує, що авторитет як тип суспільних відносин представляє собою такий спосіб загальносуспільного влаштування, при якому визнаються символи держави і права носіїв влади регламентувати норми поведінки інших людей та забезпечувати їх виконання [23, с. 23].

На підставі аналізу змісту терміну авторитет можна зробити два важливі висновки. Безумовно к. пр., передбачені розділом XV Особливої частини КК, насамперед проти представників влади, посягають на авторитет. Однак в результаті вчинення цих діянь шкода чи загроза її заподіяння стосуються не лише авторитету, але й іншої групи суспільних відносин. Йдеться першочергово про ті відносини, які забезпечують порядок публічного управління.

Тому й не дивно, що у певних дефініціях вчені намагаються поєднати авторитет з іншими елементами. Наприклад, Н. О. Тимошенко родовим об'єктом к. пр., передбачених нормами розділу XV Особливої частини КК, називає визначену групу суспільних відносин, що формуються у сфері охорони авторитету і нормальної регламентованої законом діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, будь-яких інших підприємств, установ, організацій, уповноважених фізичних осіб на основі виконання адміністративно-розпорядчих та організаційно-господарчих функцій. Нормальну діяльність, на її погляд, слід розуміти як виконання підприємством, установою, організацією, уповноваженою на те фізичною особою покладених на них обов'язків, обумовлених статутом або відповідними положеннями [25, с. 39].

Родовим об'єктом к. пр., передбачених розділом XV Особливої частини КК, на думку А. С. Габуди, є сукупність суспільних відносин, що забезпечують авторитет органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та порядок публічного управління [26, с. 6].

Таке поєднання авторитету з іншими об'єктами кримінально-правової охорони видається цілком логічним, так як детальний аналіз кримінально-правових заборон, передбачених розділом XV Особливої частини КК, свідчить про те, що групу суспільних відносин, які поставлені під охорону в цьому розділі, не можна позначити лише терміном «авторитет». Має місце значно більший обсяг правовідносин у сфері охорони прав і свобод представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та журналістів.

У теорії кримінального права мають місце спроби визнати *авторитет є необхідною умовою або складовим елементом управлінської діяльності*. Ймовірно це можна пояснити тим, що ефективне здійснення управлінської діяльності без авторитету неможливе.

В. І. Осадчий структурним елементом управлінських відносин визнає авторитет, який може виступати при вчиненні окремих злочинів їх безпосереднім об'єктом [27, с. 32].

На переконання О. О. Дудорова очевидно, що авторитет може вважатись необхідною умовою управлінської діяльності, оскільки ефективне здійснення останньої без нього серйозно ускладнюється. Заважаючи нормально здійснювати управлінську діяльність органам влади, місцевого самоврядування, об'єднанням громадян, впливаючи на їх представників або на предмети, що забезпечують їх роботу, винний тим самим підриває авторитет цих органів (об'єднань) [20, с. 836–837].

А. М. Соловійова вказує на те, що посягаючи на конкретне – діяльність компетентних органів, шкода завдається й абстрактному – авторитету таких органів. На думку цієї науковиці, під час вчинення примушування до виконання чи невиконання

цивільно-правових зобов'язань винний завдає шкоди перш за все порядку управління, а саме – діяльності судових органів, і вже цим самим завдає шкоди авторитету таких органів [28, с. 25, 147].

Н. О. Тімошенко стверджує, що при вчиненні цих злочинів відбувається посягання на авторитет владних органів, а вже через авторитет – власне і на діяльність таких структур [25, с. 39].

Таким чином вчені виокремлюють два механізми завдання шкоди під час вчинення к. пр., склади яких передбачені нормами розділу XV Особливої частини КК. Перший полягає в тому, що під час посягання на авторитет відповідних суб'єктів шкода заподіюється нормальній їх діяльності. В другому, навпаки, у випадку посягання на нормальну діяльність відповідних суб'єктів страждає і їх авторитет.

Аналізуючи об'єктивні ознаки к пр. проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та к. пр. проти журналістів, окремі автори критикують назву розділу XV Особливої частини КК на тій підставі, що вона не відбиває специфіку родового об'єкта об'єднаних у ньому к. пр. До слова С.Д. Шапченко вважає, що назва розділу XV Особливої частини чинного КК не охоплює зміст окремих норм, що до нього включені, наприклад, норм про відповідальність за пошкодження ліній зв'язку, норми про відповідальність за викрадення або пошкодження документів, штампів, печаток [29, с. 639]. В. І. Осадчий зазначає, що хоча авторитет названих органів і пошкоджується чи ставиться під загрозу заподіяння шкоди вчиненням злочинів даного розділу, проте не завжди і тим більше не в першу чергу [30, с. 96]. Має рацію і О. О. Дудоров в тому, що чимало вітчизняних дослідників критикують назву розділу XV Особливої частини КК на тій підставі, що вона не зовсім точно відображає специфіку охоронюваних кримінальним законом відносин [20, с. 837].

З огляду на зазначене цілком закономірно, що вчені пропонують уточнити назву розділу XV Особливої частини КК.

І. І. Давидович стверджує, що родовий об'єкт злочинів, передбачених у розділі XV Особливої частини КК, не можна звести до авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян. За допомогою норм цього розділу законодавець охороняє як сукупність усіх видів діяльності держави (державне управління у широкому його розумінні), так і діяльність недержавних утворень та діяльність окремих громадян, яка здійснюється з метою реалізації публічних (загальних) інтересів (громадське управління). Тому в межах концепції «об'єкт злочину – соціальні цінності» як родовий об'єкт злочинів, склади яких передбачені у вказаному розділі, може розглядатись так зване «публічне управління». Відповідно до такого бачення родового об'єкта, пропонується змінити назву розділу XV Особливої частини КК і викласти її у наступній редакції: «Злочини проти публічного управління», або, у більш звичному варіанті – «Злочини проти порядку публічного управління» [31, с. 130–131]. На переконання О. О. Дудорова ця назва виправдано бере до уваги ту обставину, що публічне управління складається з управління: 1) державного, де суб'єктом виступає держава в особі відповідних структур; 2) місцевого (самоврядування) як особливої форми публічної влади, відмінної від державної; 3) громадського, де суб'єктами є недержавні утворення (різноманітні об'єднання громадян, політичні партії тощо) [20, с. 837].

О. О. Дудоров поділяє думку про доцільність уточнення назви розділу XV Особливої частини КК, виходячи з того, що переважна більшість діянь, описаних нормами цього розділу, посягають насамперед на встановлений порядок управління, на законну діяльність відповідних суб'єктів, а вже потім на їх авторитет; унаслідок вчинення цих к. пр. передусім страждають відносини, пов'язані з реалізацією передбачених

законодавством форм впливу, підпорядкування, вимог, вказівок та розпоряджень органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян у межах їх повноважень [20, с. 837].

А. В. Бойко пропонує змінити назву розділу XV Особливої частини КК і викласти її у наступній редакції: «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян та інші злочини проти порядку управління» [32, с. 69]. Однак така позиція видається некоректною принаймні з огляду на такі міркування. По-перше, вона можлива за умови виключення з цього розділу к. пр. проти журналістів. По-друге, буквальне тлумачення запропонованої назви дає підстави стверджувати, що у цьому розділі к. пр. розділені: одна частина стосується авторитету, а друга – порядку управління. Однак це не відповідає природі кримінально-правових заборон, розміщених в цьому розділі. По-третє, не слід забувати, що авторитет є необхідною умовою або складовим елементом управлінської діяльності. З цих же міркувань не можна підтримати позицію А. С. Габуди, який зазначає, що у розділі XV КК згруповані злочини, які посягають і на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, і на порядок управління. Однак чинна назва цього розділу відображає лише групу злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Немає підстав, щоб підтримати й існуючу в теорії кримінального права точку зору про іменування його як «Злочини проти порядку управління», оскільки у ньому теж зазначається тільки одна група злочинів. У зв'язку з цим, на переконання дослідника, доводиться необхідність розширення назви розділу XV і викладення її у такій редакції: «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та порядку публічного управління» [26, с. 9–10].

У КК зарубіжних держав відповідальність за діяння, подібні вітчизняним к.пр. проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, міститься у різних розділах чи главах. Умовно їх можна поділити на такі групи:

1) к. пр. проти *управління*, зокрема управління (КК Латвії), порядку управління (КК Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану), приватних осіб проти загального управління (КК Бразилії), приватних осіб проти державного управління (КК Італії), державного управління, вчинені приватними особами (КК Франції), порядку адміністративного управління (КК В'єтнаму), ефективності публічного управління (КК Еквадору), порядку соціального управління (КК Китаю), порядку в публічних справах (КК Словаччини).

2) к. пр. проти *держави та її представників*, зокрема державної адміністрації (КК Аргентини, Перу), державної влади (КК Греції, Ліхтенштейну), влади (КК Данії, Мексики, Румунії, Фінляндії, Швейцарії), діяльності державного службовця та особи, що виконує функції державної адміністрації (КК Литви), публічної влади і безпеки держави (КК Молдови), державної влади та довіри до неї (КК Норвегії), поваги до законної влади державних службовців (КК Пакистану), діяльності державних установ та місцевого самоврядування (КК Польщі), законних повноважень державних службовців (КК Сінгапуру), органів республіки (КК Сербії), службових осіб (КК Угорщини), здійснення повноважень органами державної влади та службовою особою (КК Чехії), державних органів (КК Чорногорії).

Існують й інші назви розділів (глав) КК зарубіжних держав, пов'язані із к. пр. проти влади, зокрема «Напади на державних службовців та узурпація державних функцій» (КК Андорри), «Кримінальні правопорушення проти здійснення службових повноважень», «Кримінальні правопорушення, вчинені щодо представника влади» (КК

Естонії), «Заподіяння шкоди засадам влади та правосуддя», «Напад на поліцейських» (КК Ізраїлю), «Про напади на владу, її агентів і державних службовців, а також про опір і непокору» (КК Іспанії), «Злочини проти громадського порядку та миру» (КК Словенії). Як бачимо вони так чи інакше стосуються теж к. пр. проти держави та її представників.

Має місце і поєднання вказаних концепцій (йдеться про управління і владу) на рівні родового та видового об'єктів. Наприклад, розділ 4 КК Туреччини має назву «Правопорушення проти нації, держави та прикінцеві положення», а глава 1 «Правопорушення проти довіри та функціонування державного управління». Розділ XIII КК Гватемали називається «Про злочини проти державної адміністрації», а глава 1 цього розділу має назву «Злочини проти публічного управління, вчинені приватними особами».

Таким чином у кримінальному законодавстві зарубіжних держав термін «авторитет» практично не фігурує. Певної мірою ймовірно це можна пояснити тим фактом, що українське слово «авторитет» англійською перекладається як «authority». Натомість англійське слово «authority» може перекладатися по-різному і зокрема означати орган, повноваження, адміністрації, влада, управління, авторитет, орган влади, представник влади.

На підставі вищезазначеного певною мірою можна зрозуміти логіку вчених, які визначають родовий об'єкт к. пр., не як авторитет, а як порядок публічного управління.

В. І. Осадчий зазначає, що зважаючи на те, що злочини, вміщені в розділі XV Особливої частини КК 2001 року, вчиняються в сфері державного управління і, таким чином, спрямовані проти порядку управління, родовим об'єктом цих злочинів належить визнавати саме порядок управління [27, с. 32].

В.А. Клименко називає родовим об'єктом цих злочинів відносини між органами управління – з одного боку, і громадянами – з другого, які виникають у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій в межах взаємних прав та обов'язків і забезпечують нормальну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян при реалізації державного будівництва [33, с. 486].

Н. О. Гуторова та О. В. Зайцев родовим об'єктом цих к. пр. називають групу суспільних відносин, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також відносини при здійсненні журналістами законної професійної діяльності [34, с. 516].

Родовим об'єктом «Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу» (ст. 343 КК України) та «Втручання у діяльність державного діяча» (ст. 344 КК України) на переконання Є. М. Блажівського слід розуміти суспільні відносини з приводу забезпечення нормального функціонування органів державного управління [1, с. 100].

А. В. Бойко стверджує, що в системі суспільних відносин, що позиціонуються в якості родового об'єкту злочинів, передбачених у розділі XV Особливої частини КК України, виступає порядок управління, під яким розуміється сукупність (система) суспільних відносин, що формують та забезпечують регламентований законом порядок здійснення адміністративно-розпорядчих та організаційно-господарчих функцій органами державної влади, органами місцевого самоврядування та об'єднань громадян, їх працівниками, чим гарантується нормальне функціонування, статус та авторитет цих органів і працівників [32, с. 68–69].

А. В. Савченко, В. В. Кузнецов і О. Ф. Штанько схиляються до визнання як родового об'єкта злочинів досліджуваного розділу суспільних відносин у сфері державного

управління (порядок управління), складовою частиною (структурним елементом) яких є авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян [35, с. 504].

Родовим об'єктом наведеної групи злочинів, на думку Г. Є. Болдаря, є суспільні відносини, які забезпечують реалізацію передбачених законодавством форм впливу, підпорядкування, вимог, вказівок та розпоряджень органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян у межах їх повноважень [36, с. 300].

Термін «управління» означає дію за значенням управляти, а також адміністративну установу або відділ якоїсь установи, організації, що відає певною галуззю господарської, наукової, військової і т. ін. діяльності. Термін «управляти» має декілька значень: 1) виконувати, завершувати якусь роботу, справу; надавати кому-небудь належного вигляду, задовольняти його потреби; доводити до ладу що-небудь; 2) збирати; 3) обробляти. Управляти значить: 1) спрямовувати діяльність, роботу кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; керувати; 2) користуючись кермом та іншими регулювальними пристроями, спрямовувати рух, хід, мати роботу чого-небудь [24].

Публічне управління складається з: 1) державного управління, де суб'єктом виступає держава в особі відповідних структур; 2) громадського управління, де суб'єктами є недержавні утворення [31, с. 22].

До слова та з позицій адміністративно-правової доктрини державне управління – це форма діяльності органів виконавчої влади, яка реалізується через застосування різноманітних засобів (адміністративних актів), спрямованих на приватних осіб, а також інших суб'єктів, які не перебувають із відповідним органом виконавчої влади у стані службового підпорядкування [37, с. 94].

В. О. Навроцький характеризує родовий об'єкт злочинів проти порядку управління зауважував, що під управлінням звичайно розуміють діяльність органів державної влади з проведення в життя вимог законів і підзаконних нормативних актів. Управлінська діяльність передбачає наявність владних відносин, потребує підпорядкованості, безумовного виконання підлеглими вказівок та розпоряджень органів управління [38, с. 574]. Вагомі твердження з цього приводу висловила І. І. Давидович, яка наголосила, що ця думка була висловлена науковцем у 2000 р., тобто за часів чинності КК 1960 р. Навіть тоді позиція В. О. Навроцького потребувала певного уточнення, враховуючи, що в окремих статтях глави IX Особливої частини того кодексу встановлювалась кримінальна відповідальність за посягання на членів громадських формувань з охорони громадського порядку, громадських працівників та громадян, які виконують громадський обов'язок. Тобто, треба було вести мову про управління як державне управління, принаймні, у вузькому його значенні та громадське управління. З появою у розділі XV Особливої частини КК 2001 р., насамперед, таких норм, як ст. 344, яка передбачає відповідальність за втручання у діяльність державного діяча, та ст. 346, у якій йдеться про заборону погрози або насильства щодо державного чи громадського діяча, стає неможливим для визначення родового об'єкту злочинів, передбачених у вказаному розділі, використовувати вузьке тлумачення управління лише як діяльності органів виконавчої влади [31, с. 24].

Як пише І. І. Давидович, за допомогою норм розділу XV Особливої частини КК законодавець охороняє як сукупність усіх видів діяльності держави (державне управління в широкому його розумінні), так і діяльність недержавних утворень або й діяльність окремих громадян, яка здійснюється з метою реалізації публічних (загальних) інтересів (громадське управління). Тому для визначення родового об'єкта злочинів, склади яких передбачені у вказаному розділі, вона пропонує розглядати так зване «публічне управління», тобто широкі за змістом поняття [31, с. 22]. На сьогодні

зазначена пропозиція видається найбільш оптимальною з огляду на природу кримінально-правових заборон, що містяться в розділі XV Особливої частини КК.

Висновки.

За результатами авторського опрацювання ознак родового об'єкта к. пр., що посягають на представників влади, можна запропонувати декілька висновків.

1. На сьогодні існує дві концепції родового об'єкта к. пр., відповідальність за вчинення яких встановлена розділом XV Особливої частини КК, – «порядок управління» і «авторитет». Прихильники обох проаналізованих концепцій відзначають, що при вчиненні цих посягань шкода завдається нормальній (управлінській) діяльності органів влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій.

2. Концепція розуміння родового об'єкта к. пр. як авторитету піддана критиці з огляду на такі обставини: 1) у результаті вчинення цих діянь шкода чи загроза її заподіяння стосуються не лише авторитету, але й іншої групи суспільних відносин (йдеться першочергово про ті відносини, які забезпечують порядок публічного управління); 2) авторитет є необхідною умовою або складовим елементом управлінської діяльності; 3) назва розділу XV Особливої частини КК не в повній мірі відображає специфіку родового об'єкта об'єднаних у ньому к. пр., оскільки не охоплює зміст окремих його норм; 4) у результаті вчинення цих діянь шкода чи загроза її заподіяння не завжди і не в першу чергу завдається авторитету відповідних суб'єктів (органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, журналістів); 5) більшість, передбачених розділом XV Особливої частини КК к. пр. посягають насамперед на встановлений порядок управління, на законну діяльність відповідних суб'єктів, а вже потім на їх авторитет. З огляду на зазначене найбільш оптимальною з огляду на природу кримінально-правових заборон, що містяться в розділі XV Особливої частини КК, є концепція родового об'єкта як порядку публічного управління.

3. У КК зарубіжних держав відповідальність за діяння, подібні вітчизняним к. пр. проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, міститься у різних розділах чи главах, які умовно можна поділити дві групи:

1) к. пр. проти управління (наприклад, КК Азербайджану, Білорусі, Бразилії, В'єтнаму, Вірменії, Грузії, Еквадору, Італії, Китаю, Латвії, Словаччини, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, Франції);

2) к. пр. проти держави та її представників (наприклад, КК Андорри, Аргентини, Греції, Данії, Естонії, Ізраїлю, Іспанії, Ліхтенштейну, Литви, Мексики, Молдови, Норвегії, Пакистану, Польщі, Перу, Румунії, Сінгапуру, Сербії, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії).

Список використаних джерел:

1. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 234 с.
2. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 652 с.
3. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика: монографія. Київ: КНТ, 2007. 328 с.
4. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій / А. А. Вознюк; вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 236 с.

5. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства: монография. Харьков: Основа, 1994. 639 с.
6. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак. закл. вищ. освіти. Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів, 2019. 666 с.
7. Емельянов В. П. Понятие объекта преступления в уголовно-правовой науке. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 7–11.
8. Костенко О., Ландіна-Виговська А. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити. *Право України*. 2008. № 4. С. 101–105.
9. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А. В., 2011. 192 с.
10. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.
11. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75–77.
12. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2004. 362 с.
13. Готин А. Н. Об'єкт преступления в теории уголовного права. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2001. № 3. С. 39–58.
14. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климента. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ: Атіка, 2009. 408 с.
15. Кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ: Істина, 2011. 1112 с.
16. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления. *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 81–84.
17. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
18. Чугунников И. И. Объект преступления в современной уголовно-правовой науке. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. 17. С. 314–347.
19. Колос С. Об'єкт злочину у науці кримінального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 196–199.
20. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.
21. Вознюк А. А., Грудзур О. М. Види кримінально-правової характеристики злочину. *Митна справа*. 2014. № 1 (91). Ч. 2, кн. 2. С. 63–67.
22. Вознюк А. А. Видовий об'єкт злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258³, 260 Кримінального кодексу України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 262–275.
23. Залялова І. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк, 2006. 186 с.
24. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
25. Тимошенко Н. О. Кримінально-правова характеристика підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збуту та використання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк, 2009. 234 с.
26. Габуда А. С. Кримінально-правова характеристика складу опору особам, наділеним владними повноваженнями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2012. 21 с.

27. Осадчий В. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 469 с.
28. Соловйова А.М. Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань: монографія. Київ: КНТ, 2007. 174 с.
29. Кримінальне право України. Особлива частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / За ред. П.С. Матишевського та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 892 с.
30. Осадчий В. І. Об'єкт і система злочинів, передбачених розділом XV КК України. *Право України*. 2004. № 2. С. 96–99.
31. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 252 с.
32. Бойко А. В. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2013. 231 с.
33. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ: Атика, 2008. 712 с.
34. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 768 с.
35. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Шанько. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 640 с.
36. Кримінальне право. Особлива частина: підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: Елтон-2, 2012. Т. 1. 704 с.
37. Сквірський І. О. Новий погляд на зміст категорії «державне управління». *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 89–95.
38. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с.

УДК 343.92

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.24>

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРІВ

Воронов Ігор Олександрович,
доктор юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У науковій статті проаналізовано історію виникнення поняття “криміналістична характеристика злочину” та проведено аналіз наукових підходів до визначення її сутності.

Звернута увага на необхідність формування поняття “криміналістичний аналіз” і надання власного визначення цьому поняттю.

У межах цього дослідження визначено криміналістичний аналіз як детальний процес виявлення, розслідування та документування кримінального правопорушення з використанням широкого спектру слідчих дій і технологій.

Також підкреслено значення зазначеної наукової категорії для виявлення, розкриття і розслідування злочину.

Відстежуючи кримінальні правопорушення, слідчі можуть пов'язати цифрову інформацію з речовими доказами.

Існує кілька важливих компонентів криміналістичного аналізу, які беруть участь у проведенні детального криміналістичного аналізу, кожен із яких сприяє успішному розслідуванню: процедури, збір та оцінка доказів, їх дослідження, складання процесуальних документів.

З цієї метою важливо розробити та дотримуватися суворої політики та процедур для такого виду діяльності як криміналістичний аналіз.

Ці процедури можуть включати алгоритм про те, як підготувати системи для пошуку доказів, де зберігати вилучені докази, коли вилучати потенційні докази та як задокументувати кримінальну діяльність.

Другим ключовим етапом криміналістичного аналізу є оцінка потенційних доказів кримінального правопорушення. Ця оцінка передбачає класифікацію правопорушень, потім слідчому необхідно визначити цілісність та джерело даних, перш ніж вводити їх як докази.

Вся інформація повинна бути записана, збережена та задокументована до, під час та після отримання доказів (оскільки без доказів криміналістичний аналіз можна вважати марним).

Для вивчення потенційних доказів повинні бути процедури пошуку, копіювання та зберігання доказів. Вони можуть включати низку підходів і методів для аналізу інформації, наприклад, використання програмного забезпечення для аналізу.

На завершення слідчі складатимуть відповідні процесуальні документи.

Ключові слова: криміналістична методика, поняття “криміналістична характеристика злочину”, “криміналістичний аналіз”, процедури, збір та оцінка доказів, їх дослідження, складання процесуальних документів.

FORENSIC ANALYSIS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF COMPUTER USE

Voronov Igor Oleksandrovych,
Doctor of Law, Associate Professor,
Senior Researcher
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The scientific article analyzes the history origin of the concept “criminalistics characterization of the crime” and analyzes the scientific approaches to the definition of its essence.

Paying attention to the need to form a concept of “forensic analysis” and to provide its own definition of this definition.

Within the framework of this research forensic analysis definition can be described as a detailed process of detecting, investigating, and documenting criminal offence with wide range of investigative procedures and technologies.

The importance of this scientific category is underlined for identifying, uncovering and investigating of a crime.

By tracking digital activity, investigators can relate digital information to physical evidence.

There are several critical forensic analysis components involved in conducting a detailed forensic analysis, all of which are involved in contributing towards a successful investigation: procedures, acquire and assess the Evidence, examining the evidence, drafting of procedural documents.

For this reason, it is important to develop and follow strict policies and procedures for all activities related to forensic analysis.

These procedures may include algorithm on how to prepare systems for retrieving evidence, where to store the retrieved evidence, when to authorize forensic investigators to recover potential evidence, and how to document the criminal activities.

The next key step in the forensic investigation is assessing potential evidence in a criminal offence. This assessment involves classifying the offences, the investigator then needs to determine the integrity and source of data before entering it as an evidence.

Further all information should be recorded and preserved, and documented before, during, and after the evidence acquisition. (since without evidence, the forensic analysis may be considered futile).

To examine a potential evidence, there should be procedures to retrieve, copy, and store evidence. It can include a number of approaches and methods for analyzing information, such as using an analysis software to look for. Lastly, forensic investigators need to draft procedural documents.

Key words: criminalistic methodology, concept of “criminalistic characterization of crime”, concept of “ forensic analysis”, procedures, acquire and assess the Evidence, examining the evidence, drafting of procedural documents.

Постановка проблеми та її актуальність. Поява та розвиток високих інформаційних технологій являє собою масштабний динамічний процес, який має постійний та цілеспрямований характер. Внаслідок цього невпинно удосконалюються і створюються нові засоби та способи обробки інформації, підвищується швидкість передачі даних, з'являються нові види каналів зв'язку, виникають раніше невідомі або недосяжні послуги. Внаслідок цього виникли й розвиваються кримінальні правопорушення у сфері використання комп'ютерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя склали праці вчених з теорії оперативного-розшукової діяльності, криміналістики та кримінального процесу, теорії інформації та управління: К.В. Антонова, В.П. Бахіна, А.І. Берлача, В.Д. Берназа, К.І. Белякова, В.В. Бірюкова, В.М. Бутузова, М.П. Водька, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, Ю.М. Грошевого, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, А.В. Іщенко, А.І. Марущака, С.С. Овчинського, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, М.А. Погорецького, Б.Г. Розовського, М.Б. Саакяна, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, О.П. Снігерьова, Д.С. Чернавського та інших.

Окремим аспектам протидії кримінальним правопорушенням у сфері використання комп'ютерів присвячені наукові розробки науковців України й інших держав: П.Д. Біленчука, А.С. Білоусова, Л.В. Борисової, Н.Л. Волкової, В.О. Голубєва, А.І. Журби, М.В. Карчевського, М.Ю. Літвінова, В.О. Мещерякова, Т.А. Пазинич, Е.В. Рижкова, О.А. Самойленко, Ю.В. Степанова, Л.Л. Тимченка, І.Ф. Хараберюша, В.П. Шеломенцева, Д.М. Цехана, Я. Мошчиньскі (J. Moszczyński), М. Новака (M. Nowak), Г. Прайса (G. Price), Д. Реткліфа (J. Ratcliffe), В. Філіпковського (W. Filipkowski), Т. Хольтца (T. Holtz), П. Хлебовіча (P. Chlebowicz), К. Шелдона (K. Sheldon) та інших.

Виклад основного матеріалу. З метою розв'язання наукових і практичних завдань оперативного-розшукової протидії вказаними кримінальним правопорушенням необхідно володіти необхідною інформацією та усіма доступними відомостями. У зв'язку з цим постає питання про роль деяких теоретичних концепцій, вибір типу абстрагованої теоретико-пізнавальної конструкції для узагальнення даних. Такий об'єкт дослідження як злочинність вивчається різними науками і під різними кутами зору, в результаті формуються предметні кримінально-правові, кримінологічні і криміналістичні характеристики злочинів окремих видів.

Використанню поняття “криміналістична характеристика злочину” передувало окреслення її окремих елементів, а також надавалося їх значення для вибору направлення й організації розслідування.

Загальновідомим є підхід, відповідно до якого одним із найважливіших елементів криміналістичної методики є криміналістична характеристика злочину як є взаємопов'язана сукупність індивідуальних особливостей певної категорії злочинів, що характеризують обстановку, спосіб і механізм вчинення та приховування злочину, осіб злочинця і потерпілого. Криміналістична характеристика злочину в слідчій діяльності використовується як ефективний інструмент.

Професор В.П. Бахін пропонує визначення криміналістичної характеристики як системи узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, які слугують основою наукового і практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів [1, с. 179].

Чимало зусиль для становлення та використання поняття «криміналістична характеристика» зробив Р.С. Белкін, але згодом саме він й стверджував про невикористаність надій, які покладали на неї вчені та практики та прирівняв її до криміналістичного фантому [2, с. 223].

Отже не всі спірні питання вирішені і відповідні дискусії продовжують свій розвиток. В цьому аспекті П.В. Берназ слушно зазначає, що сучасний етап розвитку криміналістичної характеристики визначається активним дослідженням та розробленням цього поняття, наведені визначення послужили відправним етапом для подальшого розвитку і проведення досліджень у галузі окремих методик розслідування злочинів та формування поняття “криміналістична характеристика злочину” [3, с. 37].

Відстоюючи доцільність існування категорії “оперативно-розшукова характеристика злочинів”, М.А. Погорецький та В.П. Шеломенцев категорично не

погоджуються із позицією щодо включення до змісту оперативно-розшукової характеристики кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних, психологічних, соціологічних, економічних та інших ознак [4, с. 240]. А інші, навпаки, вважають, що побудова інформаційної моделі злочину взаємозалежна і вимагає для свого розв'язання схожих за змістом елементів внаслідок взаємного проникнення предметних характеристик злочинів як результат інтеграції наук кримінально-правового циклу [5, с. 53].

Відстоюючи ефективність застосування криміналістичного аналізу, В.Г. Коломацький зазначає, що це метод дослідження й оцінки способами і засобами та пізнавальними технологіями криміналістики усієї сукупності інформації щодо факту (дії, події), що імовірно містить ознаки діяння як злочину, особи, яка його вчинила, і причинно-наслідкового зв'язку дій суб'єкту [6, с. 33].

Правова оцінка діяння як злочину не створює його характеристики, що успішно може бути використана для його протидії. Кримінальна норма виступає відправною точкою для формування відповідної характеристики. Криміналістичні й оперативно-розшукові характеристики, особливо з розгорнутою системою ознак їх елементів розроблені далеко ще не за усіма видами та групами злочинів. Загальновідомо, що для формування таких характеристик необхідно використовувати дані соціологічних, кримінологічних, статистичних досліджень, проаналізувати значну кількість кримінальних та оперативно-розшукових справ. Названі обставини обумовлюють величезні затрати часу на проведення подібних досліджень, а при цьому їх результати з плином часу можуть втратити свою цінність.

Все це переконливо свідчить, що система відомостей про ознаки злочинів даного виду повинна своєчасно коригуватися, оскільки в іншому випадку вона не буде відповідати реальній дійсності, виявиться неспроможною оптимізувати процес розкриття та розслідування.

Неспроможність описово-емпіричної методології забезпечити виявлення внутрішньої детермінації процесів та явищ, що створюють сутність злочинної діяльності у сфері високих інформаційних технологій, зумовлює необхідність застосування аналізу як загальнонаукового методу.

Вивчення відповідних зарубіжних спеціальних джерел свідчить про доцільність застосування криміналістичного аналізу. З урахуванням специфіки високих інформаційних технологій, виникає потреба виділення особливої одиниці аналізу – “складна дія”, під якою пропонуємо розуміти наукову абстракцію, що інтегрує в себе кримінальні і не кримінальні дії, операції. Такі дії можуть виконуватися у різний час, різними засобами, але бути об'єднанні єдиним стратегічним задумом.

Об'єктом криміналістичного аналізу виступає інформація, що виникає внаслідок діяння. Критерієм відбору інформації виступають кримінально-правові норми.

Одержувані з різноманітних джерел відомості повинні всебічно вивчатися й оцінюватися з погляду їхньої оперативної значущості та можливості подальшого використання. Реалізація наявного інформаційного матеріалу – наступний етап процесу оперативно-розшукової діяльності. Її успішність визначається насамперед якісним рівнем, на якому перебуває організація збирання й аналізу оперативно-розшукової інформації.

До аналізу інформації правоохоронці вдавалися й раніше, здійснювалися спроби встановити зв'язки між окремими об'єктами [7, с. 7]. Для кращого сприйняття інформації використовували різні методи візуалізації: малювали схеми зв'язків осіб для отримання наочного уявлення про місце скоєння певних злочинів, користувалися картами та планами. Такий аналіз давав позитивний ефект.

Варто враховувати, що геометрична прогресія зростання інформації протирічить реальній кількості років життя, даних людині, в які вона здатна її сприймати. Отже, виникає потреба в додаткових засобах, що зможуть допомогти подолати це протиріччя.

Один з експертів у цій галузі, Г. Піатецький-Шапіро (G. Piatetsky-Shapiro), вважає, що це процес виявлення в даних раніше невідомих нетривіальних корисних і доступних для інтерпретації знань, необхідних для прийняття рішень у різних сферах людської діяльності [8, с. 99-105].

Специфікою сучасних вимог до продуктивної переробки інформації є те, що:

- дані мають значний обсяг;
- дані є різномірними (кількісними, якісними, текстовими);
- необхідні конкретні та зрозумілі результати;
- інструменти для обробки даних повинні бути простими у використанні.

З одного боку, інтелектуальний аналіз даних являє собою процес виділення з неструктурованої інформації даних, придатних для використання. З іншого, інтелектуальний аналіз – це форма існування і систематизації результатів пізнавальної діяльності людини, складова теорії штучного інтелекту. Врешті, інтелектуальний аналіз ґрунтується на таких технологіях, як візуальний аналіз, виявлення прихованих зв'язків, моделювання, передача та зберігання даних тощо.

Таким чином, інтелектуальний аналіз даних доцільно розглядати як:

- процес;
- міждисциплінарну галузь знань;
- відповідні технології та алгоритми.

Програмні комплекси, що ґрунтуються на інтелектуальному аналізі даних, знайшли широке застосування в багатьох напрямках людської діяльності, а саме у різних наукових дослідженнях, інженерній практиці, комерційній сфері.

Це відбувається внаслідок актуалізації проблеми візуального аналізу даних та виявлення прихованих зв'язків внаслідок постійного зростання такого кількісного показника інформації, як її обсяг. Поява такої форми інформації, як цифрова, значно полегшили здійснення цілої системи операцій та надали нові безпрецедентні можливості. Обсяг цифрової інформації у світі почав зростати за експонентним законом.

Така тенденція змусила здійснити перехід від метафоричних міркувань про роль та необхідність використання штучного інтелекту до створення дійсно інтелектуального інструментарію. Багато зі слідчих сьогодні стискається з такою проблемою – є дані, але їх так багато або вони мають таку складну організацію, що знайти необхідну інформацію стає важким, трудомістким тривалим процесом. Така ситуацію ускладнює або, навіть, унеможливорює прийняття управлінських рішень, вчинення необхідних дій. В аналогічних умовах можуть опинитися і правоохоронні органи, якщо вони не будуть враховувати тенденції сучасного суспільства.

Стає очевидним, що інформаційно-аналітичне забезпечення протидії злочинності потребує розробки нових рішень в аналізі великих обсягів даних і виявлення прихованих зв'язків.

Значна частина аналітичної роботи в даному напрямку полягає у виявленні зв'язків між об'єктами. Основними поняттями моделі даних стають "об'єкт" і "зв'язок". Така інформація здебільшого не може бути агрегована, що робить традиційні засоби представлення інформації у вигляді екранних форм і таблиць неефективними.

Слід також враховувати, що дані можуть поступати з взаємозв'язаних або абсолютно незалежних один від одного джерел. В цьому випадку виникає проблема в зручному і надійному способі ідентифікації інформаційних об'єктів і їх ефективної селекції з подібних джерел даних, оскільки об'єм дублюючих даних може бути значним.

Таким чином, на перший план виходять візуальні засоби аналізу і такі графічні представлення даних як специфічні діаграми: зв'язків, послідовності подій і трансакцій. При цьому не повинна втрачатися можливість роботи з окремим об'єктом для виявлення його зв'язків і взаємин з іншими об'єктами.

Відомо, що класифікація є єдиною універсальною формою представлення і систематизації знань, яка дозволяє звести усе різноманіття об'єктів, процесів і явищ реальній дійсності, їх численних зв'язків і взаємних залежностей, що знаходяться в безперервному русі (зміні), до кінцевої спостережуваної безлічі класифікаційних об'єктів і їх ознак [9, с. 18].

В загальному випадку, класифікаційна система людини дозволяє:

- використовувати різноманітні нечіткі і багатозначні поняття;
- ідентифікувати, розпізнати, діагностувати та групувати складні ситуації;
- будувати причинно-наслідкові та просторово-часові зв'язки;
- орієнтуватися в ситуаціях і прогнозувати варіанти їх розвитку;
- приймати рішення для досягнення поставленої мети.

Під технологіями візуального аналізу даних та виявлення прихованих зв'язків пропонується розуміти методи та способи представлення даних в залежності від їх об'єму, кількості джерел та послідовності подій.

Для підвищення інформаційно-пропускну здатності людини, особливо в умовах зростання обсягів цифрової інформації при необхідності її інтерактивної обробки необхідно використовувати відповідні програмні комплекси.

Програмні продукти цих компаній, істотним чином відрізняючись архітектурно, використовують одну і ту ж модель даних – "об'єкт-зв'язок" і значною мірою перетинаються функціонально, оскільки так чи інакше намагаються вирішувати одні і ті ж завдання візуального аналізу даних, зберігання даних, що з'являються під час розслідування, використання даних, що зберігаються в зовнішніх базах даних, а також роботи з неструктурованими даними.

Криміналістичний аналіз необхідно проводити враховуючи взаємопов'язаність об'єктів і динаміки послідовних подій, відображаючи при цьому результати дослідження у вигляді зручних для розуміння схем та діаграм. Інформація може відображатися у вигляді об'єктів, до яких у разі необхідності можливо додати додаткові атрибути і картки даних з коментарями. Такі об'єкти можуть бути представлені як піктограми, так і як фотографії, аудіо записи, відеозаписи або файли в іншому форматі.

Використання систем інтегрованого управління даними дозволить не лише адекватніше вирішувати завдання ідентифікації дубльованих даних про об'єкти, як у власних, так і в зовнішніх базах даних, але і істотно підвищити якість самих даних, допомагаючи виявити помилки введення, порушення логічних зв'язків і цілісності посилань.

Застосування технологій візуального аналізу і виявлення прихованих зв'язків дозволить не просто консолідувати інформацію про об'єкти в одному сховищі під час первинного завантаження, але і забезпечувати незалежне функціонування підсистем, що виконують роль джерел даних, не втрачаючи погодженого уявлення про об'єкт. Крім того, можливий пошук дороги між об'єктами, як на схемі, так і в базі даних, що дозволяє виявити ланцюжок об'єктів і зв'язків між ними.

Дані, представлені в графічному вигляді, дозволять виявляти окремі явища на декілька порядків швидше, ніж аналіз табличної або текстової інформації. Ефективність візуальної обробки інформації виражається в тому, що вона дозволяє підключити до активної роботи по ухваленню рішення резерви образного, асоціативного мислення. Представлення ситуації у вигляді образів узагальнює інформацію і дозволяє приймати рішення у предметній галузі.

Висновки. Криміналістична характеристика злочину являє собою важливу наукову категорію. Поняття криміналістичної характеристики злочину та її структурних елементів пройшло довгий еволюційний науковий шлях, який постійно супроводжувався жвавими дискусіями вчених. Серед різноманіття наукових підходів щодо визначення даного поняття найбільш вдалим є визначення криміналістичної характеристики як абстрактного наукового поняття, яке має для відповідного суб'єкта значення в аспекті вихідних сформованих даних (системи про спосіб вчинення та приховання злочину, типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірні мотиви і мету злочину, особу ймовірної жертви злочину та обставини вчинення злочину).

Поряд із цим, ефективним методом дослідження й оцінки способами і засобами та пізнавальними технологіями криміналістики усієї сукупності інформації щодо факту (дії, події), що імовірно містить ознаки діяння як злочину, особи, яка його вчинила, і причинно-наслідкового зв'язку дій суб'єкту виступає криміналістичний аналіз. Система відомостей про ознаки злочинів повинна своєчасно коригуватися, оскільки в іншому випадку вона не буде відповідати реальній дійсності, виявиться неспроможною забезпечувати ефективне розслідування.

Визначити криміналістичний аналіз можна як детальний процес виявлення, розслідування та документування кримінального правопорушення з використанням широкого спектру слідчих дій і технологій.

Відстежуючи кримінальні правопорушення, слідчі можуть пов'язати цифрову інформацію з речовими доказами. Доцільно виділити наступні важливі компоненти криміналістичного аналізу: розробка алгоритму самої процедури, пошук та оцінка наявних доказів, складання процесуальних документів.

Список використаних джерел:

1. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002): монография / В.П. Бахин. К., 2002. 192 с.
2. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики [Текст] : учеб. пособ. / Р.С. Белкин. М., 2001. 240 с.
3. Берназ П.В. Поняття “криміналістична характеристика злочину” // Південноукраїнський правничий часопис. Одеса. 2017. С. 35-38.
4. Погорецький М.А. Сутність оперативно-розшукової характеристики злочинів [Текст] / М.А. Погорецький, В.П. Шеломенцев // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2010. № 1. С. 237-245.
5. Аверьянова Т.В. Криминалистика [Текст] / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. Учебник для вузов. – 3-е изд., перераб. и доп. М., 2007. 944 с.
6. Коломацький В.Г. Учение о криминалистическом анализе [Текст] / В.Г. Коломацький // Вестник криминалистки. 2009. № 1. С. 31-34.
7. Мовчан А.В. Теоретичні основи інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності ОВС України [Текст] А.В. Мовчан // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Спец. Випуск. 2011. № 1. С. 3-13.
8. Piatetsky-Shapiro G. Data mining and knowledge discovery 1996 to 2005: overcoming the hype and moving from “university” to “business” and “analytics” Data Mining and Knowledge Discovery [Text] / Vol. 15, No. 1. (2007). P.99-105.
9. Омельченко В.В. Общая теория классификации. Часть I. Основы системологии познания действительности [Текст] / В.В. Омельченко. М., 2008. 436 с.

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.25>

ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Лісніченко Дмитро Вікторович,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінального
процесу
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У роботі проаналізовано нормативно-правові положення чинного законодавства України, якими регламентовано відповідальність за порушення вимог законодавства під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (скорочено – НСРД). Визначено сутність НСРД та її особливості, регламентовані чинним українським законодавством, розкрита правова природа та специфіка НСРД, як нового, для вітчизняного законодавчого поля, правового інституту. Зазначено, що правова сутність НСРД проявляється в трансформації оперативно-розшукових заходів в процесуальні форми по збиранню і перевірці доказової інформації. Окреслено три, актуальні на даний період розвитку державності та законодавства, у рамках світового масштабу, моделі нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності. Наведене визначення негласних слідчих (розшукових) дій, закріплене Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК). Визначено вимоги до проведення НСРД. Проаналізовано, окрім профільного нормативно-правового акту (КПК), підзаконний нормативно-правовий акт щодо здійснення НСРД, а саме: положення Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Наведено критерії поняття негласної слідчої дії: неприпустимість інформування особи, щодо якої вони проводяться, таємність форм і методів їх здійснення. Визначено процесуальний порядок дій правоохоронних органів при здійсненні відповідної процесуальної дії, особливості документальної та організаційної фіксації порядку проведення НСРД. Визначено підстави та види відповідальності, заходи якої може бути застосовано до процесуальних осіб, до кола посадових обов'язків яких віднесено компетенцію з проведення НСРД.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД), відповідальність, вимоги, порушення, процесуальний порядок, нормативно-правове забезпечення.

**LIABILITY FOR BREACH OF LEGISLATIVE REQUIREMENTS
DURING COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS**

Lisnichenko Dmytro Viktorovych,
Doctor of Law,
teacher of the department of criminal
procedure
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The paper analyzes the legal provisions of the current legislation of Ukraine, which regulates the liability for violation of the law during the covert investigative (investigative) actions (abbreviated - NSRD). The essence of the NSDS and its features regulated by the current Ukrainian legislation are determined, the legal nature and specifics of the NSDS as a new legal institution for the domestic legislative field are revealed. It is noted that the legal essence of the NSDS is manifested in the transformation of operational and investigative measures into procedural forms for collecting and verifying evidence. Three models of normative-legal support of operative-search and criminal-procedural activity, relevant for the given period of development of statehood and legislation, within the limits of world scale, are outlined. The definition of covert investigative (search) actions, enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC). The requirements for conducting the NSDS have been determined. In addition to the relevant normative legal act (CPC), the bylaw on the implementation of the NSDS was analyzed, namely: the provisions of the Instruction on the organization of covert investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings. The criteria of the concept of covert investigative action are given: inadmissibility of informing the person about whom they are carried out, secrecy of forms and methods of their implementation. The procedural order of actions of law enforcement bodies at realization of the corresponding procedural action, features of documentary and organizational fixing of the order of carrying out NSRD are defined. The grounds and types of liability have been identified, the measures of which can be applied to procedural persons, to the scope of official duties of which the competence to conduct NSDCs is assigned.

Key words: covert investigative (investigative) actions (NSRD), responsibility, requirements, violations, procedural order, normative-legal provision.

Актуальність теми роботи. В сучасних умовах формування правоохоронної діяльності держави неабиякого значення набуває вивчення актуальних проблем застосування заходів відповідальності за порушення вимог законодавства під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Вибір теми для написання даної роботи обумовлений значенням обґрунтування підстав застосування заходів відповідальності за порушення вимог законодавства під час проведення НСРД, які будуть актуальними, зважаючи на триваючу в країні правову реформу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих питань удосконалення, реформування, реорганізації, модернізації та розвитку негласних слідчих (розшукових) дій (далі НСРД) в Україні, займалися і продовжують займатися такі видатні вітчизняні й зарубіжні вчені: Л. І. Аркуша, О. М. Бандурка, В. Д. Берназ, Є. М. Блажівський, В. І. Василичук, В. О. Глушков, В. Г. Гончаренко, В. В. Городовенко, Д.В. Гребельський, Ю. М. Грошевий, С. М. Гусаров, Е.О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, С. В. Ківалов, В. А. Колесник, С. С. Кудінов, Є. Д. Лук'янчиков, М. М. Михеєнко, Д. Й. Никифорчук, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, Є. Д. Скулиш, В. Є. Тарасенко,

О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, О. О. Юхно та ін.

Мета статті полягає в аналізі законодавства щодо відповідальності за порушення вимог проведення негласних слідчих (розшукових) дій

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що інститут НСРД в українському кримінальному процесуальному праві існує нещодавно – у порівнянні з іншими відомими інститутами.

Правовою основою НСРД є Основний Закон України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України, КК України, закони України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про Службу безпеки України», «Про Національну поліцію України», «Про прокуратуру», «Про державну таємницю», Порядок організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 року № 939, Звід відомостей, що становлять державну таємницю (затверджений наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року № 440 і зареєстрований у Міністерстві юстиції України 17 серпня 2005 року за № 902/11182) [1] та інші нормативно-правові акти.

Природа НСРД на пострадянському просторі, зокрема, і в Україні, проявляється в трансформації оперативно-розшукових заходів в процесуальні форми по збиранню і перевірці доказової інформації.

Як вважають Д. Б. Сергєєва, Є. Д. Скулиш та інші науковці, НСРД є саме оперативно-розшуковими заходами, в основу яких покладено передбачену законом послідовність дій уповноважених суб'єктів, спрямованих на виявлення, розкриття та припинення протиправних посягань, із застосуванням специфічних методів і засобів. Але ті з них, що проводяться після внесення відомостей про злочин до ЄРДР, стають частиною кримінального процесу і вже набувають якісно нового значення, що дасть змогу сформувати належну доказову базу за рахунок здобутих унаслідок їх здійснення даних, зменшити кількість задіяних у розслідуванні осіб і відповідно зменшить ризики витоку інформації про перебіг розслідування. Докладна правова регламентація кожної з передбачених у КПК України НСРД, надання дозволу на їх проведення, процесуальні гарантії ознайомлення заінтересованих осіб про факт і результати таких дій, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням свідчать, що такий різновид слідчих (розшукових) дій є дієвим інструментом кримінального переслідування. Адже визначені у діючому КПК України засади організації та здійснення НСРД мають реально забезпечити винятковість їх проведення і можливість здійснення при цьому контролю як державою (в особі її органів), так і безпосереднім об'єктом переслідування [7].

Прокурор, в ході процесуального керівництва досудовим розслідуванням, зобов'язаний здійснювати нагляд за законністю провадження гласних і негласних слідчих (розшукових) дій [3, с. 24-28].

В цілому, наразі існує три моделі нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності:

- 1) модель, яка виключає нормативне регламентування негласних заходів поза кримінально-процесуальним законом (Естонія);
- 2) модель, що визначає негласні дії в якості як кримінально-процесуальної, так і оперативно-розшукової діяльності (Казахстан, Латвія, Литва, Молдова, Україна);
- 3) визначає оперативно-розшукову та кримінально-процесуальну діяльність в якості двох відокремлених правових режимів (Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Росія, Узбекистан).

Практично у всіх кримінально-процесуальних законах, що додали оперативно-розшуковим заходам процесуальної форми, дається поняття негласним слідчим діям.

Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК) розглядає негласні слідчі (розшукові) дії в якості різновиду слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню (ч. 1 ст. 246 КПК України) [5].

Окремим документом, який регламентує порядок проведення НСРД є Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [2].

Таким чином, критеріями поняття негласного слідчої дії виступають неприпустимість інформування особи, щодо якої вони проводяться, і таємність форм і методів їх здійснення.

Критерії є невід'ємними і впливають з етимологічного змісту терміну «негласний», зміст якого визначається як: невідомий іншим, не явний, таємний.

Аналізований термін чітко характеризує дії таємного характеру, визначаючи їх у самостійну групу і відокремлюючи від дій, які здійснюються за процесуальними рішеннями, ознайомлення з якими обов'язково для зацікавлених учасників кримінального процесу.

Крім того, поділ розшукових (розвідувальних, контррозвідувальних), процесуальних дій за критерієм гласного / негласного характеру, в ряді випадках закріплено в нормативних правових актах.

Слід визнати, що гласність слідчих дій є умовною, оскільки доступ громадськості до ознайомлення із ними та обговорення має обмежувальний характер.

По-перше, дані досудового розслідування можуть бути оприлюднені лише з дозволу уповноваженої особи і в тому обсязі, в якому це буде визнано можливим, якщо це не суперечить інтересам розслідування і не пов'язане з порушенням прав і законних інтересів інших осіб.

По-друге, коло учасників слідчих дій та осіб, які мають право ознайомлення з рішенням щодо їх проведення і результатами на стадії досудового розслідування, обмежений кримінально-процесуальним законом.

По-третє, принцип гласності кримінального процесу відноситься до розгляду кримінальних справ у судах та судових інстанціях. При цьому суд своєю мотивованою постановою може обмежити гласність і провести закритий судовий розгляд. Обмеження гласності судового розгляду несе за собою і обмеження гласності слідчих дій.

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій в першу чергу застосовується під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 307, 368, 369 КК України [4].

Зазначимо, що відповідно до ч.1 ст. 106 КПК України, протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію. Відповідно до ч.2 ст. 41 КПК України [5], під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Отже такий оперативний співробітник правоохоронного органу має право складати протокол про хід і результати НСРД. Проте протокол повинен скласти лише той оперативний співробітник, який безпосередньо проводив відповідну процесуальну дію.

Якщо процесуальну дію співробітники оперативно-технічного відділу управління СБУ (національної поліції), а протокол НСРД склав співробітник іншого підрозділу управління СБУ (національної поліції), який дану процесуальну дію не проводив, то такий факт є порушенням ч.1 ст. 106 КПК України [5] і є підставою для визнання судом отриманого доказу очевидно недопустимим, оскільки він отриманий не в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України.

Відповідно до ч.1 ст. 107 КПК України, рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. Не винесення відповідної постанови про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів є істотним порушенням ч.1 ст. 107 КПК України, що тягне за собою недопустимість даного доказу, оскільки даний доказ отриманий не в порядку передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України.

Допуск слідчим, прокурором, оперативним співробітником до участі в негласних слідчих (розшукових) діях в кримінальному провадженні осіб, які не мають допуску до державної таємниці, становить склад злочину, передбачений статтею 328 КК України – Розголошення державної таємниці.

Відповідно до ч.4 ст. 246 КПК України, виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину.

Прийняття такого рішення іншою особою, тягне за собою недопустимість доказів, отриманих внаслідок проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії.

В разі відсутності дозволу слідчого судді на зняття інформації з електронних інформаційних систем особи, але отримання з даних інформаційних систем інформації шляхом огляду мобільного телефону чи комп'ютера, яку слідчий відобразив в протоколі огляду, то отримана таким чином інформація не може бути визнана допустимим доказом в кримінальному провадженні, оскільки даний доказ отриманий не в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України.

Не додержання вимог статей 104, 106, 252, 273, 517 КПК України під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії – контроль за вчиненням злочину, тягне за собою недопустимість такого доказу, оскільки він отриманий не в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України.

Відповідно до ч.4 ст. 40 КПК України, слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих в порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Тобто, всі доручення прокурора, які надані в письмовій формі слідчий зобов'язаний виконати особисто. В тому числі слідчий зобов'язаний особисто виконати доручення прокурора на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Невиконання такого доручення, тягне відповідальність для слідчого.

Недотримання вимог п.5 ч.1 ст. 251 КПК України також тягне за собою визнання отриманих в результаті негласної слідчої (розшукової) дії доказів недопустимим, оскільки такі докази отримані не в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України.

Осіб, які наділені повноваженнями щодо ініціації та проведення НСРД може бути притягнуто до адміністративної відповідальності (що може відбуватися в межах дисциплінарного провадження).

Дисциплінарна відповідальність осіб, які наділені повноваженнями щодо ініціації та проведення НСРД настає у випадку порушення ними правил службово-трудової поведінки, встановлених як загальними, так і спеціальними нормативно-правовими актами, а також правилами внутрішнього трудового розпорядку. У нормативно-правових актах, які регламентують діяльність, зокрема, органів внутрішніх справ визначено, що за неналежне виконання службових обов'язків слідчі несуть відповідальність у межах встановлених стягнень. Відносно осіб, які наділені повноваженнями щодо ініціації та проведення НСРД можуть застосовуватись наступні дисциплінарні

стягнення: а) зауваження; б) догана; в) суворо догана; г) попередження про неповну посадову відповідність; - г) пониження в посаді; д) пониження у спеціальному званні на одну ступінь; е) призупинення подання про присвоєння чергового спеціального звання на строк до 1 року; є) звільнення за службовою невідповідністю [Падалка, с. 64].

Не підлягає сумніву, що вирішення питання про дисциплінарну відповідальність засновується на суб'єктивному підході керівника або іншої уповноваженої особи. Це її суттєво відрізняє від кримінальної або адміністративної відповідальності. У наукових дослідженнях такий вид відповідальності, який не конкретизовано в нормах права на належному рівні, називають довільною відповідальністю. Кримінальна процесуальна відповідальність у позитивному аспекті особливо важлива для забезпечення належної взаємодії осіб, які наділені повноваженнями щодо ініціації та проведення НСРД, з іншими підрозділами і для досягнення цілей при розкритті кримінального правопорушення і розслідуванні кримінального провадження.

Отже, особливістю процесуального становища осіб, які наділені повноваженнями щодо ініціації та проведення НСРД, як представників держави, вчені називають те, що не тільки деякі з них можуть притягувати особу до відповідальності, але й самі можуть бути притягнуті до відповідальності за свідоме й умисне порушення закону, допущене під час проведення НСРД. Держава положеннями законодавства покладає на осіб, які наділені повноваженнями щодо ініціації та проведення НСРД, обов'язок своєчасно провадити всі необхідні слідчі дії, суворо дотримуючись при цьому приписів норм КПК України. Тому, доцільно, щоб саме норми КПК України, поряд із нормами інших галузей права, передбачали відповідальність за незаконні прийняті рішення по справі.

Список використаних джерел:

1. Звід відомостей, що становлять державну таємницю: затверджений наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року № 440, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 17 серпня 2005 року за № 902/11182. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 10.01.2022).
2. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення: 10.01.2022).
3. Каркач П. Деякі питання взаємодії органів досудового розслідування і оперативних підрозділів. *Вісник прокуратури*. 2013. Вип. № 8. С. 24-28
4. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 31.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-17: станом на 25.12.2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 25.12.2021)
6. Падалка А.М. Юридична відповідальність слідчого: зміст і система. *Право.ua*. 2014. № 1. С. 60-65.
7. Столітній А., Нестеренко С. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: сутність, завдання, суб'єкти проведення. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. Вип. № 4(16). С. 204-213. URL: <http://www.chasopysnaru.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4-2017/stolitnij>. Pdf (дата звернення: 10.01.2022).

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.26>

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ

Руфанова Вікторія Миколаївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
докторантка кафедри кримінального
права та кримінології
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

У статті автор проводить аналіз сучасного стану реалізації державної політики України щодо протидії та запобіганню гендерно зумовленому насильству як складової загально-соціального запобігання злочинності. Зазначається, що формування державної політики щодо запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству повинно відбуватися по наступним стратегічним напрямкам. По-перше, формування законодавчого підґрунтя, яке б відповідало викликам сьогодення в частині криміналізації окремих форм гендерно зумовленого насильства та забезпечення невідворотності покарання. Прийняття кодексів поведінки з урахуванням гендерної проблематики, яка спрямована на публічне засудження гендерно зумовленого насильства.

По-друге, функціонування дієвої системи органів з налагодженим механізмом взаємодії щодо своєчасного виявлення передумов вчинення гендерно зумовленого насильства. Створення спеціальних підрозділів в структурі Національної поліції України, які б спеціалізувалися на цій категорії кримінальних правопорушень. Навчання, постійне підвищення кваліфікації працівниками зазначених підрозділів. Посилення підзвітності про розслідування справ про гендерно зумовлене насильство. Детальний облік по конкретним статтям та формам насильства.

По-третє, активізація заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють насильство через мережу Інтернет та насильство за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Залучати крупні технологічні компаніям до того, щоб на їх платформах не допускалися прояви насильства.

По-четверте, налагодження дієвого механізму надання своєчасної якісної допомоги та захисту постраждалим від гендерно зумовленого насильства. Зокрема забезпечення психосоціального консультування та юридичної допомоги. Створення достатньої кількості служб підтримки постраждалих осіб, притулків, кризових центрів для постраждалих.

По-п'яте, активізація діяльності, спрямованої на підвищення рівня обізнаності жінок про те, як не стати жертвою гендерно зумовленого насильства.

Ключові слова: насильство, гендер, державна політика, запобігання, протидія, насильство за ознакою статі.

**MAIN DIRECTIONS OF PUBLIC POLICY IMPLEMENTATION
TO PREVENT AND COMBATE GENDER-BASED VIOLENCE**

Rufanova Victoriia Mykolaivna,
Candidate of Law Sciences, Docent,
Doctoral Student of the Department
of Criminal Law and Criminology
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

In the article the author analyzes the current state of implementation of the state policy of Ukraine on combating and preventing gender-based violence as a component of general social crime prevention. It is noted that the formation of state policy to prevent and combat gender-based violence should take place in the following strategic areas. First, the formation of a legal framework that would meet the challenges of today in terms of criminalization of certain forms of gender-based violence and the inevitability of punishment. Adoption of codes of conduct taking into account gender issues, which is aimed at public condemnation of gender-based violence.

Secondly, the functioning of an effective system of bodies with an established mechanism of interaction for the timely identification of preconditions for committing gender-based violence. Creation of special units within the structure of the National Police of Ukraine, which would specialize in this category of criminal offenses. Training, continuous training of employees of these units. Strengthen accountability for investigating cases of gender-based violence. Detailed accounting for specific articles and forms of violence.

Third, intensify measures to bring to justice those who commit violence via the Internet and violence through information and communication technologies. Involve large technology companies to prevent violence on their platforms.

Fourth, the establishment of an effective mechanism for providing timely quality assistance and protection to victims of gender-based violence. In particular, the provision of psychosocial counseling and legal assistance. Establishment of a sufficient number of support services for victims, shelters, crisis centers for victims.

Fifth, stepping up awareness-raising activities on how to avoid becoming a victim of gender-based violence.

Key words: violence, gender, public policy, prevention, counteraction, gender-based violence.

Постановка проблеми. Політика України щодо протидії та запобіганню гендерно зумовленому насильству є частиною державної політики та здійснюється з метою протидії гендерно зумовленому насильству у всіх сферах суспільного життя, починаючи від родини та закінчуючи рівними правами та можливостями в найвищих органах влади. Метою цієї політики є забезпечення рівних прав та можливостей людини та громадянина незалежно від статі, створення сприятливих умов для реалізації кожної людини, розкриття її потенціалу на благо розвитку економіки.

Утвердження гендерної рівності нерозривно пов'язане з інтеграцією України в європейський простір, необхідністю забезпечення європейських соціальних стандартів та гідного рівня життя населення, а також з необхідністю максимально ефективного усунення причин та умов, що обумовлюють дискримінаційні прояви, неупереджене ставлення до представників різних статей та гендерно зумовлене насильство.

Варто пригадати, що Платон у IV ст. до нашої ери висловлював думку про те, що діяльність щодо запобігання злочинності повинна мати пріоритет перед каральною

політикою держави. Поряд з цим, видатний мислитель Античності Арістотель зазначав, що будувати суспільство слід так, щоб воно боролось із зіпсованими мораллю, звичками і звичаями, тобто такими, що суперечать розуму, розумній природі людини, порушують суспільну гармонію. Саме ці твердження лягли в основу правової аргументації юристів класичної школи кримінального права, що заклали основу нової політики протидії злочинності у XVIII ст. [1, с. 191]. Також слід пригадати, що свого часу Вольтер сформулював принципово важливе положення про те, що попередження злочинів є справжньою юриспруденцією в цивілізованому суспільстві [2, с. 33].

На сьогодні, міжнародні стандарти в галузі прав людини сформували концепцію як загальнолюдських цінностей, так і прав жінки, оскільки тривалий час вони не лише ігнорувалися, але й грубо порушувалися. Позитивною ознакою сьогодення є той факт, що саме критерій реального забезпечення прав та свобод людини, їх повнота та зміст, рівень захищеності стали важливим критерієм оцінювання діяльності держави, її демократичності та забезпеченням верховенства права.

Метою статті є аналіз сучасного стану реалізації державної політики України щодо протидії та запобіганню гендерно зумовленому насильству як складової загально-соціального запобігання злочинності. На цій підставі планується формулювання основних напрямків такої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Концепція недопустимості гендерно зумовленого насильства з набула статусу одного з принципів міжнародного звичаєвого права. Так, на 65 сесії комісії Організації Об'єднаних Націй по становищу жінок, як проходила з 16 по 25 березня 2021 року учасниками було визнано, що гендерно зумовлене насильство в політиці держави є суттєвим бар'єром на шляху їх рівноправної, ефективної та конструктивної участі та досягнення Цілей сталого розвитку на період до 2030 р., які були проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1. Саме гендерно зумовлене насильство створює загрозу для недоторканості та якості демократії [3].

Президентом України визначено, що запорукою сталого розвитку України на період до 2030 р. серед інших є : забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат (п.5); сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх (п.8); скорочення нерівності (п. 10) [4].

Фундаментальні основи забезпечення гендерної рівності закладено в другому розділі Конституції України. Зокрема, у ст. 24 закріплено, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [5].

Правовою основою державної політики в частині формування законодавчої бази щодо протидії гендерно зумовленому насильству є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року (далі Закон). Саме цим Законом сформульовано положення про те, що право жінок на недискримінацію є невід'ємною частиною загальнолюдських прав людини [6].

Принагідно нагадати, що перша редакція Закону не визначала протидію гендерно зумовленому насильству пріоритетним напрямком держаної політики у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Лише через 12 років, тобто у 2017 р., поряд з прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», ст. 3 Закону було доповнено п. 4, який вказував на новий важливий вектор у цій сфері: запобігання та протидію насильству за ознакою статі, у тому числі всім проявам насильства стосовно жінок [7].

З метою подальшого удосконалення діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2020 р. Президентом України була затверджена Національна стратегія у сфері прав людини (далі Стратегія). Вказаною Стратегією окреслено не вичерпні двадцять сім проблемних напрямків, на усунення яких держава координує свою діяльність, спрямовану за забезпечення прав в свобод людини і громадянина. Серед інших, безпосередньо стосуються питання запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству наступні: забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (§ 9); запобігання та протидія насильству за ознакою статі, експлуатації, торгівлі людьми (§ 10.); запобігання та протидія домашньому насильству (§ 11) [8].

Проблемами, які на обумовлюють такий стратегічний напрям як запобігання та протидія насильству за ознакою статі, експлуатації, торгівлі людьми (§ 10) визначено наступні: законодавство України з питань запобігання насильству за ознакою статі, торгівлі людьми, трудової та інших видів експлуатації потребує удосконалення і приведення у відповідність із міжнародними стандартами;

- поширеність і неефективність розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством за ознакою статі, торгівлею людьми, трудовою та іншими видами експлуатації; недостатньо ефективна взаємодія правоохоронних органів України з відповідними органами інших держав щодо реагування на випадки торгівлі людьми;

- недостатньо ефективна система надання допомоги особам, постраждалим від насильства за ознакою статі, торгівлі людьми, трудової та інших видів експлуатації;

- низький рівень обізнаності населення щодо торгівлі людьми, трудової та інших видів експлуатації, стосовно можливості отримання захисту і допомоги.

Шляхами усунення зазначених проблем є:

- приведення законодавства України з питань протидії насильству за ознакою статі, торгівлі людьми, трудовій та іншим видам експлуатації у відповідність із міжнародними стандартами (це стосується зокрема ратифікації Стамбульської конвенції, поширення знань про Конвенцію щодо протидії торгівлі людьми та Лансаротської конвенції);

- створення умови для запобігання та протидії всім формам насильства за ознакою статі, зокрема насильству та сексуальним домаганням на робочому місці, сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом, сексуальній експлуатації, насильству за ознакою статі з боку працівників правоохоронних органів;

- удосконалення системи надання допомоги особам, постраждалим від кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством за ознакою статі, торгівлею людьми, примусовою працею, трудовою та іншими видами експлуатації; посилити спроможність суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії торгівлі людьми;

- забезпечити ефективне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством за ознакою статі, експлуатацією та торгівлею людьми, зокрема вчинених на тимчасово окупованій території України, підвищити обізнаність населення щодо ризиків торгівлі людьми та отримання відповідної допомоги [7].

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що формування державної політики щодо запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству повинно відбуватися по наступним стратегічним напрямкам:

1. Формування законодавчого підґрунтя, яке б відповідало викликам сьогодення в частині криміналізації окремих форм гендерно зумовленого насильства та забезпечення невідворотності покарання. Так, не криміналізованими залишаються сексуальні домагання, переслідування, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом тощо. Прийняття кодексів поведінки з урахуванням гендерної проблематики, яка спрямована на публічне засудження гендерно зумовленого насильства.

2. Функціонування дієвої системи органів з налагодженим механізмом взаємодії щодо своєчасного виявлення передумов вчинення гендерно зумовленого насильства, сприяння різними органами та підрозділами повному та всебічному розслідуванню цих кримінальних правопорушень. Інвестування коштів в підготовку співробітників правоохоронних органів та їх підрозділів, які б займалися розслідуванням справ про гендерно зумовлене насильство. Створення спеціальних підрозділів в структурі Національної поліції України, які б спеціалізувалися на цій категорії кримінальних правопорушень. Навчання, постійне підвищення кваліфікації працівниками зазначених підрозділів. Посилення підзвітності про розслідування справ про гендерно зумовлене насильство. Детальний облік по конкретним статтям та формам насильства. Активізація заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють насильство через мережу Інтернет та насильство за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Залучати крупні технологічні компанії до того, щоб на їх платформах не допускалися прояви насильства. Використання онлайн платформ для прискорення процесу виявлення та повідомлення про випадки насильства. Створення інституційних механізмів та центрів спостереження для відстеження насильства щодо жінок у суспільному житті: на робочому місці, в громадських місцях, транспорті тощо. Масштаби цієї проблеми та розробити більш надійні заходи захисту та профілактики

3. Налагодження дієвого механізму надання своєчасної якісної допомоги та захисту постраждалим від гендерно зумовленого насильства. Зокрема забезпечення психосоціального консультування та юридичної допомоги. Створення достатньої кількості служб підтримки постраждалих осіб, притулків, кризових центрів для постраждалих.

4. Активізація діяльності, спрямованої на підвищення рівня обізнаності жінок про те, як не стати жертвою гендерно зумовленого насильства. Проведення інформаційних кампаній, тренінгів. Проведення заходів, спрямованих на пропаганду культури гендерної рівності, недопущення дискримінації та ознайомлення зі способами захисту своїх прав.

5. Розробка та затвердження дослідницьких та стратегічних програм, збору даних про характер та поширеності гендерно зумовленого насильства в суспільному житті та достатнє фінансування на реалізацію національних планів дій, спрямованих на вирішення проблем гендерно зумовленого насильства в приватному та суспільному житті, у тому числі на робочому місці та в інтернет середовищі.

Список використаних джерел:

1. Корягіна А. Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 191–196.
2. Подковенко Т. Протидія злочинності: аксіологічний аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1 (21). С. 32–39). URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgklclfindmkaj/http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38477/1/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>.

3. Interactive dialogue on the theme «Elimination of violence against women in public life». UN Women. 2021. URL: <https://eca.unwomen.org/en/about-us> (дата звернення 29.04.2022).

4. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення 26.04.2022)

5. Конституція України від 28.06.1996 р. : *Верховна Рада України* : URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>. (дата звернення 01.05.2022)

6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Закон України від 8 вересня 2005 № 2866-IV. *Урядовий кур'єр*. 19.10.2005. № 198

7. Про запобігання та протидію домашньому насильству. Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 16.

8. Національна стратегія у сфері прав людини. Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. *Урядовий кур'єр*. 202. № 58.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.27>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Соцький Артур Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри юриспруденції
(Чернівецький інститут Міжнародного
гуманітарного університету,
м. Чернівці, Україна)

У статті досліджуються питання щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні розглядається через призму дотримання засад кримінального провадження, зокрема таких як повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканність права власності тощо. Проаналізовано недоцільність вживання поняття кримінальне судочинство. В зв'язку з цим запропоновано за необхідне вживати термін «кримінальне провадження», а не «кримінальне судочинство», коли говоримо про заходи забезпечення безпеки осіб і відповідно пропонуємо внести зміни в чинні нормативно-правові акти, що регулюють питання безпеки осіб, зазначивши «заходи забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні». Обґрунтовано позицію, що до кола осіб, які мають право на забезпечення безпеки у кримінальному провадженні слід також включити заставодавця, включивши пункт д)² до ст. 2 Закону, оскільки така загроза може бути. Удосконаленню потребує весь перелік осіб, до яких можна застосувати заходи забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні, а саме доповнити такими суб'єктами як засуджений, заставодавець та особа, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Також в статті зазначено, що здійснення заходів безпеки покладається за підслідністю на органи служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи. Безпеку осіб, яких беруть під захист, якщо кримінальні провадження знаходяться у провадженні Бюро економічної безпеки України або суду, забезпечує за їх рішенням відповідно орган служби безпеки, Державного бюро розслідувань, орган внутрішніх справ, орган Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України або орган

чи установа виконання покарань, слідчий ізолятор. Безпеку особи, взятої під захист, якщо її тримають в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, забезпечує відповідний підрозділ такої установи чи слідчого ізолятора незалежно від того, у провадженні якого органу знаходиться кримінальне провадження. Запропоновано створити окремий підрозділ, який матиме оперативну автономію і не братиме участі в підготовці справи чи її розслідуванні та займатиметься виконанням заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Ключові слова: заходи безпеки кримінального провадження, засуджений, заставодавець, особа, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, кримінальне судочинство, право на забезпечення безпеки.

ENSURING THE SAFETY OF PERSONS INVOLVED IN CRIMINAL PROCEEDINGS: SOME ASPECTS

Sotsky Artur Mikhailovich,
Doctor of Law, Professor,
Acting Head of the Department of Law
(Chernivtsi Institute of International
Humanities University, Chernivtsi,
Ukraine)

The article examines the issues of ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings. The issue of ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings is considered through the prism of compliance with the principles of criminal proceedings, in particular such as respect for human dignity; ensuring the right to liberty and security of person; inviolability of the home or other property of a person; the secret of communication; non-interference in private life; inviolability of property rights, etc. The inexpediency of using the concept of criminal proceedings is analyzed. In this regard, it is suggested that it is necessary to use the term "criminal proceedings" and not "criminal proceedings" when we talk about measures to ensure the safety of persons and accordingly propose changes to existing regulations governing the safety of persons, noting measures to ensure the safety of persons involved in criminal proceedings. The position is substantiated that the mortgagor should also be included in the circle of persons entitled to ensure security in criminal proceedings, including item d)² to Art. 2 of the Law, as such a threat may be. The entire list of persons to whom measures to ensure the security of persons in criminal proceedings need to be improved, namely to supplement such entities as the convict, the mortgagor and the person who performs a special task to detect criminal activity of an organized group or criminal organization.

The article also states that the implementation of security measures is entrusted to the security service, the State Bureau of Investigation, law enforcement agencies, the National Police or the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, in which special units are created for this purpose. The security of persons taken under protection if criminal proceedings are pending before the Bureau of Economic Security of Ukraine or a court is provided by the Security Service, the State Bureau of Investigation, the Ministry of Internal Affairs, the National Police, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine or a body or institution. Execution of sentences, pre-trial detention center. The security of a person taken under protection if he or she is held in a penitentiary institution or pre-trial detention center shall be ensured by the relevant unit of such institution or pre-trial detention center, regardless of the body in which the criminal proceedings are conducted. It is proposed

to create a separate unit that will have operational autonomy and will not participate in the preparation of the case or its investigation and will be engaged in the implementation of security measures for persons involved in criminal proceedings.

Key words: security measures of criminal proceedings, convict, mortgagor, person who performs a special task to disclose the criminal activities of an organized group or criminal organization, criminal proceedings, the right to security.

На конституційному рівні закріплені права, свободи та обов'язки людини і громадянина, зокрема зазначено, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність визнаються найвищою соціальною цінністю [1]. Забезпечення прав, свобод людини та громадянина покладено на державу, від імені якої виступають уповноважені органи державної влади та місцевого самоврядування. Питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні розглядається через призму дотримання засад кримінального провадження, зокрема таких як повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканність права власності тощо. В Україні із введенням воєнного стану відповідно до указів Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року та «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 14 березня 2022 року [2, 3] це питання набуває особливої актуальності, особливо у випадках розслідування військових злочинів та злочинів проти основ національної безпеки та територіальної цілісності держави [4]. Також варто зауважити, що основним і базовим нормативно-правовим актом, який регулює питання безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні є закон України ще 1993 року, який дещо змінено, проте не все враховано, що стосується сьогодення [5].

Дослідження цієї проблеми в Україні на монографічному та дисертаційному рівнях започаткували В.С. Зеленецький та М.В. Куркін. Окремі аспекти забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, розглядали українські та зарубіжні вчені: А.Н. Ахпанов, В.П. Бахін, В.І. Бояров, Л.В. Брусніцин, В.К. Весельський, В.І. Галаган, Н.Г. Габлей, О.В. Гогусь, О. О. Гриньків, Г. О. Душейко, Н.С. Карпов, Є.Є. Кондратьєв, А.О. Ляш, В.Т. Маляренко, Орлеан А.В., Н.В. Пилипенко, К.О. Ромодановський, А.А. Тимошенко, В.М. Тертишник, Л.М. Шестопалова, Т. В. Шимко, А.А. Юнусов та ін. Проте в працях провідних науковців висвітлено в основному поняття забезпечення безпеки, підстави застосування, види, зміни та скасування заходів забезпечення безпеки, процесуальний порядок обрання, суб'єкти, до яких застосовуються дані заходи, але не приділено уваги застосування заходів безпеки в особливих умовах.

Метою статті є з'ясування змісту інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, через призму змін та введення воєнного стану, а також формулювання важливих пропозицій до кримінально-процесуального законодавства.

Перш, ніж перейти до ґрунтовного аналізу норм, що регулюють питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, зупинимось на визначенні «заходи безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні». Як правило, вчені називають осіб, до котрих застосовуються дані заходи по-різному. Так, В.М. Тертишник зазначає, що забезпечення безпеки учасників кримінального процесу – це здійснення правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя [6, с. 226]. В даному визначенні йдеться про безпеку учасників кримінального процесу.

Аналогічно В.С. Зеленецький та М.В. Куркін під забезпеченням безпеки суб'єктів кримінального процесу розуміють вжиття компетентними правоохоронними органами, з метою створення необхідних умов їх належного функціонування, сукупності спеціальних заходів, реалізація яких призвела, а отже, забезпечила усунення загрози, що існувала раніше, а також запобігла можливості завдання шкоди об'єктам, конкретним особам або іншим цінностям, які охороняються державою в установленому законом порядку [7, с. 38]. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» закріплює, що забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень, – це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя (далі – Закон) [5]. Як бачимо, йдеться про осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Проте, термін кримінальне судочинство є вужчим, ніж кримінальне провадження, оскільки означає врегульовану кримінально-процесуальними нормами діяльність суду з відправлення правосуддя у кримінальних справах. Відповідно до п. 10 ст.3 КПК України кримінальне провадження – досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [8]. Закон ж поширює свою дію не тільки на судовий розгляд, а повністю на кримінальне провадження, що впливає з ряду його статей, зокрема, ч. 2 ст.3 Закону вказую, що рішення про застосування заходів безпеки приймається слідчим, дізнавачем, прокурором, судом, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь особи, зазначені у статті 2 цього Закону, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню кримінальних правопорушень [5]. В зв'язку з цим вважаємо за необхідне вживати термін «кримінальне провадження», а не «кримінальне судочинство», коли говоримо про заходи забезпечення безпеки осіб і відповідно пропонуємо внести зміни в чинні нормативно-правові акти, що регулюють питання безпеки осіб, зазначивши «заходи забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні».

Неодноразово робились і спроби науковцями щодо розширення кола осіб, які мають право на забезпечення безпеки. Такий перелік закріплений ст.2 Закону. Так, погоджуємось з думкою Н.Г. Габлей, яка вважає, що варто внести зміни в ст. 2 Закону доповнивши пункт «в» таким суб'єктом як засуджений, оскільки статусу засудженого особа набуває з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком, проте засудженому, членам його сім'ї та близьким родичам, незважаючи на те, що судове провадження вже як таке відбулося, може загрожувати реальна небезпека, наприклад, у випадку, коли даний засуджений володіє інформацією про співучасників злочину і такі особи не були виявлені під час кримінального провадження; або коли засуджений є свідком по іншому кримінальному провадженню, який володіє важливою інформацією про обставини, що підлягають доказуванню; або існує реальна загроза знищення майна чи житла засудженого у зв'язку з невдоволеністю потерпілих призначеним йому покаранням [9, с. 97]. В.В. Котова до осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні і до яких може бути застосовано заходи забезпечення безпеки, пропонує також віднести особу, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації [10, с. 185].

На нашу думку, до кола осіб, які мають право на забезпечення безпеки у кримінальному провадженні слід також включити заставодавця, включивши пункт д)² до ст. 2 Закону, оскільки така загроза може бути. Відповідно до ч.2 ст. 182 КПК України застава може бути внесена як самим підозрюваним, обвинуваченим, так і іншою фізичною або юридичною особою (заставодавцем). На практиці можуть бути факти змусити заставодавця неналежним чином виконувати обов'язки шляхом погрози. Адже, ч. 8 ст. 182 КПК України зазначає, що у разі невиконання обов'язків заставодавцем, а також, якщо підозрюваний, обвинувачений, будучи належним чином повідомлений, не з'явився за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду без поважних причин чи не повідомив про причини своєї неявки, або якщо порушив інші покладені на нього при застосуванні запобіжного заходу обов'язки, застава звертається в дохід держави та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України й використовується у порядку, встановленому законом для використання коштів судового збору. Заставодавець є учасником кримінального провадження згідно норм КПК України, тому не варто ігнорувати його включення до кола осіб, які мають право на забезпечення безпеки у кримінальному провадженні.

Здійснення заходів безпеки покладається за підслідністю на органи служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи. Безпеку осіб, яких беруть під захист, якщо кримінальні провадження знаходяться у провадженні Бюро економічної безпеки України або суду, забезпечує за їх рішенням відповідно орган служби безпеки, Державного бюро розслідувань, орган внутрішніх справ, орган Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України або орган чи установа виконання покарань, слідчий ізолятор. Безпеку особи, взятої під захист, якщо її тримають в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, забезпечує відповідний підрозділ такої установи чи слідчого ізолятора незалежно від того, у провадженні якого органу знаходиться кримінальне провадження [8]. Гарантією здійснення цих заходів можна вважати ст.380 КК України, що встановлює кримінальну відповідальність за невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист [4].

Погоджуємось з думкою Т. Семківа, що перелічені підрозділи по забезпеченню безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, знаходяться у структурі слідчих чи оперативних підрозділів і відповідно до КПК України фактично є стороною обвинувачення та не завжди наділені необхідною автономією [11, с. 125], як цього вимагає з п. 28 Рекомендації № Rec (2005) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям [12]. Виходячи з цього вважається обдуманим створити конкретний підрозділ, який б займався виконанням заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Висновки. Отже, аналізуючи питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, ми дійшли висновку, що вони потребують законодавчого доопрацювання. Вважаємо за необхідне внести ясність у термінологічне розуміння, вказавши поняття «заходи забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні». Удосконаленню потребує і перелік осіб, до яких можна застосувати заходи забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні, а саме доповнити такими суб'єктами як засуджений, заставодавець та особа, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Слід також створити окремий підрозділ, який матиме оперативну автономію і не братиме участі в підготовці справи чи її розслідуванні та займатиметься виконанням заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 08.04.2022).
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 210 2-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 08.04.2022).
3. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 14 березня 2022 року № 133/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2022#Text> (дата звернення: 08.04.2022).
4. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n522> (дата звернення: 08.04.2022).
5. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782- XII // *Верховна Рада України* URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 08.04.2022).
6. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу. К. : А.С.К., 2002. 1056 с.
7. Зеленецький В., Куркін М. Основні положення вчення про забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. –№ 4 (34). С. 37 – 42.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 08.04.2022).
9. Габлей Н.Г. Порядок застосування заходів забезпечення безпеки до засудженого в кримінальному судочинстві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 3 (12). С. 96-98.
10. Котова В.В. Загальні правила застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання. *Правовий часопис Донбасу*. № 1 (70). 2020. С. 184-191.
11. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. № 3. 2017. С. 119-129.
12. Рекомендація № Rec (2005) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям. URL: [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДК 340.004.386:37.013.42

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.28>

ЩОДО ІННОВАЦІЙНОГО ТА НАУКОВО-МЕТРИЧНОГО ВИКЛАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН ЗА МУЛЬТИМЕДІЙНИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ

Новіков Микола Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Васта Валерія Володимирівна,
викладач кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

У цій статті показано, як історичне, науково-метричне, параметральне, методичне та в інший спосіб можливе застосування сучасних мультимедійних технологій у сфері навчально-наукової юриспруденції. Актуальними в роботі є традиційний та інноваційний підходи до системи юридичного технологічного навчання, за науковим його обґрунтуванням, що використовується в контексті просвітницько-правовиховного стилю викладання у закладах вищої юридичної освіти та виявляється корисним, тобто фахове-діловим, перманентне-потужнішим юридичним заходом мультимедійне-правового подання, пізнання, засвоєння та застосування тематичних правових положень юриспруденції.

Вважаємо, що за допомогою досліджуваних сучасних мультимедійних технологій збагачується, вдосконалюється та усебічне покращується українська, європейська та світова освітня системи об'єктивного пізнання юридичної дійсності у галузях міжнародного, європейського та національного права України, національного права багатьох інших країн.

Природно, це робить традиційне навчання цікавішим, веселішим, популярнішим, науково-ефективнішим, наприклад, за допомогою інноваційних технологій, з приводу чого «юриспруденція, як фрактальна (геометрична) множинність правових принципів, правил, форм, функцій та концепцій розквітне у якості модульного і модельного регулятора механізму правового регулювання (далі – МПР) важливіших суспільних відносин».

Отже, проблема традиційного підходу до наукового, метричного та методичного і параметрального пізнання юриспруденції полягає в застосуванні сучасних інноваційних мультимедійних технологій. Проаналізуємо сутність наукової метричності пізнання, яке полягає в статичності (фундаментальна наука) та динамічності (прикладна наука) обігу наукової інформації за наукометричними показниками, в нашій інтерпретації це: 1) за індексом цитування, показником значущості праць вченого щодо публікацій та їхнього використання на практиці (Індекс Хірша: h-index) [1]; 2) за ефективністю та результативністю наукової, наукометричної, методологічної діяльності закладу вищої освіти (далі -ЗВО), яка формується: а) за наступництвом поколінь; б) за дієвістю наукових правничих шкіл; в) за дієвістю методологічних шкіл у сфері юриспруденції; г) за результатами юридично-клінічної роботи та ефективністю безоплатної правової допомоги; в) за активною участю науково-педагогічного складу ЗВО та здобувачів в нормотворчому, законотворчому та кодифікаційному процесах опосередковано; г) за умовами поповнення наукометричних баз даних; 3) Імпакт-фактор (ІФ) – формальний чисельний показник інформаційної значимості наукового журналу щодо посилення на видання за попередні 2-3 роки. «Вважається, що чим вище значення імпаکت-фактору, тим вищі наукова цінність та авторитетність журналу» [1]; 4) за єдиною реферативною базою даних і наукометричною платформою видавничої корпорації Elsevier створено: а) станом на січень 2013 р. Scopus, який містив понад 50 млн. записів (близько 2 млн. додається щорічно), тобто на січень 2022 року у базі даних за нашими підрахунками є близько 70 млн. проіндексованих наукових праць та їхніх видань; б) потужну співпрацю з більше ніж 5 000 видавництв; в) розповсюджено 340 книжкових серій та 4,9 млн. праць науково-практичних конференцій; г) хронологічне охоплення статей–з 1823 р.; д) хронологічне охоплення наукометричного апарату – з 1996 р. Досліджуваний апарат бази даних забезпечує облік публікацій науковців і установ, у яких вони працюють та характеризують фахову статистику їх цитування [1].

Таким чином, наукометричність в юриспруденції за допомогою мультимедійності дозволяє нам швидко ефективно та якісно готувати на базі сенсу та змісту конференцій, що відбуваються у закладах освіти: 1) проекти законів, чи їх аналізованих частин; 2) програми гармонізації відповідних відносин, в тому числі, з протидії певним видам правопорушень; 3) правозастосовну практику реалізації норм законів. Це здійснюється з метою стабілізації правовідносин, захисту інтересів фізичних та юридичних осіб, створенню правопорядку, законності, справедливості, гуманізму, формуванню безпеки миру, безпеки людства, економічної, екологічної безпеки на нашій планеті Земля.

Ключові слова: Scopus; наукометрична платформа; Імпакт-фактор (ІФ або ІФ); наукове метричне пізнання; наукове, методичне і параметральне пізнання; юриспруденція, як фрактальна множинність; просвітницьке-правовиховний стиль викладання; традиційний та інноваційний підходи до системи юридичного технологічного навчання; навчально-наукова юриспруденція.

ON INNOVATIVE AND SCIENTIFIC-METRIC TEACHING OF LEGAL DISCIPLINES IN MULTIMEDIA TECHNOLOGIES

Novikov Mykola Mykhailovych,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of General Law
and socio-humanitarian disciplines
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

Vasta Valeriia Volodymyrivna,
Teacher of General Law
and socio-humanitarian disciplines
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

This article shows how historical, scientific-metric, parametric, methodological and other possible applications of modern multimedia technologies in the field of educational and scientific jurisprudence. Relevant in the work are traditional and innovative approaches to the system of legal technological education, according to its scientific justification, which is used in the context of educational and legal style of teaching in higher legal education and is useful, i.e. professional-business, permanent-powerful legal event multimedia-legal presentation, knowledge, assimilation and application of thematic legal provisions.

We believe that the research of modern multimedia technologies enriches, improves and comprehensively improves the Ukrainian, European and world educational systems of objective knowledge of legal reality in the fields of international, European and national law of Ukraine, national law of many other countries.

Naturally, this makes traditional learning more interesting, fun, popular, scientifically effective, for example, through innovative technologies, so that "jurisprudence, as a fractal (geometric) set of legal principles, rules, forms, functions and concepts flourishes as a modular and model regulator of the mechanism of legal regulation (MPR) of important public relations".

Thus, the problem of the traditional approach to scientific, metric and methodological and parametric knowledge of jurisprudence is the use of modern innovative multimedia technologies.

Let's analyse the essence of scientific metrics of cognition, which consists in static (basic science) and dynamism (applied science) circulation of scientific information on scientometrics indicators in our interpretation is: 1) citation index Hirsch: h-index [1];

2) on the efficiency and effectiveness of scientific, scientometrics, methodological activities of the institution of higher education (hereinafter – HSE), which is formed: a) by succession of generations; b) the effectiveness of scientific schools; c) the effectiveness of methodological schools; d) based on the results of legal and clinical work and the effectiveness of free legal aid; c) with the active participation of the scientific and pedagogical staff of the Free Economic Zone and applicants in the rule-making, law-making and codification processes; d) under the conditions of replenishment of scientometrics databases;

3) Impact factor (IF) – a formal numerical indicator of the informational significance of a scientific journal on references to publications for the previous 2-3 years. "It is believed that the higher the value of the impact factor, the higher the scientific value and credibility

of the journal" [1]; 4) according to the single abstract database and scientometrics platform of the publishing corporation Elsevier created: a) as of January 2013 Scopus, which contained more than 50 million records (about 2 million are added annually), i.e. in January 2022 in the database for our estimates are about 70 million.

Indexed scientific works and their publications; b) strong cooperation with more than 5,000 publishing houses; c) 340 book series and 4.9 million papers of scientific and practical conferences were distributed; d) chronological coverage of articles – since 1823; e) chronological coverage of the scientometrics apparatus – since 1996. The researched apparatus of the database provides accounting of publications of scientists and institutions in which they work and characterizes the professional statistics of their citation [1].

Thus, scientometrics with the help of multimedia allows us to quickly and efficiently and efficiently prepare on the basis of the meaning and content of conferences held in educational institutions: 1) draft laws or their analysed parts; 2) programs for harmonization of relevant relations, including counteraction to certain types of offences; 3) law enforcement practice of implementing the rules of law. This is done in order to stabilize legal relations, protect the interests of individuals and legal entities, create law and order, law, justice, humanism, the formation of peace, peace, humanity, economic and environmental security on our planet Earth.

Key words: Scopus; scientometrics platform; Impact factor (IF or IF); scientific metric knowledge; scientific, methodological and parametric knowledge; jurisprudence as a fractal plurality; educational-legal-educational style of teaching; traditional and innovative approaches to the system of legal technological training; educational and scientific jurisprudence.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими програмами, чи практичними завданнями.

Отже, інноваційні мультимедійні технології (далі – ІМТ) визнаються багатьма науковцями у якості «цілеспрямованого процесу наукового пізнання сенсу та змісту юриспруденції з систематичного та послідовного її впровадження у практику оригінальних, новаторських способів, засобів, інших провідних методологічних розробок» [2] щодо кропіткої комплексної педагогічної та юридичної діяльності. ІМТ, на нашу думку, охоплюють конгломерат потенціальних прагматичних, парадигмальних фахових рішень юридично-педагогічного спрямування на одержання очікуваних позитивних результатів правового просвітництва, правовиховання з охопленням значної кількості сучасних поколінь народонаселення у багатьох країнах світу, в тому числі й в Україні.

Основою правового просвітництва та правовиховання в системі загальнолюдських цінностей виступає на міжнародному рівні «Загальна декларація прав людини» (1948 рік, Паризький конгрес ООН); Європейська конвенція «Про захист прав людини і основоположних свобод» (1950 рік, Рим, Рада Європи); на національному рівні Конституція України (1996 рік, Київ, Верховна Рада України); Закон України «Про безоплатну правову допомогу» та багато інших; а також, наприклад, Указ Президента України «Про Національну програму правової освіти населення» (2001/992). Окреслені декларації, конвенції, закони та укази є корисними у системі правового регулювання з належного захисту інтересів людини і громадянина на вище зазначених правових рівнях.

Відомо, пізнанню юриспруденції не завжди вистачає креативності, і концепцію правознавства іноді дуже важко зрозуміти без відповідної підготовки. Це, як правило, робить юридичне навчання з проблематикою його опанування трохи «складним і нудуватим» процесом. У супереч заявленому, позитивні думки викликає фільм-комедія

(США) «Білявка в законі» режисера Р. Лукетіча [3]. В ньому показано, як студентка Ель Вудс (Reese Witherspoon) готує себе за фахом юриста у провідному освітянському закладі. Вона проходить навчання, практику, відточує свою юридичну термінологію, використовує логічне мислення... Це в подальшому за сюжетом позитивно впливатиме на хід судового розслідування та розкриття тяжкого злочину.

В контексті досліджуваної теми, припускаємо, що традиційному навчанню іноді бракує інноваційних ресурсів, мультимедійних технологій, сучасних правових знань, вмінь та навичок у сфері юриспруденції, а головне, фахівців – правознавців, що кваліфіковане вирішують юридичні проблеми на практиці. Тому, інноваційні ресурси та мультимедійні технології, певним чином, ускладнюють навчальний процес з опанування юриспруденцією, збагачують ІМТ науковістю, швидкістю, відтворюваністю, технічною готовністю до деталізації з одного боку, а з іншого – в повній мірі до опанування комп'ютерними та Інтернет – ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковане розв'язання сучасних технологічних проблеми, тобто виокремлення невирішених раніше її частин щодо науково-метричних, параметральних та методичних засад з позиції педагогічно-правового викладання за ІМТ, з приводу чого створено і опрацьовано цю статтю про деякі науково-метричні та методичні засади викладання юридичних дисциплін за ІМТ.

Вважаємо, що за допомогою досліджуваних ІМТ, науково-педагогічні працівники – правники в навчальному процесі формують «юридичний смак» та фахове ставлення здобувачів до міжнародного, європейського права та законодавства України, конкретної галузі національного права, а також навчальної дисципліни і самого викладача. Наприклад, з повагою згадують випускники професорів О.М. Бандурку, В.В. Копейчикова, І.М. Погрібного, О.Ф. Скакун, Г.Х. Яворську та ін. Зазначені науковці стверджували, що мультимедійна візуалізація та ІМТ сприяють: 1) зміцненню і розширенню професійної пам'яті здобувачів; 2) засвоєнню значної кількості та якості правової, а також супутньої інформації, корисної для опанування темою; 3) підвищенню рівня їх правової культури з подальшою професійно – правовою модуляцією правомірної поведінки суб'єктів права [4].

Таким чином, поєднання правової теорії з практикою її застосування в навчальному процесі шляхом використання комп'ютерних технологій зі своєчасним висвітленням подій, корисних за конкретною темою, що явно спрощує роботу науково-педагогічного працівника – правника в подачі навчального матеріалу будь – якої форми заняття: 1) аналізом історичної або сучасної проблеми; 2) формуванням широти правового світогляду; 3) створенням логічних науково – методичних та науково – метричних засад їх правового вирішення. Це належним чином актуалізує питання комп'ютеризації вищої правової освіти в ЗВО, якої приділяли належну увагу наступні науковці – правники: В.М. Галуцько, О.Л. Жильцов, А.С. Морозов, С.В. Діденко, М.П. Пихтін, О.М. Соловей, М.І. Шерман та ін. Цій важливій проблемі пильну увагу приділяють не лише науковці – правники, а й освітяни, психологи, політтехнологи, соціологи тощо [4; 2].

Втім, в контексті загального розвитку юридичної освіти, стратегії єдиного освітянсько-правового простору, конкретного їхнього прогнозування щодо результатів правового регулювання, планування процесів модуляції правових шляхів та проектування результатів відповідних освітянських цілей юридичних стандартів. До них належать: 1) концепції правової та педагогічної освіти; 2) освітні закони; 3) освітні системи та гуманістична концепція освіти з її перманентністю; 4) правові системи юриспруденції та гуманістичні її концепції з подальшою потужною перманентністю.

Вважаємо, це сприяє висвітленню науково-метричних та методологічних засад викладання юридичних дисциплін за ІМТ.

Аналізована нами статистика показує, що кожен викладач знає, як відбувається сприйняття, обробка, аналіз та запам'ятовування інформації. Якщо інформація сприймається тільки слухом, засвоюється 20% її обсягу; якщо лише за допомогою зору, запам'ятовується 30% матеріалу. За умови комбінованого поєднання «включення» слухового й зорового каналів інформації, здобувач спроможний засвоїти до 60% інформації, що позитивне. Втім, застосування мультимедіа дає змогу об'єднати текст, звук, графічне зображення, відео зображення, анімацію (мультіплікацію) [5;1]. Таким чином, використання мультимедіа значно сприяє засвоєнню навчальної, наукової інформації кожним здобувачем на провідних засадах ІМТ.

Спроцено, **мета** дослідження полягає у систематичному використанні комп'ютера, мультимедійних презентацій на лекціях, семінарах, практичних заняттях, застосовуючи інформаційно-аналізовану динаміку, статику, релаксацію. Таким чином, формується могутність юридичної думки, здійснюється належна реалізація наступних науково-навчальних **завдань**:

1) підвищення якісного рівня використання наочності за наскрізною тематикою; 2) зростання продуктивності заняття за рахунок «виокремлення основних положень теми та її основних елементів, чи другорядності»; 3) зміцнення та поглиблення міжпредметних зв'язків на підставі єдності використання понятійно-правового апарату; 4) спільності засад ІМТ; 5) сталості елементів МПР у правовій системі держави; 6) користування сучасними матеріалами Інтернет-сайтів: Верховної Ради України, Конституційного суду України, Вищих спеціалізованих судів (з питань інтелектуальної власності; антикорупційний суд); Вищого господарського суду, Вищого адміністративного суду України та ін. «Лігою і Закон», задля одержання автентичного, нормативно-делегованого та казуального тлумачення норм органами слідства, дізнання, правосуддя, використання інформації ЗМІ; 7) застосуванню відео програм «Час суду», «Місце злочину», «Секретні матеріали» та ін. відео-програми, відео-конференції, семінари, круглі столи тощо.

Об'єктом дослідження цієї статті є відносини науково-метричного, науково-методичного, параметрального та мультимедійного забезпечення процесу викладання юридичних дисциплін у ЗВО, на конференціях, семінарах, круглих столах за допомогою ІМТ. **Предметом** дослідження є деякі науково-метричні, методичні засади викладання юридичних дисциплін за мультимедійними технологіями. Вважаємо, що використання ІМТ, в тому числі й презентацій є доцільним на будь-якому етапі вивчення дисципліни і при будь-якій формі заняття: 1) під час пояснення нового матеріалу; 2) його закріплення, чи повторення; 3) консультування перед екзаменом; 4) при здійсненні самоконтролю, самоосвіти.

Отже, **методологія** організаційної, наукової, метричної, методичної, параметральної та мультимедійної діяльності викладачів ЗВО полягає в тому, що на основі відповідних принципів, вимог, приписів, прийомів, способів, операцій та комбінацій, ними забезпечується успішне вирішення пізнавальних і практичних проблем: 1) систематичне накопичення знань, вмінь, навичок; 2) сприяння оптимальному функціонуванню, розвитку та удосконаленню тих чи інших правових явищ; 3) здійснення наукового пошуку; 4) формування метричності та параметральності наукових цінностей у процесі здійснення ІМТ; 5) здійснення наскрізного, протягом теми, спостереження за її актуальністю, теоретичною, практичною значущістю, її обґрунтованістю, вмотивованістю та цілеспрямованістю.

Таким чином, початком роботи над презентацією у стилі ІМТ необхідно досягти повного розуміння того, про що йтиметься у вирішенні пізнавальне – практичних

проблем на теоретично-прикладному рівні. Отже, презентація повинна бути стислою, доступною, композиційно завершеною.

Виклад змісту матеріалу дослідження та його основні результати. Сучасна вища юридична освіта в Україні постійно оновлюється на провідних та ефективних науково-методичних, метричних та параметральних засадах міжнародної та європейської науково-педагогічної інтеграції за позитивно функціонуючою кредитно-модульною системою навчання та належного правового виховання здобувачів, як майбутніх фахівців-правників, захисників вітчизни та справжніх правоохоронців. Вважаємо, актуальність теми підтверджується багаточисельністю міжнародних науково-практичних конференцій, що відбуваються, наприклад, в Одеському державному університеті внутрішніх справ та його складових (ХФ ОДУВС – 26.11.2021 року пройшла Міжнародна науково-практична конференція в м. Херсоні: «Міжнародні та національні аспекти вдосконалення правоохоронної та судово-експертної діяльності в умовах глобалізації»). Доповіді учасників цієї конференції присвячені міжнародним та національним засадам формування сучасних напрямків ефективної діяльності правоохоронної системи).

Отже, 23.12. 2021 року, також відбулася у м. Одеса Міжнародна наукова конференція: «МОРСЬКА БЕЗПЕКА БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ» за участю: 1) Інституту законодавства Верховної Ради України; 2) Ради національної безпеки і оборони України; 3) Одеського державного університету внутрішніх справ; 4) Військової академії (м. Одеса); 5) Національної академії Служби безпеки України; 5) Одеського національного морського університету; 6) Національного університету водного господарства та природокористування; 7) Інституту кримінального права і прикладної кримінології (м. Кишинів); 8) Седлецького природничо-гуманітарного університету (Польща); 9) Гданської академії фізичного виховання та спорту імені Єнджея Снядецького (Польща); 10) Центру українсько-європейського наукового співробітництва: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ.

Втім, результати наукової діяльності представників вище зазначених суб'єктів спрямовані на створення належної морської безпеки Балто-Чорноморського регіону через удосконалення суб'єктно-об'єктних відносин, українського законодавства, зміцнення міжнародних, міжурядових договорів щодо здійснення морської безпеки у досліджуваному регіоні та між європейськими країнами, провідними країнами світу, наприклад, США, Канада тощо.

Таким чином, міжнародні, європейські, національні, регіональні конференції, семінари та круглі столи провідних наукових, навчальних ЗВО і державних установ реально сприяють науково-педагогічній інтеграції через збір, обробку, аналіз наукової, оборонної, економічної, а також правової інформації, яка певним чином проникає у міжнародне і європейське право та законодавство різного роду країн, наприклад, України, тим самим вдосконалюється механізм правового регулювання, поліпшується національно-правова, європейське-правова та міжнародно-правова системи регулювання суспільних відносин через фахове зростання науковців – правників за єдністю правових форм, функцій, стилю правового життя державно-правових систем, правових сімей на підставі ІМТ, щодо зростання правової свідомості та правової культури індивідів.

Кількісні та якісні характеристики національного законодавства природно удосконалюють обороноздатність нашої країни, сприяють формуванню міжнародних, європейських та загальнонаціональних безпекових, в тому числі й, морських безпекових, заходів щодо створення новітніх технологій для здійснення оборонної, правозахисної, правоохоронної сфер з належного захисту українського, європейського, світового

співтовариства на засадах гуманізму, природної територіальної цілісності країн, справедливості, економічної та політичної дієвості з протидії кримінальним, адміністративним, цивільно-правовим і дисциплінарним правопорушенням в людському середовищі, а головне з усунення військово-морських, територіальних конфліктів.

Загальновідомо, що мультимедіа визначається, як будь-яка комбінація змістовного тексту, поєднання графічної динаміки та статички існуючих процесів, звукового підґрунтя, сприйняття відео сюжетів та мультиплікаційної анімації. Таким чином, досліджувана мультимедіа може бути доставлена користувачеві за допомогою електронних або цифрових засобів Інтернет-керування та користування, з невизначеною (або визначеною) кількістю абонентів. Втім, щоб створити належний мультимедійний проект, потрібно володіти творчими, технічними, організаторськими, діловими та професійно – правовими здібностями, тобто розумітися на юриспруденції, педагогіці, традиційних та інноваційних технологіях.

Вважаємо, що з прогресом сучасних технологій ХХІ століття у нашому світі швидко змінюється обсяг теоретично-прикладних знань, вмінь та навичок, особливо у сфері юриспруденції за ІМТ, а здобуття професіоналізму фахівця-правника, витікає з багаторазовості відточених повторень щодо реалізації правових знань, майстерності засвоєння вмінь та формування навичок. За освітою ХХ століття студентське середовище було значно пасивнішим. Отже, використання ІМТ у сфері правової освіти значно зросло за останні 20 років ХХІ століття і за існуючими програмами та планами Інтернет – ресурсів активно розвивається за допомогою: 1) МІА–Освіта, яка процвітає у вишах і «представляє собою інформаційно-аналітичну систему управління навчальним процесом» у ЗВО, що дозволяє підвищити якість освітнянських послуг та рівень розвитку наукової діяльності [6]; 2) ZOOM – програма дозволяє організовувати, створювати та проводити on-line конференції, що особливо позитивне для навчального дистанційного процесу пізнання будь-якої юридичної дисципліни [7]; 3) рейтингові системи оцінювання [8; 9].

Сутність означених ресурсів полягає в інтенсифікації навчального процесу та підвищення якості підготовки майбутніх фахівців – правників: 1) шляхом підвищення мотивації здобувачів до свідомо-активного навчання; 2) до здійснення систематичної, самостійної здобувацької навчальної праці протягом кожного семестру та особистої здобувацької відповідальності за результати навчання; 3) демонстрації навчальних програм за галузями правознавства на «YouTube» [8; 9], де наживо можна побачити відомих представників юридичної спільноти. Наприклад, докторів юридичних наук, професорів, Галунька Валентина Васильовича, Рабіновича Петра Моїсейовича, Петкова Валерія Петровича та багатьох інших, які безпосередньо використовують ІМТ в «YouTube».

Втім, за допомогою досліджуваних мультимедійних технологій надається та використовується багато ресурсів щодо сучасного навчання, яке може бути цікавим і захопливим. Це також допомагає здобувачам повністю зрозуміти предмет наукового, лекційного, тематичного навчання, який вони опановують за сферою правознавства. Таким чином, за допомогою ІМТ сучасна освітня система поступово і систематично перетворюється на набагато кращу, ефективнішу за традиційну навчально-пізнавальну систему.

Тому, наприклад, параметральність юриспруденції, з позиції науки, визначає потужну юридичну силу правових явищ, які функціонують: 1) у просторі; 2) за часом; 3) колом осіб; 4) за предметом правового регулювання; 5) за умовами фрактальної (геометричної) множинності щодо правових принципів, правил, форм, функцій та концепцій модульного і модельного регулювання суспільних відносин в історичному

та сучасному аспектах. Зазначені параметри (виміри) використовуються переважно в юриспруденції.

Вважаємо, що конкретизуючи юридичні властивості і мультимедійні правила, з відображенням правового буття, збагачується й досліджується система мультимедійних технологій. ІМТ у процесі перманентного формування, подання і обґрунтування сенсу і змісту аналізованої конкретної теми, сприяють ефективності науково-метричних та параметральних засад міжнародної, європейської та національної науково-педагогічної інтеграції.

Продовжуючи конструктивне дослідження в цій роботі традиційного та інноваційного підходів до системи юридичного технологічного навчання, за науковим його обґрунтуванням, що використовується в контексті просвітницьке-правовиховного стилю викладання у ЗВО, що виявляється корисним, тобто фахове-діловим, перманентне-потужнішим юридичним заходом мультимедійне-правового подання, пізнання, засвоєння та застосування тематичних правових положень юриспруденції.

Вважаємо, що за допомогою досліджуваних сучасних мультимедійних технологій збагачується, вдосконалюється та усебічне покращується українська, європейська та світова освітня системи об'єктивного пізнання юридичної дійсності у галузях міжнародного, європейського та національного права України, національного права багатьох інших країн.

Природно, це робить традиційне навчання цікавішим, веселішим, популярнішим, науково-ефективнішим, наприклад, за допомогою інноваційних технологій, з приводу чого «юриспруденція, як фрактальна (геометрична) множинність правових принципів, правил, форм, функцій та концепцій розквітає у якості модульного і модельного регулятора механізму правового регулювання (МПР) важливіших суспільно-правових відносин».

Отже, проблема традиційного підходу до наукового, метричного та методичного і параметрального пізнання юриспруденції полягає в застосуванні сучасних інноваційних мультимедійних технологій. Проаналізуємо сутність наукової метричності пізнання, яке полягає в статичності (фундаментальна наука) та динамічності (прикладна наука) обігу наукової інформації за наукометричними показниками в нашій інтерпретації це: 1) за індексом цитування, показником значущості праць вченого щодо публікацій та їхнього використання на практиці (Індекс Хірша: h-index) [6]; 2) за ефективністю та результативністю наукової, наукометричної, методологічної діяльності закладу вищої освіти (далі – ЗВО), яка формується: а) за наступництвом поколінь; б) за дієвістю наукових шкіл; в) за дієвістю методологічних шкіл; г) за результатами юридично-клінічної роботи та ефективністю безоплатної правової допомоги; д) за активною участю науково-педагогічного складу ЗВО та здобувачів в опосередкованому нормотворчому, законотворчому та кодифікаційному процесах; е) за умовами поповнення наукометричних баз даних; 3) за Імпакт-фактором (ІФ або IF), який представляє собою формальний чисельний показник інформаційної значимості наукового журналу щодо посилань на видання за попередні 2-3 роки. «Вважається, що чим вище значення імпакт-фактору, тим вищі наукова цінність та авторитетність журналу» [6]; 4) за єдиною реферативною базою даних і наукометричною платформою видавничої корпорації Elsevier створено: а) станом на січень 2013 р. Scopus, який містив понад 50 млн. записів (близько 2 млн. додається щорічно), тобто на січень 2022 року у базі даних за нашими підрахунками є близько 70 млн. проіндексованих наукових праць та їхніх видань; б) потужну співпрацю з більше ніж 5 000 видавництв; в) розповсюджено 340 книжкових серій та 4,9 млн. праць науково-практичних конференцій; г) хронологічне охоплення статей – з 1823 р.; д) хронологічне охоплення наукометричного апарату – з 1996 р. Досліджуваний апарат

бази даних забезпечує облік публікацій науковців і установ, у яких вони працюють та характеризують фахову статистику їх цитування [6; 7; 8].

Таким чином, наукометричність за допомогою мультимедійності дозволяє нам швидко ефективно та якісно готувати на базі сенсу та змісту конференцій, що відбуваються у закладах освіти: 1) проекти законів, чи їх аналізованих частин; 2) програми гармонізації відповідних відносин, в тому числі, з протидії певним видам правопорушень; 3) правозастосовну практику реалізації норм законів. Це здійснюється з метою стабілізації правовідносин, захисту інтересів фізичних та юридичних осіб, створенню правопорядку, законності, справедливості, гуманізму, формуванню безпеки миру, безпеки людства, економічної, екологічної безпеки на нашій планеті Земля.

Список використаних джерел:

1. Гуржій А. М., Гуревич Р. С., Коношевський Л. Л., Коношевський О. Л. Мультимедійні технології та засоби навчання. Навчальний посібник / за ред. академіка НАПН України Гуржія А. М. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 556 с.
2. Білявка в законі. Фільм – комедія режисера Р. Лукетіча URL.: https://www.google.com/1C1CHWL_UA876&oq=&sourceid=chrome&ie=UTF-8
3. Бученко І.В. Застосування мультимедійних презентацій в навчальному процесі. URL.:https://teacher.at.ua/publ/innovacijni_tekhnologiji_navchannja_zastosuvannja_multimedijnikh_prezentacij_v_navchalnomu_procesi/63-1-0-7751
4. Генсерук Г. Р., Бойко М. М. Цифрові технології як засіб підвищення якості освітнього процесу закладу вищої освіти. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи. 2020. № 5. С. 110-111. URL: [http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15380 Henserk_Boiko.pdf](http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15380/Henserk_Boiko.pdf) (дата звернення 17.12.2021 р.)
5. Воротникова І. П., Якубов С. В. Упровадження дистанційних технологій у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів. К.: Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. 140 с.
6. Наукометричні бази даних URL.: <http://www.nbu.gov.ua/node/1367> (дата звернення 17.12.2021 р.)
7. Zoom –сервіс. Сайт. URL.: <https://zoom.us> (дата звернення 17.12.2021 р.)
8. Наукометричні бази даних URL.: <http://www.nbu.gov.ua/node/1367> (дата звернення 17.12.2021 р.)
9. Рейтингова система оцінювання успішності студентів з навчальних дисциплін URL.: <https://kpi.ua/ects> (дата звернення 17.12.2021 р.)
10. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2984-14#Text> (дата звернення 17.12.2021 р.)
11. Мірошніченко В.М. Застосування мультимедійних технологій у навчанні студентів мовних спеціальностей. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2017. Вип. LXXVIII. Том. 3. С. 210-213.
12. Пилипенко В.Ю. Потенціал мультимедійних технологій у навчальному середовищі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. № 2 (55). С. 156-168.
13. Булгаков В. В., Антомонов М.Ю. Мультидисциплінарні індекси цитування – ефективний інструмент оцінки наукового знання у XXI сторіччі. *Гігієна населених місць*. 2013. Вип. 61. С. 415-424.
14. Попов М. Застосування сервісів наукометричних баз для самопозиціонування науковця. *Актуальні проблеми державного управління*. 2021. Вип. 2. С. 39-45.
15. Жабін О. Консолідація показників українських учених, представлених у міжнародних наукометричних системах. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 60. С. 200-211.

УДК 378.6.811.81-13

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.29>

МЕТОДИ НАВЧАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ

Пренько Яна Олегівна,

викладач кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін (Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Васта Валерія Володимирівна,

викладач кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін (Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена актуальній темі, оскільки пошук шляхів підвищення ефективності освітнього процесу, є умовою якісної підготовки фахівців, зокрема, в галузі права. У статті розкрито теоретико-методичні засади проблеми, схарактеризовано практичні кроки у напрямі реалізації комунікативної компетентності в освітній діяльності у контексті вивчення філологічних дисциплін у закладах вищої освіти юридичного профілю. Авторами висвітлено, відповідно досвіду проведення іншомовної підготовки правників, сучасні методи навчання англійської мови. Протягом історії викладання мов випробовувалося багато різних підходів і методологій навчання, деякі з них були більш популярними та ефективними, ніж інші.

У статті проаналізовано сучасні методи навчання філологічних дисциплін у закладах вищої освіти юридичного профілю. Ефективним і важливим у вивченні англійської мови є конструктивістський метод. Процес вивчення іноземної мови в немовних закладах освіти є невід'ємною частиною освітнього процесу й має певні особливості. Варто додати, що робота в такому напрямку є досить ефективна у навчанні англійської мови. Ускладнюється процес навчання і такими факторами, як низька мотивація здобувачів вищої освіти, недостатня кількість годин, відведених на вивчення дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування», різним рівнем підготовки здобувачів вищої освіти й ін. Доведено, що якісна іншомовна підготовка юристів та правників залежить від обраних викладачем методів навчання, зокрема, англійської мови за профілем. Установлено, що значно впливає на результативність заняття такі методи, як комунікативний, конструктивістський, частково-пошуковий, метод демонстрації та спостереження. Однак які б методи не застосовувалися, важливо, як зазначають науковці, для підвищення ефективності навчання у закладах вищої освіти створити такі психолого-педагогічні умови, коли здобувач може зайняти активну особистісну позицію та повною мірою проявити себе як суб'єкт навчальної діяльності.

Ключові слова: методи навчання, мовленнєва діяльність, аудіювання, комунікативна компетентність, комунікативний метод, конструктивістський метод, взаємодія, комплексний підхід, метод демонстрації та спостереження, частково-пошуковий метод, аналіз.

METHODS OF TEACHING PHILOLOGICAL DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF LEGAL PROFILE

Prenko Yana Olehivna,

teacher at the Department of General
Legal and socio-humanitarian disciplines
Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs (Kherson,
Ukraine)

Vasta Valeria Volodymyrivna,

teacher at the Department of General
Legal and socio-humanitarian disciplines
Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs (Kherson,
Ukraine)

The article is devoted to a topical issue, as the search for ways to improve the efficiency of the educational process is a condition for quality training, in particular in the field of law. The article reveals the theoretical and methodological principles of the problem, describes the practical steps towards the implementation of communicative competence in educational activities in the context of studying philological disciplines in higher education institutions of legal profile. According to the experience of conducting foreign language training of lawyers, the authors cover modern methods of teaching English. Throughout the history of teaching languages a number of different teaching approaches and methodologies have been tried and tested with some being more popular and effective than others.

The article analyzes modern methods of teaching philological disciplines in higher education institutions of legal profile. An effective and efficient method in learning English is constructivist. The process of learning a foreign language in non-language educational institutions is an integral part of the educational process and has certain features. It should be added that work in this direction is quite effective in teaching English. The learning process is complicated by such factors as low motivation of higher education seekers, insufficient number of hours devoted to the study of the discipline "Foreign language of professional orientation", different levels of training of higher education seekers and others. It is proved that the quality of foreign language training of lawyers and jurists depends on the teaching methods chosen by the teacher, in particular, English by profile. It was found that such methods as communicative, constructivist, partial-search, method of demonstration and observation significantly affect the effectiveness of the lesson. However, whatever methods are used, it is important, according to scientists, to increase the effectiveness of education in higher education to create such psychological and pedagogical conditions where the applicant can take an active personal position and fully express themselves as a subject of educational activity.

Key words: teaching methods, speech activity, listening, communicative competence, communicative method, constructivist method, interaction, integrated approach, method of demonstration and observation, partial search method, analysis.

Постановка проблеми. Вивчення дисциплін філологічного спрямування, зокрема англійської мови, особливо якщо це іноземна мова професійного спрямування, є важливою та невід'ємною частиною навчання у закладах вищої освіти нефілологічного профілю.

Забезпечення ефективного навчання іноземної мови представлено в нормативних документах, зокрема в Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, що регулюють вивчення, викладання, оцінювання й формування компетентностей здобувача вищої освіти, а також стимулювання роздумів над цілями й методами, над формулюванням та впровадженням їх [3, с. 168].

Конкретизація вимог до фахової підготовки здобувачів вищої освіти подана у відповідних стандартах. Для юристів і правоохоронців визначено фахові компетентності, з-поміж яких є ті, що формуються в процесі вивчення іноземної мови, а саме:

- вільно спілкуватися державною та іноземною мовами як усно, так і письмово, правильно вживаючи правничу термінологію;
- розробляти тексти та документи з питань професійної діяльності українською та іноземною мовами усно і письмово в соціальній та професійній сферах;
- здатність працювати в команді.

Ці компетентності є складниками комунікативної компетентності, яку слідом за визначенням Т. Крашеніннікової, уважаємо «спроможністю встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, яка включає вміння розширювати (або звужувати) коло спілкування, розуміти партнера по спілкуванню, прогнозувати наслідки різноманітних комунікативних ситуацій» [4, с. 97].

Зазначені вміння формуються різним лінгводидактичним інструментарієм. У зв'язку з цим постає проблема вибору ефективних методів, прийомів, засобів на різних етапах навчання.

Мета статті – аналіз та вибір ефективних методів навчання іноземної мови професійного спрямування як умови саморозвитку та самореалізації здобувачів вищої освіти в галузі права.

Стан дослідження. Проблему методів навчання в дидактиці досліджено в працях А. Алексюка, Ю. Бабанського, І. Лернера, М. Скаткіна, й ін. Запропоновані ними класифікації методів стали класичними в лінгводидактиці. У методиці навчання іноземних мов загальноновизнаними є методи, запропоновані С. Ніколаєвою. На сучасному етапі розвитку методики навчання іноземних мов активно розробляються такі аспекти як: кейс стаді (онлайн навчання) – О. Гарнопольський, розвиток критичного мислення як основи формування іншомовної компетентності – О. Конотоп, цифрові та аналогові тестові вправи і завдання – Л. Федоренко, застосування інформаційних комп'ютерних технологій у вивченні іноземних мов – М. Дука, технології викладання іноземних мов – Т. Мельникова, що так чи інакше пов'язані з проблемою пошуку ефективних методів.

Виклад основного матеріалу. Існує усталена класифікація методів навчання, запропонована С. Ніколаєвою, яка поділяє їх на перекладні та безперекладні (прямі). До перекладних методів зараховують: граматико-перекладний та лексико-перекладний методи. До безперекладних (прямих) – усний метод Гарольда Пальмера, методичну систему навчання читання Майкла Уеста, аудіо-лінгвальний метод, аудіо-візуальний метод, сугестивний метод, комунікативний метод, метод повної фізичної реакції, граматико-педагогічний метод, «мовчазний» метод, груповий метод [7, с. 285].

Вибір методів навчання англійської мови залежить від певних умов: загального рівня знань здобувача вищої освіти, мотивації, специфіки матеріалу й кількості годин, виділеного на вивчення дисципліни. Провідним у сучасній методиці навчання англійської мови у вищій школі є комунікативний метод, за допомогою якого здобувач вищої освіти набуває вмінь/навичок правильно та доцільно користуватись мовою в різних ситуаціях, зокрема професійних, і досягати поставленої мети. Комунікативний метод є найбільш ефективним для вправ і завдань, де застосовується продуктивне

мовлення (говоріння і писання). За допомогою цього методу і таких засобів, як автентичні тексти, відео й аудіоролики, які реально відбивають спілкування носіїв мови, здобувач вищої освіти демонструє адекватне володіння мовленням, формулює думку, набуває навички володіння іноземною лексикою, збагачує лексичний запас, управляється в граматично правильній побудові речень. Комунікативний метод також ефективно реалізується в непродуктивному мовленні (аудіювання і читання). Наприклад, під час виконання вправ з аудіювання важливо звернути увагу на такі вміння як *scanning* (виокремлення певної інформації) and *skimming* (розуміння загального змісту). Завдяки цьому не потрібно шукати переклад слова, яке прозвучало під час слухання діалогу, важливо лише виокремити найголовніше та зрозуміти озвучене. Для успішного та ефективного виконання завдань з аудіювання можна надати текст аудіювання в друкованому вигляді, що полегшить виконання завдання для здобувачів вищої освіти нефілологічного профілю навчання. Завдання для вдосконалення компетентностей з аудіювання можуть бути різноманітними, а саме:

- завдання на відповідність озвученого та зазначеного на малюнку або написаного в тексті;
- завдання на визначення тверджень правдивими чи ні;
- завдання на обрання правильного варіанта відповіді.

Ефективним і важливим у вивченні англійської мови є конструктивістський метод. Цей метод базується на наближеності освітнього процесу до реалій професійної діяльності юриста або правоохоронця. Суть методу полягає в тому, що викладач моделює реальну ситуацію, ураховуючи рівень володіння мовою здобувача вищої освіти. Під час такого навчання відбувається вживання лексики з певної теми і готовність здобувача вищої освіти працювати самостійно або ж у групі [7, с. 58]. Конструктивістський метод втілюється у такій формі фахового мовлення як: діалог (дискусія, полеміка, дебати, інтерв'ю, бесіда), монолог (переказ тексту, рецензія, повідомлення, виступ у дискусії). Шляхи здійснення цього методу засновані на обміні думками, аргументами та досвідом між викладачем та студентом або взаємодією студента зі студентом, за допомогою яких розв'язується поставлена проблема. Під час дискусій та дебатів здобувачі вищої освіти вчать слухати один одного, висловлювати свою думку іноземною мовою, сперечатися та шукати компроміси.

Результативним у вивченні англійської мови є метод демонстрації та спостереження. Це метод, за допомогою якого викладач демонструє, а здобувач вищої освіти спостерігає, розвиває уяву та утворює певні уявлення про реалії іншої країни. Прикладами застосування такого методу навчання є використання фактичних предметів, аудіювання, відео, ілюстрації, книги.

Продуктивним методом є частково-пошуковий метод, що наблизить здобувача вищої освіти до самостійного набуття умінь і навичок спілкування англійською мовою [5, с. 93]. Частково-пошуковий метод спрямований на пошук розв'язання проблемного випадку (часто суперечливого і з реального життя), який представляється здобувачеві вищої освіти на початку цієї діяльності (наприклад, усно чи у вигляді тексту). Використання цього методу вимагає активної та творчої участі здобувача вищої освіти й готує їх до реальних ситуацій, з якими вони можуть зіткнутися в житті.

Ефективність будь-якого методу, використаного на заняттях з англійської мови юридичного профілю залежить від того, наскільки викладач ретельно обмірковував тему й мету заняття, визначив актуальність проблеми та її наближеність до професійної сфери діяльності здобувача вищої освіти.

Важливою умовою використання цих методів є не передавання здобувачам вищої освіти готових знань і процедур розв'язування, а навпаки, навчання англійської мови

повинно бути процесом, у якому здобувачі вищої освіти набувають знань, умінь і навичок шляхом інтенсивної мисленнєвої, практичної й теоретико-пізнавальної діяльності та пошуком інформації. Тут викладач виконує роль наставника.

Висновки. Методи навчання англійської мови у закладах вищої освіти юридичного профілю постійно оновлюються, отже, зростає потреба в їх вивченні, й апробації. Розуміння специфіки реалізації методів навчання допомагає урізноманітнити процес вивчення англійської мови, що впливає на ефективність та позитивний результат тих, хто її вивчає. Важливо зазначити, що системне використання комунікативного та конструктивістського методів дає можливість більш ефективно сприймати й відтворювати матеріал, підвищувати вміння та навички на лексичному й граматичному рівнях. Під час вивчення англійської мови юридичного профілю важливу роль відіграє взаємозв'язок викладач – студент та студент – студент, що впливає на продуктивність засвоєння матеріалу.

Якісна підготовка майбутніх юристів та правоохоронців є можливою за умови застосування методів викладання реалізованих шляхом продуктивного й непродуктивного мовлення, розв'язання проблемного випадку, комплексних завдань.

Отже, зазначені методи допомагають зробити заняття результативним, інформативним і професійноорієнтованим.

Список використаних джерел:

1. Бесараб Т. П., Павлюк М. М. Особливості перекладу юридичної термінології США та Великобританії. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : збірник наук. праць / за ред.: Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО. Вип. 23–24 (27–28). Харків : НТУ ХПІ, 2009. С. 421–434.
2. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика : учеб.пособие. 3-е изд. Москва : Издательский центр «Академия», 2006, 234 с.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. видання С. Ніколаєва. Переклад з англ. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
4. Крашеніннікова Т. В. Комунікативна компетенція працівника національної поліції : навч. посіб. Дніпро : Адверта, 2017. 107 с.
5. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения : пособие. М : Педагогика, 1981. 185 с. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=88126> (дата обращения: 20.01.2022).
6. Лебедева М. О. Особливості викладання англійської мови професійного спрямування студентам юридичного факультету. Сучасні методи викладання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі : матеріали конференції. Київ : НТУУ «КПІ», 2013. С. 204–213.
7. Мельникова Т. В. Сучасні методи викладання іноземних мов. Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України : Дніпро, 24-25 квітня 2014 р. Дніпропетровськ, 2014. С. 57-59
8. Ніколаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах / С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2002. 328 с.
9. Скляренко Н. К. Методика формування іншомовної граматичної компетенції в учнів загальноосвітніх навчальних закладів. 2011. № 1. С. 15-25.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальшої розвідки у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

2.1. Обсяг статті має бути від 8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел.

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

2.2. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад: [3, с. 234] або [2, с. 35; 8, с. 234].

2.3. Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»).

2.4. Стаття повинна містити назву, відомості про автора(ів) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи/навчання, місто, країна), анотації та ключові слова українською та англійською мовами; середній обсяг анотацій – не менш як 1800 друкованих знаків.

З прикладом оформлення статті можна ознайомитись на сайті видання за посиланням: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/priklad>.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Представлена автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Використання праць інших авторів можливо тільки як посилання, цитата, опис, але не переписування праці, запозичення ідей. При використанні інформації інших праць обов'язкове посилання на автора, його працю, видання, рік, сторінку. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Редакція наукового журналу «Юридичний бюлетень»:

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1

Контактний телефон: +38 (099) 729 68 59

Електронна адреса: editor@lawbulletin.oduvs.od.ua

Електронна сторінка: www.lawbulletin.oduvs.od.ua

НОТАТКИ

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 24

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 25,81
Замов. № 0522/215. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.